

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ
ΕΥΡΩΠΑΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:
**«Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΙΑ
ΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ»**

«ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΚΟΣΜΟ ΧΩΡΙΣ ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ...»

Επιβλέποντες Καθηγητές:

Α' Επιβλέπων: κ. Γεώργιος Κυριακόπουλος, Λέκτορας Νομικής Σχολής Αθηνών

Β' Επιβλέπων: κ. Άγγελος Γιόκαρης, Καθηγητής Νομικής Σχολής Αθηνών

Εισηγήτρια: Αικατερίνη Θ. Καραμπίνη
ΑΜ 646

ΑΘΗΝΑ 2013

Εση Βάσω,
ευχαριστώ και στήριγμα
σε όλο το δύσκολο δρόμο.
Στους γονείς μου όπως πάντα ένα ευχαριστή.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
1. Εννοιολογική Προσέγγιση της Παιδικής Εργασίας.....	1
2. Παιδική Εργασία: Παγκόσμια Προβληματική – Αίτια;.....	8
3. Στοιχεία για Ελλάδα και Εισαγωγή στην παρούσα έρευνα.....	15
Μέρος Ι. Η Καταπολέμηση της Παιδικής Εργασίας: Διεθνή Συμβατικά Κείμενα.	21
ΙΑ. Συμβάσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας.....	21
i) Κατώτατο Όριο Ηλικίας στην Απασχόληση και την Εργασία.....	21
α) Τα πρώτα κείμενα της ΔΟΕ για όριο ηλικίας.....	21
β) Η σύμβαση C138 της ΔΟΕ.....	25
ii) Οι Χειρότερες Μορφές Παιδικής Εργασίας.....	30
α) Δουλεία και καταναγκαστική εργασία.....	30
β) Η σύμβαση C182 για τις Χειρότερες Μορφές Παιδικής Εργασίας.....	34
ΙΒ. Συμβάσεις άλλων Διεθνών και Περιφερειακών Οργανισμών για την Καταπολέμηση της Παιδικής Εργασίας.....	44
i) Συμβάσεις και Πρωτόκολλα των Ηνωμένων Εθνών και η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.....	44
α) Κατάργηση της Δουλείας.....	44
β) Προστασία των Δικαιωμάτων του Παιδιού από οικονομική εκμετάλλευση.....	52
ii) Συμβατικά Κείμενα άλλων διεθνών και περιφερειακών οργανισμών για την Καταπολέμηση της Παιδικής Εργασίας.....	58
α) Συμβούλιο της Ευρώπης.....	58
β) Ευρωπαϊκή Ένωση.....	59
γ) Άλλες Περιφερειακές και Παγκόσμιες Συμβάσεις.....	60
Μέρος ΙΙ. Η Καταπολέμηση της Παιδικής Εργασίας στην Πράξη: Εφαρμογή των Διεθνών Συμβατικών Κειμένων.....	62
ΙΙΑ. Προγράμματα και Εφαρμογή Συμβάσεων της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας.....	62
i) Μηχανισμοί Επίβλεψης της ΔΟΕ.....	62
α) Δομή της ΔΟΕ.....	62
β) Υποχρέωση των Κρατών-Μελών για Υποβολή Εκθέσεων.....	63
γ) Η Εξέταση των Εκθέσεων από την ΔΟΕ.....	65
ii) Τεχνική Υποστήριξη.....	71

α) Προγράμματα Υποστήριξης.....	71
β) Το Διεθνές Πρόγραμμα για την Εξάλειψη της Παιδικής Εργασίας (IPEC).....	72
ΠΒ. Προγράμματα και Εφαρμογή Συμβάσεων του ΟΗΕ και άλλων Διεθνών Οργανισμών για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας.....	76
i) Η Δράση και τα Προγράμματα άλλων Μηχανισμών στο Πλαίσιο του ΟΗΕ.....	76
α) Οι Επιτροπές που προβλέπονται από τις συμβάσεις για τα δικαιώματα του Ανθρώπου.....	76
β) Οι Εξειδικευμένες Υπηρεσίες του ΟΗΕ.....	77
ii) Προγράμματα άλλων Διεθνών Οργανισμών.....	81
α) Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου.....	81
β) Περιφερειακοί Οργανισμοί.....	84
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	86
1. Σύνοψη της Έρευνας.....	86
2. Κριτική Επισκόπηση-Προτάσεις για σύστημα κυρώσεων ΔΟΕ-ΠΟΕ.....	91
3. Συμπέρασμα: Η Παιδική Εργασία σε έναν Παγκοσμιοποιημένο Κόσμο.....	94
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	101

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Εννοιολογική Προσέγγιση της Παιδικής Εργασίας

Η παιδική εργασία αποτελεί, ακόμα και στο σύγχρονο κόσμο, παγκόσμιο φαινόμενο, το οποίο δεν διακρίνει ούτε μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων κρατών. Η καταπολέμησή της παραμένει επίκαιρο ζήτημα του Διεθνούς Δικαίου, πόσο μάλλον σε μια εποχή που βιώνει έντονα τις επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης.

Η εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας, που για πολλούς αποτελεί πηγή φτηνού εργατικού δυναμικού, συνδέεται με την τοποθέτηση των παιδιών στους τομείς εκείνους όπου, είτε κάνουν δουλειές μη συμβατές με την ηλικία τους και το επίπεδο της ωριμότητάς τους, είτε η φύση της παρεχόμενης εργασίας να θεωρείται «επικίνδυνη». Βέβαια, υπάρχουν ορισμένες μορφές εργασίας που επιτρέπονται υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ωστόσο οι περισσότερες απαγορεύονται εντελώς.

Όμως, πριν περάσουμε στο κύριο μέρος της παρούσας έρευνας, θα ήταν χρήσιμο να παρουσιαστεί μια εννοιολογική προσέγγιση της «παιδικής εργασίας» αλλά και ανάλυση του φαινομένου. Και αυτό, επειδή ένα από τα ζητήματα της παιδικής εργασίας αποτελεί και η συνήθεια να θεωρείται κάθε μορφή εργασίας που εκτελείται από παιδί το ίδιο απαράδεκτο και κατακριτέο. Τα παιδιά, εν γένει, εκτελούν διάφορες μορφές εργασίας, υπαγόμενες σε διαφορετικές συνθήκες η καθεμιά. Αλλά τα όρια ηλικίας διαφέρουν ανάλογα με την εκάστοτε δραστηριότητα, καθώς και ανάλογα με την εκάστοτε χώρα.

Με άλλα λόγια, πολλές κοινωνίες δεν θεωρούν την παιδική εργασία καταδικαστέα. Ειδικά σε φτωχές και αγροτικές κοινωνίες, η εργασία που παρέχεται από παιδιά –ακόμα και οκτώ χρόνων- είναι ευρέως αποδεκτή ή και πολιτισμικά συνυφασμένη με την καθημερινότητά τους.¹ Η ιδεολογία, εξάλλου, που πλαισιώνει τα δικαιώματα του παιδιού, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την επικρατούσα εικόνα της

¹ C. Grootaert, R. Kanbur, Child Labour, An Economic Perspective, 134 *International Labour Review* 1995, σελ.188–203, σελ. 189, E. Ochaita, M. A. A. Espinosa, E. Calvo, Child Work and Labour in Spain: A First Approach, 8 *International Journal of Children's Rights* 2000, σελ. 15–33, σελ. 19.

παιδικής ηλικίας, και όταν αυτή η εικόνα μεταβάλλεται, επόμενο είναι να επηρεάζεται και η ιδεολογία για τα δικαιώματα του παιδιού.²

Έτσι, για να κατανοήσουμε καλύτερα την προβληματική γύρω από την παιδική εργασία, πρέπει να αντιληφθούμε και τη σημασία των διάφορων προσεγγίσεων επί των εννοιών «παιδική ηλικία» και «παιδική εργασία».

Η περίοδος εκείνη στη ζωή του ανθρώπου που χαρακτηρίζεται ως παιδική ηλικία, για πολλά χρόνια ήταν παραμελημένη, και μόνο σχετικά πρόσφατα άρχισε να αλλάζει η κοινωνική αντίληψή της. Συγκεκριμένα, η κοινωνική θέση του παιδιού αναγνωρίστηκε μόλις τον 20^ο αιώνα, γνωστό και ως «Αιώνας του Παιδιού».³

Η καινούρια κοινωνική αντίληψη της παιδικής ηλικίας, ως μια περίοδο αφιερωμένη στην εκπαίδευση και ανάπτυξη, και όχι στην εργασία του παιδιού, αποτέλεσε επίσημο ορισμό στην σύμβαση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας του 1919 για τα κατώτερα όρια ηλικίας. Η κοινωνική θέση του παιδιού αναδείχθηκε μέσα από τη δημιουργία ενός διεθνούς νομοθετικού πλαισίου με αντικείμενο τα παιδιά. Η αρχή της ειδικής προστασίας του παιδιού κατοχυρώθηκε από τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού το 1959, αλλά η καινούρια αντίληψη του παιδιού εκφράζεται καλύτερα από το Άρθρο 3 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού: «Σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν στα παιδιά, [...]πρέπει να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του παιδιού». Πλέον, το παιδί αντιμετωπίζεται ως υποκείμενο και όχι αντικείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

Και όμως, η αντίληψη της παιδικής ηλικίας, όπως αυτή εκφράζεται στη Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, δεν αντικατοπτρίζει, ακόμα και σήμερα, μια οικουμενική αντίληψη. Αυτό αναγνωρίζεται από την ίδια τη σύμβαση, η οποία τονίζει στο προοίμιο της τη σημασία των παραδόσεων και πολιτισμικών αξιών. Για παράδειγμα, σε πολλές κοινωνίες της Αφρικής η παιδική ηλικία δεν γίνεται αντιληπτή μέσα από ηλικιακά όρια, όπως γίνεται βάση νομοθεσιών σε πολλές χώρες

² P. E. Veerman, To What Extent did the Image of Childhood Change?, in P. E. Veerman, *The Rights of the Child and the Changing Image of Childhood*, Martinus Nijhoff Publishers, 1992, σελ. 3–12, σελ. 10.

³ L. Dasberg, What is a Child and What are its Rights?, in E. Verhellen, F. Spiesschaert (eds.), *Ombudwork for Children, A Way of Improving the Position of Children in Society*, Leuven, 1989, σελ. 35–46, σελ. 39; E. Verhellen, *Convention on the Rights of the Child*, Garant 2000, σελ. 15. Πληροφοριακά, ο τίτλος «Αιώνας του Παιδιού» ήταν αντίστοιχα και τίτλος του διηγήματος της Έλεν Κι, που πρωτο-εκδόθηκε το 1909 (Helen Key, *The Century of the Child*, Bibliolife 2010). Στο εν λόγω διήγημα, η συγγραφέας έκανε λόγο για δικαιώματα του παιδιού. Μάλιστα, το έβδομο κεφάλαιο του διηγήματος ήταν αφιερωμένο στην παιδική εργασία.

της Δύσης, αλλά γίνεται αντιθέτως αντιληπτή υπό την έννοια των διαγενεακών υποχρεώσεων για υποστήριξη και αμοιβαιότητα προς του γονείς και τους ηλικιωμένους.⁴

Ωστόσο, η παιδική ηλικία υπό όρους ωριμότητας μπορεί να διαχωριστεί από την ενηλικιότητα. Το πέρασμα στην ενηλικιότητα γίνεται αντιληπτό ως μια προοδευτική διαδικασία που χαρακτηρίζεται από τελετές μύησης και που καταλήγει σε γάμο.⁵ Διάφορες αλλά το ίδιο θεμελιώδεις αντιλήψεις εφαρμόζονται για να σημειωθεί πλέον η έναρξη της ενηλικιότητας σε διάφορες κοινωνίες.

Αφού δεν υπάρχει μια πάγια οικουμενική αντίληψη για την παιδική ηλικία, δεν υπάρχει ως αναγκαίο επακόλουθο και ομοφωνία για τα δικαιώματα του παιδιού ούτε και για τις μορφές εργασίας εκείνες που πρέπει να εξαλειφθούν.⁶ Όπως θα δούμε στη συνέχεια, αυτές οι πολιτισμικές διαφοροποιήσεις γύρω από την έννοια της παιδικής ηλικίας συνδράμουν στην ευρέως αποδεκτή παιδική εργασία.

Η έννοια της παιδικής εργασίας είναι το ίδιο προβληματική όσον αφορά την εφαρμογή της στις διάφορες δραστηριότητες που διενεργούνται από παιδιά. Πάντως υπάρχει μια αυξανόμενη ομοφωνία που θεωρεί ότι δεν είναι όλες οι δραστηριότητες αυτές μη-ανεκτές. Ο όρος ‘παιδική εργασία’, βρετανική επινόηση του 19^{ου} αιώνα, χρησίμευε στον προσδιορισμό της εργασίας που διενεργείται από παιδιά και η οποία πρέπει να εξαλειφθεί.⁷ Υπό αυτή την έννοια, οι σχετικοί διεθνείς οργανισμοί όπως το Ταμείο των Ηνωμένων Εθνών για τα Παιδιά⁸ (UNICEF) και η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας⁹ (ΔΟΕ/ILO), καθώς και οι περισσότεροι νομικοί,¹⁰ κάνουν λόγο για μια συνέχεια που αποδέχεται από τη μια πλευρά την εργασία εκείνη που θεωρείται επωφελής για την φυσική, πνευματική, ηθική, διανοητική ή κοινωνική ανάπτυξη του

⁴ W. Ncube, *The African Cultural Fingerprint? The Changing Concept of Childhood*, in W. Ncube (ed.), *Law, Culture, Tradition and Children's Rights in Eastern and Southern Africa*, Ashgate Publishing Company Ltd. 1998, σελ. 11–27, p. 18.

⁵ *Ibid.*, p. 20; βλ. επίσης P. Letuka, *The Best Interests of the Child and Child Labour in Lesotho*, in W. Ncube (ed.), *Ibid.*, σελ. 203–23, σελ. 207–8.

⁶ G. van Bueren, *The International Law of the Rights of the Child*, Martinus Nijhoff Publishers, 1995, σελ. 38; Ncube, *supra* 4, σελ. 16.

⁷ UNICEF, *End Child Exploitation, Child Labour Today*, UK: UNICEF, 2005, σελ. 7.

⁸ UNICEF, *The State of the World's Children 1997, Report of the Executive Director*, Oxford University Press, 1997, σελ. 24.

⁹ Βλ. σχετικά την Έκθεση της Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας του 1998: Report of the International Labour Conference, Report VI (1), *Child Labour: Targeting the Intolerable*, 86th Session 1998, σελ. 4.

¹⁰ D. M. Smolin, *Conflict and Ideology in the International Campaign against Child Labour*, 16 *Hofstra Labor & Employment Law Journal* 1999, σελ. 383–451, σελ. 394 *et seq.*, M. Bonnet, *Child Labour in Africa*, 132 *International Labour Review* 1993, 371–89, 376; Ochaita, Espinosa, Calvo, *Child Work and Labour in Spain*, 8 *International Journal of Children's Rights* 2000, σελ. 15–35, σελ. 19.

παιδιού, χωρίς να παρεμβαίνει στην εκπαίδευση, αναψυχή ή ξεκούρασή του. Στον αντίποδα βρίσκεται η εργασία που θεωρείται εκμετάλλευση, με τα προφανή παραδείγματα της παιδικής σεξουαλικής εκμετάλλευσης και η καταναγκαστική παιδική εργασία.

Ανάμεσα σε αυτούς τους δύο αντίθετους πόλους, υπάρχει μια ‘γκρίζα ζώνη’ μέσα στην οποία εντάσσονται πολλές μορφές παιδικής εργασίας.¹¹ Για αυτό το λόγο, αναζητούνται κάποια κοινά χαρακτηριστικά τα οποία μπορούν να αποτελέσουν και γνώμονες για τον προσδιορισμό της απαράδεκτης παιδικής εργασίας σε παγκόσμια κλίμακα.

Η UNICEF, για παράδειγμα, θεωρεί την παιδική εργασία απαράδεκτη και εκμετάλλευση όταν αυτή διενεργείται υπό συνθήκες πλήρους απασχόλησης και από μικρή ηλικία, όταν αφιερώνονται πολλές ώρες στην εκτέλεσή της εργασίας, όταν πρέπει να εκτελεστεί υπό συνθήκες αδικαιολόγητου σωματικού, κοινωνικού ή ψυχολογικού σθένους, όταν συμπεριλαμβάνει την εργασία και τη ζωή στους δρόμους υπό άσχημες συνθήκες, όταν υπάρχει πολύ μεγάλη ευθύνη, όταν παρεμποδίζει την πρόσβαση στην εκπαίδευση, όταν υπονομεύει την αξιοπρέπεια και την αυτοπεποίθηση του παιδιού, όπως στην περίπτωση της δουλείας ή της καταναγκαστικής εργασίας και την σεξουαλική εκμετάλλευση, και όταν είναι επιβλαβής για την ολοκληρωμένη κοινωνική και ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού.¹²

Η ΔΟΕ, η οποία χαρακτηρίζει κάθε απαράδεκτη παιδική εργασία με τον όρο ‘παιδική εργασία’, θεωρεί ότι η τελευταία αποτελεί μια μορφή άρνησης του δικαιώματος για εκπαίδευση και της δυνατότητας για πλήρη σωματική και ψυχολογική ανάπτυξη.¹³ Έτσι, βλέπουμε ότι οι δυο διεθνείς οργανισμοί συμφωνούν ότι οι επιπτώσεις στην ανάπτυξη (σωματική, ψυχολογική, κοινωνική, ηθική και διανοητική) του παιδιού αποτελούν ένα χαρακτηριστικό της παιδικής εργασίας.

Γενικά, οι ΔΟΕ και UNICEF συγκλίνουν στο ότι σήμερα υπάρχουν οχτώ μορφές εκμεταλλευτικής παιδικής εργασίας.¹⁴ Πρόκειται για τις επικίνδυνες συνθήκες

¹¹ F. Humbert, *The Challenge of Child Labour in International Law*, Cambridge 2009, σελ. 18.

¹² UNICEF, *The State of the World's Children 1997*, σελ. 24.

¹³ ILO, *Targeting the Intolerable*, σελ. 8.

¹⁴ ILO, *Targeting the Intolerable: A New International Convention to Eliminate the Worst Forms of Child Labour, Leaflet*, Geneva: International Labour Office, 1999, ILO, *Targeting the Intolerable*, σελ. 9 et seq., ILO, Report of the Director-General, Report I (B), *Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work: A Future without Child Labour*,

εργασίας (*hazardous work*), τις οικιακές εργασίες, τα παιδιά του δρόμου, η παιδική εργασία στην ανεπίσημη οικονομία, το δουλεμπόριο παιδιών, το εμπόριο και σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών, τα παιδιά που εμπλέκονται σε ένοπλες συρράξεις και παράνομες δραστηριότητες. Οι τέσσερις τελευταίες μορφές, δηλαδή το δουλεμπόριο, η καταναγκαστική στρατολόγηση, το εμπόριο και η σεξουαλική εκμετάλλευση και η εμπλοκή σε παράνομες δραστηριότητες, αποτελούν σύμφωνα με τη ΔΟΕ, τις άνευ όρων χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας (*worst forms of child labour*).¹⁵

Οι επιπτώσεις της επικίνδυνης εργασίας στην υγεία και την ανάπτυξη των παιδιών μπορεί να είναι τεράστιες. Για παράδειγμα, σε μια μικρής-έκτασης εξόρυξη, η υγεία του παιδιού τίθεται σε κίνδυνο από τους βαθιά και κακο-ενισχυμένους λάκκους, τον κακό αερισμό, τους εκτενείς θορύβους, τις δονήσεις από τα μηχανήματα, τις πολύ υψηλές ή πολύ χαμηλές θερμοκρασίες, τις άβολες στάσεις του σώματος και την εξαιρετικά επίπονη εργασία.¹⁶

Επικίνδυνες συνθήκες εργασίας είναι οι εργασίες μεταποίησης προς εξαγωγή (ύφανση χαλιών, ράψιμο μπάλων ποδοσφαίρου, κλωστοϋφαντουργία κτλ.¹⁷), στον κατασκευαστικό κλάδο (οικοδομές, τσιμεντοβιομηχανία, κατασκευή τούβλων κτλ.¹⁸), στη γεωργία (χρήση βαριών μηχανημάτων, κοφτερά εργαλεία, τοξικά χημικά κτλ.¹⁹), στον τουρισμό (όπου τα παιδιά μπορεί μέσω της πρόσληψης σε τουριστικές επιχειρήσεις να ωθούνται σε πορνεία²⁰).

Τα παιδιά που απασχολούνται στις οικιακές υπηρεσίες δέχονται την μεγαλύτερη εκμετάλλευση. Πολλά εξ αυτών εργάζονται υπό συνθήκες απόλυτης απομόνωσης για περισσότερες από 15 ώρες την ημέρα, και συχνά χωρίς να

International Labour Conference, 90th Session 2002, σελ. 22 *et seq.*, UNICEF, *The State of the World's Children 1997*, σελ. 32; UNICEF, *End Child Exploitation*, σελ. 25 *et seq.*

¹⁵ ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 31 *et seq.*

¹⁶ ILO, *Targeting the Intolerable*, Children in Mines and Quarries.

¹⁷ ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 28.

¹⁸ ILO, *Targeting the Intolerable*, Child Labour in Construction and Brick-making. Οι συνθήκες εδώ είναι επικίνδυνες επειδή συχνά δεν είναι ασφαλείς ούτε υγιείς.

¹⁹ ILO, *Targeting the Intolerable*, Child Labour in Agriculture. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ, ο μεγαλύτερος αριθμός των εργασιακών θανάτων για τους νέους κάτω των δεκαοκτώ σημειώθηκε στον τομέα της γεωργίας, με ποσοστό 42.7 % στους συνολικούς θανάτους των νέων την ώρα της εργασίας. Βλ. σχετικά, ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 26.

²⁰ ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 29. Στην Κένυα, για παράδειγμα, η εργασία των παιδιών στον τομέα του τουρισμού συμπεριλαμβάνει την πώληση χειροτεχνιών, τροφίμων και άλλων υλικών, την ψυχαγωγία, την εργασία στις παραλίες και την πορνεία.

αμείβονται.²¹ Τα παιδιά του δρόμου ζουν και εργάζονται στο δρόμο και συνήθως πουλούν τρόφιμα και μικρά καταναλωτικά αγαθά, γυαλίζουν παπούτσια ή τα τζάμια των αυτοκινήτων, επισκευάζουν λάστιχα, είναι ρακοσυλλέκτες, επαίτες ή αχθοφόροι.²² Από την άλλη, η παιδική εργασία στην ανεπίσημη οικονομία δεν αναγνωρίζεται και ούτε ρυθμίζεται νομικά. Συχνά συνδέεται στενά με τον επίσημο παραγωγικό τομέα. Παραδείγματος χάριν, στον τομέα μεταποίησης, το εργοστάσιο μιας πολυεθνικής ή εθνικής επιχείρησης μπορεί να κάνει ανάθεση μέρους της παραγωγής σε οικογενειακές επιχειρήσεις.²³ Καθώς το μεγαλύτερο μέρος της παιδικής εργασίας λαμβάνει μέρος σε αυτό τον τομέα και δεν εντάσσονται υπό τον έλεγχο του μεγαλύτερου μέρους των επίσημων θεσμών, αποτελεί σε αυτή τη μορφή πραγματική πρόκληση όσων αφορά την εξάλειψη της παιδικής εργασίας.

Έτσι, καταλήγουμε στην τελευταία κατηγορία παιδικής εργασίας, αυτή των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας. Πρώτα, γίνεται αναφορά στις πρακτικές δουλείας. Τέτοια πρακτική είναι η καταναγκαστική εργασία σε τομείς βιομηχανίας όπως η γεωργία, στην κατασκευή χαλιών και την υφαντουργία, στα λατομεία και την κατασκευή τούβλων, οι οποίες και αναφέρονται ρητώς στη Συμπληρωματική Σύμβαση για την Εξάλειψη της Δουλείας του 1956.²⁴ Η πιο κοινή μορφή καταναγκαστικής εργασίας είναι η οικογενειακή καταναγκαστική εργασία όπου τα παιδιά αναγκάζονται να συνδράμουν στην αποπληρωμή κάποιου χρέους που βαρύνει την οικογένεια.²⁵ Η καταναγκαστική εργασία παρατηρείται συχνά και στις οικιακές υπηρεσίες.²⁶ Τελευταία, παρατηρείται και μια αυξημένη τάση που συνδέει την αποπληρωμή οικογενειακού χρέους με το εμπόριο των παιδιών με σκοπό την εργασιακή εκμετάλλευσή τους.²⁷

²¹ ILO, *Targeting the Intolerable*, Domestic Service.

²² ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 27. Η εργασία θεωρείται επικίνδυνη για τα παιδιά και λόγω του εν γένει περιβάλλοντος (ρύποι αυτοκινήτων, ηχορύπανση, καιρικές συνθήκες, ανασφάλεια, παρενόχληση και βία).

²³ *Ibid.*, σελ. 22. Βλ. επίσης ILO, *Extending the scope of application of the labour laws to the informal economy, Digest of comments of the ILO's supervisory bodies related to the informal economy*, 2010, σελ. 14 επ. Η 'ανεπίσημη οικονομία' προτάθηκε ως όρος προς αντικατάσταση του 'ανεπίσημου τομέα', που συμπεριλαμβάνει όλες τις οικονομικές δραστηριότητες εκείνες που –νομικά και στην πράξη– δεν καλύπτονται ή καλύπτονται εν μέρει από επίσημες ρυθμίσεις.

²⁴ ILO, *Targeting the Intolerable*, Child Slavery. Περισσότερα για το ζήτημα θα αναπτυχθούν στο Μέρος Ι της παρούσης, στο κεφάλαιο επί των συμβάσεων των ΗΕ.

²⁵ ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 32.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

Αυτό μας φέρνει στη δεύτερη χειρότερη μορφή παιδικής εργασίας που είναι το εμπόριο παιδιών με σκοπό την σεξουαλική τους εκμετάλλευση, την επαιτεία και την εργασία σε διάφορους τομείς (οικιακές υπηρεσίες, οικοδομές, μαγαζιά, εργοστάσια κτλ.).²⁸ Αναφορά επίσης, γίνεται και στην συμμετοχή των παιδιών στις ένοπλες συρράξεις και σε επιθέσεις παραστρατιωτικών οργανώσεων ως μια από τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας.²⁹ Πάντως, η στρατολόγηση παιδιών κάτω των 15³⁰ θεωρείται διεθνώς έγκλημα πολέμου, το οποίο έχει εξεταστεί από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο³¹ αλλά και το Ειδικό Δικαστήριο για τη Σιέρα Λεόνε.³² Το ίδιο ισχύει και για την δουλεία με σκοπό την σεξουαλική εκμετάλλευση.³³ Τα δύο τελευταία αυτά εγκλήματα έχουν παραγάγει γενικά πολύ ενδιαφέρουσα νομολογία.³⁴

Τέλος, ως χειρότερη μορφή παιδικής εργασίας χαρακτηρίζεται και η εκμετάλλευση των παιδιών και η χρήση τους στο πλαίσιο παρανόμων δραστηριοτήτων. Οι παράνομες δραστηριότητες αυτές αφορούν συνήθως την παραγωγή και διακίνηση ναρκωτικών, αλλά παρατηρείται και έντονη

²⁸ ILO, *Targeting the Intolerable*, The Sale and Trafficking of Children.

²⁹ ILO, *Targeting the Intolerable*, Child Soldiers and the Use of Children in Armed Conflicts.

³⁰ Άρθρο 77(2), του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στις Συμβάσεις της Γενεύης, για την Προστασία των Θυμάτων των Διεθνών Ένοπλων Συρράξεων, 1977, 1125 UNTS 3, Άρθρο 4(3)(γ), Δεύτερου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, για την Προστασία των Θυμάτων των Μη-Διεθνών Ένοπλων Συρράξεων, 1977, 1125 UNTS 609.

³¹ Βλ. άρθρα 8(2)(b)(xxvi) και 8(2)(e)(vii) του Καταστατικού της Ρώμης του 1998 (Rome Statute of the International Criminal Court, 2187 UNTS 3). Το Καταστατικό της Ρώμης αποτελεί ιδρυτική συνθήκη του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου. Πρόσφατα, το ΔΠΔ καταδίκασε τον Thomas Lubanga Dyilo, σε 14 χρόνια ποινή φυλάκισης για την στρατολόγηση παιδιών κάτω των 15 ετών και την ένταξή τους στο Πατριωτικό Σώμα για την Απελευθέρωση του Κονγκό, το οποίο συμμετείχε ενεργά σε εχθροπραξίες στο πλαίσιο εσωτερικής ένοπλης σύρραξης από το 2002 έως το 2003, στο Κονγκό (*The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Situation in Democratic Republic of the Congo, ICC-01/04-01/06-2901, Trial Chamber I, 10/07/2012).

³² Το Ειδικό Δικαστήριο για τη Σιέρα Λεόνε συστάθηκε βάσει απόφασης του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, για την εκδίκαση υποθέσεων για εγκλήματα πολέμου που τελέστηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου στη Σιέρα Λεόνε/Λιβερία. Το 2012, το Δικαστήριο απεφάνθη για την ενοχή του Charles Taylor, για εγκλήματα πολέμου όπως, *inter alia*, την στρατολόγηση και χρήση παιδιών στις εχθροπραξίες (*Prosecutor v. Charles Taylor*, Trial Chamber II, SCSL-03-01-T, 18/05/2012). Βλ. επίσης: *The Prosecutor v. Moinina Fofana, Allieu Kondewa (the CDF Accused)*, SCSL-04-14-T, Special Court for Sierra Leone, 02/08/2007, *The Prosecutor of the Special Court v. Alex Tamba Brima, Brima Bazzy Kamara, Santigie Borbor Kanu (the AFRC accused) (Appeal Judgment)*, SCSL-2004-16-A, Special Court for Sierra Leone, 22/02/2008 και *Prosecutor v. Issa Hassan Sesay, Morris Kallon and Augustine Gbao (the RUF accused) (Trial judgment)*, Case No. SCSL-04-15-T, Special Court for Sierra Leone, 02/03/2009.

³³ Βλ. άρθρο 7(1)(g), του Καταστατικού της Ρώμης.

³⁴ Βλ. Συνταγματικό Δικαστήριο της Κολομβίας: *Auto No. 092 de 2008*, No. 092 de 2008, Colombia: Corte Constitucional, 14 April 2008, available at: <http://www.refworld.org/docid/484533ef2.html>, New Zealand: Refugee Status Appeals Authority: *Refugee Appeal No. 76125*, No. 76125, 18 June 2008, available at: <http://www.refworld.org/docid/4861ffc52.html> και Australia: Refugee Review Tribunal, *RRT Case No. 071959605*, [2008] RRTA 256, 27 June 2008, available at: <http://www.refworld.org/docid/48d8e1e52.html>.

δραστηριοποίηση των παιδιών σε κυκλώματα ή συμμορίες με σκοπό την τέλεση εγκλημάτων κλοπής και ληστείας. Πολλές φορές τα παιδιά εξαναγκάζονται στην τέλεση τέτοιων εγκληματικών ενεργειών ή ‘γοητεύονται’ από υποσχέσεις για πλουτισμό, εξουσία κτλ.³⁵

Καθώς έχουμε αποκτήσει μια πρώτη εικόνα για το τι ακριβώς λαμβάνεται ως παιδική εργασία, μπορούμε να προχωρήσουμε στο επόμενο βήμα της εισαγωγής μας, που είναι παρουσίαση της διάστασης του φαινομένου σε παγκόσμια κλίμακα αλλά και τα αίτια που το προκαλούν.

2. Παιδική Εργασία: Παγκόσμια Προβληματική – Αίτια;

Εδώ και καιρό η παιδική εργασία έχει καταστεί μια από τις χειρότερες παραβιάσεις των δικαιωμάτων του παιδιού, των εργασιακών δικαιωμάτων και εν γένει, των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ενώ έχει αποτελέσει ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια για την εθνική ανάπτυξη. Τις τελευταίες δεκαετίες, η διεθνής κοινότητα έχει εγκαθιδρύσει σημαντικά πρότυπα για τον ορισμό της παιδικής εργασίας και για την εξάλειψή της. Πρωτοστάτης οργανισμός στον τομέα αυτό είναι η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, η οποία και έχει παράγει τα περισσότερα συμβατικά κείμενα (*Μέρος Ι*) αλλά έχει προβλέψει μηχανισμούς και προγράμματα (*Μέρος ΙΙ*) για την αποτελεσματική εφαρμογή τους. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ο συγκεκριμένος οργανισμός έχει αποτελέσει κύριος άξονας της παρούσης έρευνας.

Το 2000-2008 ο αριθμός των εργαζόμενων παιδιών μειώθηκε κατά 3 εκατομμύρια βάση της Παγκόσμιας Έκθεσης της ΔΟΕ για την Παιδική Εργασία του 2013.³⁶ Ο αριθμός αυτός είναι φυσικά πολύ σημαντικός, αλλά μέχρι το τέλος του 2012 υπήρχαν πάνω από 168 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά παγκοσμίως με τα μισά εξ αυτών να εργάζονται κάτω από επικίνδυνες συνθήκες.³⁷ Στην ουσία το 11% του παγκόσμιου παιδικού πληθυσμού αντιστοιχεί σε εργαζόμενα παιδιά.

³⁵ ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 36.

³⁶ ILO, *World Report on Child Labour Economic vulnerability, social protection and the fight against child labour*, International Labour Office, Geneva 2013, σελ. xiii. Η Παγκόσμια Έκθεση για την Παιδική Εργασία είναι αποτέλεσμα της δέσμευσης που διακηρύσσει ο Οδικός Χάρτης (*Roadmap*) που υιοθετήθηκε στα πλαίσια της Διεθνούς Συνδιάσκεψης για την Παιδική Εργασία της Χάγης του 2010 στο πλαίσιο εξάλειψης της παιδικής εργασίας μέχρι το 2016.

³⁷ ILO-IPEC, *Marking progress against child labour Global estimates and trends 2000-2012*, Governance and Tripartism Department, 2013, σελ.3.

Η παιδική εργασία μειώθηκε στην περιοχή της Ασίας και τα νησιά του Ειρηνικού, στη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική, αλλά αντίθετα παρατηρείται αύξηση στην υποσαχάρια Αφρική. Και όμως, παγκοσμίως ο μεγαλύτερος αριθμός των εργαζόμενων παιδιών παρατηρείται στην περιοχή Ασία-Ειρηνικός (78 εκατ. ή 9.3% του παιδικού πληθυσμού), ενώ στην εμφανώς μικρότερη περιοχή της υποσαχάριας Αφρικής οι περιπτώσεις παιδικής εργασίας είναι αρκετά αυξημένες (59 εκατ. ή 21% του τοπικού παιδικού πληθυσμού).³⁸

Ο τομέας της γεωργίας εξακολουθεί να είναι ο τομέας με τα περισσότερα εργαζόμενα παιδιά (98 εκατ. ή 59%), αλλά οι στατιστικές είναι ιδιαίτερα αυξημένες και στους τομείς των οικιακών υπηρεσιών και της βιομηχανίας –ιδίως της άτυπης (54 και 12 εκατ. αντιστοίχως).³⁹ Η παιδική εργασία ανάλογα με το φύλο παρουσίασε πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα: στα κορίτσια μειώθηκε κατά 40% σε σύγκριση με το 2000, ενώ ήταν μόλις 25% η αντίστοιχη μείωση της παιδικής εργασίας στα αγόρια.⁴⁰

Η γενικότερη μείωση, ωστόσο, της παιδικής εργασίας επισκιάζεται από την αύξηση της φτώχειας σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτό μας φέρνει στο δεύτερο σημείο της εξέτασης της ενότητας, που είναι τα αίτια της παιδικής εργασίας. Για να επιτευχθεί εξάλλου, η δημιουργία στρατηγικών καταπολέμησης της παιδικής εργασίας, πρέπει να αναζητηθούν οι ρίζες της. Η πιο σπουδαία αιτία είναι η φτώχεια.

Η Παγκόσμια Τράπεζα υπολόγισε ότι το 2008, πριν την οικονομική κρίση, περίπου 1,29 δισεκατομμύρια άτομα, που αντιστοιχεί στο 22% του πληθυσμού του αναπτυσσόμενου κόσμου, ζούσε υπό συνθήκες ακραίας φτώχειας, ενώ το 43% επιβίωνε με λιγότερα από 2 δολάρια την ημέρα.⁴¹ Από την άλλη, παρατήρησε ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού με εισόδημα πάνω από 2 δολάρια την ημέρα πλησίαζε επικίνδυνα το όριο της φτώχειας.

Τα στοιχεία είναι σημαντικά, διότι υποδεικνύουν τη σύνδεση της παιδικής εργασίας με τη φτώχεια, με την πρώτη να θεωρείται επίπτωση της τελευταίας.⁴² Αυτό

³⁸ *Ibid.* σελ. 4.

³⁹ *Ibid.* σελ. 7.

⁴⁰ *Ibid.* σελ. 5.

⁴¹ ILO, *World Report on Child Labour*, σελ. 11

⁴² *Ibid.* Βλ. επίσης ILO, *Targeting the Intolerable*, σελ. 17; UNICEF, *The State of the World's Children 1997*, σελ. 27; M. Swaminathan, *Economic Growth and the Persistence of Child Labour: Evidence*

γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτό σε εθνικό επίπεδο, όπου βάσει διακρατικών δεδομένων, αποδεικνύεται ότι η παιδική εργασία είναι πιο διάχυτη σε χώρες με τα χαμηλότερα κατά κεφαλήν εισοδήματα.⁴³ Στην πράξη, τα φτωχά νοικοκυριά έχουν ανάγκη από το πρόσθετο εισόδημα το οποίο μπορεί να προσφέρουν τα παιδιά. Αφού το εισόδημα είναι απαραίτητο κυρίως για την αγορά τροφίμων, βλέπουμε ότι η εργασία των παιδιών γίνεται απαραίτητο για την επιβίωσή τους. Έτσι, τα παιδιά αναλαμβάνουν το δύσκολο ρόλο της διαχείρισης κινδύνου του νοικοκυριού.⁴⁴

Βέβαια, δεν πρέπει να ληφθεί η παραπάνω περίπτωση ως απόλυτο: δεν προσφεύγουν όλα τα φτωχά νοικοκυριά στην παιδική εργασία για την επιβίωση της οικογένειας.⁴⁵ Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι η φτώχεια δεν προκαλεί πάντα εξάρσεις σε φαινόμενα παιδικής εργασίας. Για παράδειγμα, στην Κεράλα της Ινδίας, που αποτελεί φτωχή πολιτεία, έχει σχεδόν πλήρως εξαλειφθεί η παιδική εργασία.⁴⁶

Από την άλλη, η αργή δημογραφική μετάβαση σε κάποια μέρη του κόσμου φαίνεται να συνδράμει στη συνεχή παροχή παιδιών για την αγορά εργασίας.⁴⁷ Το 1999, στις χώρες με την χαμηλότερη ανάπτυξη, το 49% του πληθυσμού ήταν παιδιά, ενώ η κατάσταση επιβαρύνθηκε από τα αυξημένα κρούσματα HIV/AIDS, που πλήττει τις πιο παραγωγικές ηλικίες ενήλικων ανδρών και γυναικών. Αυτό δημιουργεί πίεση σε αυτές τις ηλικιακές ομάδες, ώστε να ωθούνται τα παιδιά στην εργασία.⁴⁸

Η μετανάστευση ως αποτέλεσμα φυσικών καταστροφών ή ένοπλων συρράξεων, εκθέτει τα ήδη ευάλωτα παιδιά και αυξάνει τις πιθανότητες να αποτελέσουν και θύματα παιδικής εργασίας.⁴⁹ Επιπλέον, η μετανάστευση από τις φτωχότερες αγροτικές περιοχές προς τις πιο πλούσιες ή προς τις αστικές περιοχές, παρουσιάζει ευκαιρίες εισόδου των παιδιών στην αγορά εργασίας.⁵⁰

from an Indian City, 20 World Development 1998, σελ. 1513–28, σελ. 1513; UNICEF, *End Child Exploitation*, σελ. 12.

⁴³ ILO, *World Report on Child Labour*, σελ. 12.

⁴⁴ Grootaert & Kanbur, *supra* 1, σελ. 191.

⁴⁵ ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 50.

⁴⁶ ILO, *Targeting the Intolerable*, σελ. 17.

⁴⁷ ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 51.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ ILO/IPEC, S. Khair, *Child Labour in Bangladesh, A Forward Looking Policy Study*, Geneva: International Labour Office, 2005, σελ. 10.

Ίσως ο πιο σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τις πιθανότητες εμφάνισης κρουσμάτων παιδικής εργασίας, είναι το εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα.⁵¹ Συχνά υπάρχουν διαφοροποιήσεις μεταξύ του κατώτερου προβλεπόμενου ορίου ηλικίας για την απασχόληση και το τέλος της υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε εθνικές νομοθεσίες.⁵² Αν το κατώτερο όριο ηλικίας για απασχόληση είναι χαμηλότερο από την ηλικία υποχρεωτικής εκπαίδευσης, το Κράτος χάνει σημαντικό έδαφος στην εξασφάλιση του δικαιώματος της εκπαίδευσης για όλους. Σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες το εκπαιδευτικό σύστημα υποχρηματοδοτείται, ενώ το 30% των παιδιών που εγγράφονται σε δημοτικά σχολεία, δεν ολοκληρώνουν τον κύκλο εκπαίδευσης.⁵³

Αίτια της παιδικής εργασίας θεωρούνται οι γονικές, κοινωνικές, και κυβερνητικές στάσεις που υιοθετούνται απέναντι στην παιδική εργασία και που οδηγούν στην ελαττωμένη εφαρμογή των σχετικών νόμων.⁵⁴ Και αυτό επειδή, όπως αναφέραμε προηγουμένως, τα σχετικά δικαιώματα που συνδέονται με την παιδική ηλικία αλλάζουν ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτισμικές αντιλήψεις, οι οποίες πολλές φορές επικροτούν την παιδική εργασία ως πέρασμα στην ενηλικιότητα.⁵⁵ Από την άλλη, σε πολλά μέρη του κόσμου τα κορίτσια αποθαρρύνονται από το να παρακολουθήσουν το σχολείο όταν φτάσουν την εφηβεία είτε για να μείνουν να εργαστούν στο σπίτι είτε για να παντρευτούν.⁵⁶

Οι ανεπαρκείς νόμοι επίσης επηρεάζουν τα ποσοστά παιδικής εργασίας. Παρόλο που πολλές χώρες έχουν υπογράψει διεθνείς συμβάσεις που απαγορεύουν την παιδική εργασία, οι σχετικοί νόμοι είναι ασυνεπείς και αντιφατικοί.⁵⁷ Οι εργοδότες συχνά καταφέρνουν και βρίσκουν κενά νόμου που τους επιτρέπει να δικαιολογούν την παιδική εργασία.⁵⁸ Από την άλλη, πολλές χώρες οι οποίες έχουν εφαρμοστέα νομοθεσία για τα ελάχιστα όρια ηλικίας, έχουν συμπεριλάβει εξαιρέσεις

⁵¹ UNICEF, *The State of the World's Children 1997*, σελ. 29; UNICEF, *End Child Exploitation*, σελ. 17.

⁵² ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 56.

⁵³ UNICEF, *The State of the World's Children 1997*, σελ. 29.

⁵⁴ Βλ. M. Weiner, *The Child and the State in India: Child Labour and Education Policy in Comparative Perspective*, Princeton University Press, 1991, σελ. 5 *et seq.*, M. Weiner, *Child Labour in Developing Countries: The Indian Case*. Art. 28 a, 32 and 36 of the UN Convention on the Rights on the Child, 2 *International Journal of Children's Rights* 1994, σελ. 121–8, σελ. 121 και UNICEF, *The State of the World's Children 1997*, σελ. 29.

⁵⁵ Letuka, *supra* 5, σελ. 209.

⁵⁶ UNICEF, *End Child Exploitation*, σελ. 14.

⁵⁷ *Ibid.*, σελ. 16.

⁵⁸ *Ibid.*, σελ. 17.

για διάφορους τομείς όπως η γεωργία, οι οικιακές υπηρεσίες, οικογενειακές επιχειρήσεις και την άτυπη οικονομία, όπου η παιδική εργασία είναι ιδιαίτερη συχνή.⁵⁹

Τέλος, οι διακρίσεις κατά μειονοτήτων αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την παιδική εργασία.⁶⁰ Στην Λατινική Αμερική, για παράδειγμα, τα παιδιά των ιθαγενών πληθυσμών συνηθίζουν να εργάζονται αντί να πηγαίνουν σχολείο.⁶¹ Το ίδιο ισχύει για τις Νταλίτ οικογένειες στην Νοτιοανατολική Ασία ή τους Ρομά στην Νοτιοανατολική Ευρώπη.⁶²

Οι παραπάνω παράγοντες είναι παράγοντες από πλευρά προσφοράς (*supply-side factors*).⁶³ Από πλευρά παραγόντων ζήτησης (*demand-side factors*), η μορφή της αγοράς εργασίας και ο ρόλος της τεχνολογίας, παραδοσιακά θεωρούνται ως κύριοι προσδιοριστικοί παράγοντες της παιδικής εργασίας.⁶⁴ Οι παράγοντες αυτοί χαρακτηρίζονται ως διαρθρωτικοί ή ριζικοί παράγοντες της παιδικής εργασίας.⁶⁵ Σε αυτήν την κατηγορία παραγόντων εντάσσονται οι παράγοντες που αφορούν το μισθό, τις δεξιότητες και την ευπάθεια των παιδιών.

Η πιο συνηθισμένη δικαιολογία για την προτίμηση πρόσληψης παιδιών είναι το χαμηλό κόστος συνδυασμένο με την αναντικατάστατη δεξιότητα των παιδιών.⁶⁶ Το ζήτημα των δεξιοτήτων εύκολα αντικρούεται, καθώς τα παιδιά δεν κατέχουν δεξιότητες ανώτερες από ενηλίκους. Όμως το επιχείρημα του κόστους δύσκολα αντικρούεται, αφού στην πράξη η παιδική εργασία κοστίζει λιγότερο από την απασχόληση ενηλίκων.⁶⁷

⁵⁹ ILO, M. Jankanish, N. Happels (eds.), *Action against Child Labour*, Geneva: International Labour Office, 2000, σελ. 44.

⁶⁰ UNICEF, *End Child Exploitation*, σελ. 14.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*

⁶³ Για την θεωρία περί παραγόντων από πλευρά προσφοράς και ζήτησης διαβάστε Humbert, *supra* 11, σελ. 25 επ., η οποία προχωράει στην ως άνω διάκριση. Η λογική έχει να κάνει με τα αίτια τα οποία τοποθετούνται στην ουσία σε δυο διαφορετικά πεδία: από τη μια έχουμε το παθητικό πεδίο το οποίο προσφέρεται ενώ το ενεργητικό πεδίο είναι αυτό που προσφεύγει στο τελευταίο για την ικανοποίηση των αναγκών της (ζήτησης). Δηλαδή στο πρώτο πεδίο εντάσσονται οι παράγοντες που ευνοούν την προσφορά της παιδικής εργασίας, ενώ στο δεύτερο πεδίο εντάσσονται οι παράγοντες που ευνοούν τη ζήτηση της παιδικής εργασίας.

⁶⁴ Grootaert & Kanbur, *supra* 1, σελ. 191 και Weiner, *supra* 54, σελ. 113.

⁶⁵ ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 47.

⁶⁶ ILO, *Targeting the Intolerable*, σελ. 18.

⁶⁷ ILO, *Targeting the Intolerable*, σελ. 18; ILO/IPEC, *Is Child Labour Really Necessary in India's Carpet Industry?*, σελ. 16; UNICEF, *End Child Exploitation*, σελ. 15.

Σημαντικός παράγοντας είναι και η ευπάθεια των παιδιών, που δεν έχει οικονομικές εκφάνσεις, αλλά αφορά στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων του παιδιού, από το ίδιο το παιδί. Τα παιδιά δεν γνωρίζουν τα δικαιώματά τους ούτε τα διεκδικούν, με αποτέλεσμα να εκφοβίζονται και να γίνονται εύκολα θύματα εκμετάλλευσης.⁶⁸

Τέλος, η τεχνολογική ανάπτυξη έχει επηρεάσει την παιδική εργασία προς το καλύτερο αλλά και προς το χειρότερο. Αυτό φαίνεται από δύο παραδείγματα και για τις δυο περιπτώσεις. Πρώτον, όπως συνέβη και κατά την βιομηχανική επανάσταση όπου η χρήση μηχανημάτων που αναλάμβαναν τη ύφανση χαλιών είχαν ως συνέπεια την μείωση της παιδικής εργασίας, έτσι και στην Μπογκοτά η χρήση χειραμαξών αντικατέστησε τα παιδιά που κουβαλούσαν ένα-ένα βράχους με τα χέρια.⁶⁹ Αντίθετα, όσον αφορά την κλωστοϋφαντουργία, οι σύγχρονες ραπτομηχανές διευκόλυναν την εργασία κοριτσιών που παρέμεναν στο σπίτι για να εργαστούν αντί να πάνε σχολείο.⁷⁰

Συμπερασματικά, όσον αφορά τα αίτια που προκαλούν το φαινόμενο της παιδικής εργασίας, βλέπουμε ότι το πρόβλημα προκύπτει από την αλληλεπίδραση των ως άνω παραγόντων, τα οποία μέσα από συνδυαστική δράση, προκαλούν αύξηση του φαινομένου.

Πάντως, η οικονομική κρίση και τα μέτρα λιτότητας που λαμβάνονται για την αντιμετώπισή της έχει προκαλέσει ιδιαίτερη ανησυχία,⁷¹ η οποία εκφράζεται και από τη ΔΟΕ. Αν και η οικονομική κρίση παρουσιάστηκε αρχικά στις οικονομικές αγορές των βιομηχανικών κρατών, η παγκοσμιοποίηση έχει εξαπλώσει τις επιπτώσεις της και στα κράτη του αναπτυσσόμενου κόσμου. Οι κοινωνικές επιπτώσεις διαφέρουν από

⁶⁸ UNICEF, *The State of the World's Children 1997*, σελ. 27.

⁶⁹ Grootaert & Kanbur, *supra* 1, σελ. 196.

⁷⁰ *Ibid.* Για την περίπτωση της Καταλονίας του 19^{ου} αιώνα: H. Cunningham, P. P. Viazzo, Some Issues in the Historical Study of Child Labour, in UNICEF, International Child Development Centre, H. Cunningham, P. P. Viazzo (eds.), *Child Labours in Historical Perspective*, σελ. 1800–1985, για Ευρώπη, Ιαπωνία και Κολομβία (Florence: UNICEF, 1996) σελ. 11–22, σελ. 18 που ακολουθούν την ίδια επιχειρηματολογία.

⁷¹ Council of Europe, *Safeguarding human rights in times of economic crisis*, Issue Paper published by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, November 2013, σελ. 18; Report of the UN Special Rapporteur on trafficking in persons, especially women and children, 12 August 2009, A/64/290; UN Special Rapporteur on contemporary forms of slavery, including its causes and consequences, Mission to Romania, 30 June 2011, A/HRC/18/30/Add.1; Report of the UN Independent Expert on foreign debt and human rights, 13 August 2012, A/67/304.

χώρα σε χώρα, αλλά αυτό που αποτελεί κοινός τόπος, είναι το δυσβάσταχτο βάρος που έπρεπε να υπομείνουν οι φτωχοί και ευάλωτοι πληθυσμοί παντού.⁷²

Πριν ξεσπάσει η οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2008, υπήρξε πολύ μεγάλη πρόοδος στην εξάλειψη της παιδικής εργασίας. Ωστόσο, υπάρχει ανησυχία ότι η οικονομική κρίση έχει αντιστρέψει τα αποτελέσματα αυτά ή έχει καθυστερήσει την εν γένει πορεία της εξάλειψης της παιδικής εργασίας με αποτέλεσμα να μην επιτευχθεί ποτέ ο στόχος του 2016 για πλήρη εξάλειψη.⁷³ Η θεωρία και η εμπειρία προηγούμενων οικονομικών κρίσεων έχει αποδείξει ότι τα παιδιά είναι ιδίως ευάλωτα στην οικονομική τους εκμετάλλευση σε τέτοιες περιόδους.

Οι μειώσεις στην ποιότητα ζωής, ο περιορισμός των πιστώσεων και οι μειώσεις στα εισοδήματα των μελών της οικογένειας μέσα από τη συνδυαστική τους αλληλεπίδραση ασκεί πίεση στα ευάλωτα νοικοκυριά και συνεπώς μπορούν να ωθήσουν στην αύξηση της ανάγκης εκμετάλλευσης των παιδιών για να εξασφαλιστούν τα προς το ζην.⁷⁴ Οι περιορισμοί στα προγράμματα κοινωνικής ασφάλειας εξαιτίας των κρατικών περικοπών μπορεί να αυξήσει ακόμα πιο πολύ την εξάρτηση των οικογενειών από παιδική εργασία. Καθιστώντας άτυπη την οικονομία που συνδέεται με την οικονομική κρίση, δημιουργείται ακόμα ένας παράγοντας που ευνοεί την παιδική εργασία, αφού ο έλεγχος και η εποπτεία της άτυπης οικονομίας είναι ελάχιστη.

Το προηγούμενο έχει ιδιαίτερη σημασία για την περίπτωση της Ελλάδας, όπου τελευταία, όλο και περισσότερο τονίζεται το κοινωνικό και βιοτικό κόστος των προγραμμάτων που επιβλήθηκαν προς τήρηση των διατάξεων των Μνημονίων.⁷⁵

⁷² ILO, *World Report on Child Labour*, p. xiii.

⁷³ *Ibid.* p. 14.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ Συγκεκριμένα, το παραπάνω έχει τονισθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης, το Συμβούλιο της Ευρώπης και από τα όργανα της ΔΟΕ: ECSR: 23.05.2012, Complaint 65/2011, *General Federation of Employees of the National Electric Power Corporation (GENOP-DEI) and Confederation of Greek Civil Servants' Trade Unions (ADEDY) v. Greece*, 23.05.2012, Complaint 66/2011, *General Federation of Employees of the National Electric Power Corporation (GENOP-DEI) and Confederation of Greek Civil Servants' Trade Unions (ADEDY) v. Greece*, 07.12.2012, Complaints Nos. 76/2012, *Federation of employed pensioners of Greece (IKA-ETAM) v. Greece*, 77/2012, *Panhellenic Federation of Public Service Pensioners (POPS) v. Greece*, 78/2012, *Pensioners' Union of the Athens-Piraeus Electric Railways (I.S.A.P.) v. Greece*, 79/2012, *Panhellenic Federation of pensioners of the Public Electricity Corporation (POS-DEI) v. Greece*, 80/2012, *Pensioners' Union of the Agricultural Bank of Greece (ATE) v. Greece*. ΣτΕυρ: Resolution 1884 (2012), 26 June 2012, "Austerity measures – a danger for democracy and social

Αλλά συγκεκριμένα για την περίπτωση της Ελλάδας και το φαινόμενο της παιδικής εργασίας θα δούμε στην αμέσως επόμενη ενότητα.

3. Στοιχεία για Ελλάδα και Εισαγωγή στην παρούσα έρευνα

Σημαντική για την εξέταση της διάστασης της παιδικής εργασίας στην Ελλάδα είναι τα ευρήματα του Συνηγόρου του Παιδιού τόσο αυτά που κατατέθηκαν για την ενημέρωση της Επιτροπής της Βουλής για την Παιδική Εργασία το 2011,⁷⁶ όσο και της Έκθεσης προς την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Παιδιού του ΟΗΕ το 2012.⁷⁷

Ο Συνήγορος του Παιδιού μέχρι σήμερα έχει εξετάσει σχετικά μικρό αριθμό καταγγελιών που αφορούν την απασχόληση ανηλίκων σε περιβάλλοντα νόμιμης εργασίας, όμως, λαμβάνοντας υπόψην πληροφορίες από μαθητές, εκπαιδευτικούς και μη κυβερνητικές οργανώσεις, εκτιμά ότι ο αριθμός των παρανόμως εργαζομένων παιδιών στη χώρα μας είναι εξαιρετικά μεγάλος. Το Υπουργείο Εργασίας αναφέρει ότι εκδίδονται ετησίως μόνο περί τα 1.500 βιβλιάρια εργασίας ανηλίκων, ενώ η

rights”: <<http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=18916&Language=EN>>. ΔΟΕ: 365th Report of the Committee on Freedom of Association (November 2012), Conclusions paras. 950-1003, Report of the Committee on the Application of Standards, Part two – Observations and Information Concerning Particular Countries, 102nd International Labour Conference (June 2013), Greece, Report of the Committee on the Application of Standards, Part two – Observations and Information Concerning Particular Countries, 100th International Labour Conference (June 2011), Greece, Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (March 2013, 102nd Session 2013), Greece, Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (March 2012, 101st Session 2012), Greece, Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (March 2011, 100th Session 2011), Greece, Report on the High Level Mission to Greece (Athens, 19-23 September 2011), Conclusions paras. 297-356, Digest of decisions and principles on the Freedom of Association of the Governing Body of the ILO, Fifth (revised) edition, 2006. Τα ως άνω παραπέμπουν και στη Σύσταση της Εθνικής Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που με την Ολομέλειά της υιοθέτησε ομόφωνα, το Δεκέμβριο 2011, με τον τίτλο «*Επιτακτική ανάγκη να αντιστραφεί η πορεία καταρράκωσης των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων*» (<http://nchr.gr/images/pdf/apofaseis/oikonomikh_krishi/EEDA_Krishi.pdf>). Βλ. επίσης: «*Σύσταση της ΕΕΔΑ και κρίσεις διεθνών οργάνων για τη συμβατότητα μέτρων λιτότητας προς διεθνείς κανόνες προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου*», (<http://nchr.gr/images/pdf/apofaseis/oikonomikh_krishi/eeda_metra_litothtas.pdf>).

⁷⁶ Ενημέρωση Επιτροπής της Βουλής για την Παιδική Εργασία από τον Βοηθό Συνήγορο για τα Δικαιώματα του Παιδιού, 2011, <<http://www.0-18.gr/gia-megaloyis/nea/enimerosi-tis-boylis-gia-tin-paidiki-ergasia/?searchterm=%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B1>>.

⁷⁷ Συνήγορος του Πολίτη: Βοηθός του Συνηγόρου για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Γ. Μόσχος, Έκθεση Συνηγόρου προς την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Παιδιού του ΟΗΕ, Διαπιστώσεις και Προτάσεις της Ανεξάρτητης Αρχής για την Εφαρμογή των Δικαιωμάτων του Παιδιού στην Ελλάδα (Ιούλιος 2003 - Δεκέμβριος 2011), Απρίλιος 2012, <<http://www.synigoros.gr/resources/docs/ek8esh-pros-thn-epitroph-dikaiwmatwn-toy-paidiyy-toy-ohe.pdf>>.

Εθνική Στατιστική Αρχή υπολογίζει τον αριθμό των εργαζομένων ηλικίας 15 ως 18 χρόνων σε 12.764 (Β' Τρίμηνο 2010).⁷⁸

Λαμβάνοντας ωστόσο υπόψη το γεγονός ότι η σχολική διαρροή των ανηλίκων μαθητών ετησίως ανέρχεται σε 32.000 άτομα (στοιχεία 2008), όπως επίσης και στοιχεία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου που εκτιμά ότι το 70% των μαθητών που διακόπτουν το σχολείο εισέρχονται με κάποιο τρόπο στην αγορά εργασίας, ο Συνήγορος του Παιδιού υπολογίζει ότι στην πραγματικότητα οι ανήλικοι εργαζόμενοι στην Ελλάδα ξεπερνούν τις 100.000.⁷⁹

Στα παιδιά που εργάζονται περιλαμβάνονται και αυτά που απασχολούνται από πολύ μικρές ηλικίες σε απόλυτα απαγορευμένες μορφές εργασίας, όπως η επαιτεία, η πορνεία και άλλες μορφές εργασίας που βλάπτουν ή θέτουν σε κίνδυνο την ψυχική και σωματική τους υγεία. Επίσης αρκετά είναι τα παιδιά που εργάζονται σε οικογενειακές επιχειρήσεις ή καλλιτεχνικές και διαφημιστικές δραστηριότητες, πολλές φορές μάλιστα και με καταπάτηση των προβλεπόμενων από τον νόμο όρων και συνθηκών.⁸⁰

Πάντως, η ραγδαία αυξανόμενη ανεργία, μία από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης που αντιμετωπίζει σήμερα η Ελλάδα, έχει ως συνέπεια και την ανοχή διαφόρων μορφών παράνομης και ανέλεγκτης απασχόλησης ή ημι-απασχόλησης ανηλίκων.⁸¹

Ο Συνήγορος έχει δεχθεί αρκετές καταγγελίες σχετικά με παιδιά που επαιτούν στους δρόμους ή πωλούν μικροαντικείμενα. Η Αρχή επεχείρησε να ενεργοποιήσει τις κοινωνικές υπηρεσίες της τοπικής αυτοδιοίκησης, χωρίς όμως ιδιαίτερα αποτελέσματα. Από πληροφορίες αρμοδίων ΜΚΟ, τα παιδιά αυτά κατά κύριο λόγο ανήκουν σε ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες μειονοτήτων ημεδαπών ή είναι αλλοδαποί ανήλικοι κυρίως από βαλκανικές χώρες.⁸²

Το ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο για την καταπολέμηση της σεξουαλικής βίας σε βάρος των παιδιών έχει εκσυγχρονισθεί με την ενσωμάτωση και των συναφών

⁷⁸ Ενημέρωση Επιτροπής της Βουλής για την Παιδική Εργασία.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ Έκθεση Συνηγόρου, *supra* 77, σελ. 22.

⁸² *Ibid.*

διεθνών συμβάσεων ωστόσο, παραμένουν ανοικτά ζητήματα εφαρμογής του νόμου.⁸³ Σχετικά με τα ζητήματα της παιδικής πορνογραφίας και άσκησης σεξουαλικής βίας μέσω διαδικτύου, σημαντική κρίνεται η λειτουργία κατά τα τελευταία χρόνια ειδικής υπηρεσίας για την δίωξη του ηλεκτρονικού εγκλήματος στην Ελληνική Αστυνομία, η οποία έχει εντοπίσει σημαντικό αριθμό περιπτώσεων και έχει κινήσει διαδικασίες δίωξης των υπευθύνων.

Αυξημένη είναι η παρουσία εμφανώς ανηλίκων γυναικών από την Αφρική που εκπορνεύονται στο κέντρο της Αθήνας. Σύμφωνα με την Υποδιεύθυνση Ανηλίκων της Γενικής Διεύθυνσης Ασφάλειας Αττικής, διαθέτουν συχνά ταξιδιωτικά έγγραφα από τις χώρες τους που δηλώνουν ότι είναι ενήλικες.⁸⁴

Η ΔΟΕ το 2013 συμπεριέλαβε παρατηρήσεις σχετικά με την Ελλάδα και την εφαρμογή της Σύμβασης για τις Χειρότερες Μορφές Παιδικής Εργασίας και ζήτησε τη λήψη μέτρων για την ενδυνάμωση των μηχανισμών ελέγχου και εξάλειψης της παιδικής πορνογραφίας, για την πρόσβαση σε υπηρεσίες και φιλοξενία των θυμάτων trafficking κάτω των 18ετών ώστε να αποκατασταθούν και να επανενταχθούν κοινωνικά και για την πρόληψη και προστασία των παιδιών του δρόμου, των ασυνόδευτων ανηλίκων και των Ελλήνων-Ρομά από την εκμετάλλευση των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας.⁸⁵ Παρατήρησε ότι οι χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας που πλήττουν την Ελληνική Πολιτεία, είναι το εμπόριο ανηλίκων και η εμπορική σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών.

Επίσης, όσον αφορά τη σύμβαση για τα ελάχιστα όρια ηλικίας, τόνισε ότι η Ελληνική Πολιτεία πρέπει να τροποποιήσει την νομοθεσία της, ώστε το ελάχιστο όριο ηλικίας για την απασχόληση υπό συνθήκες επικίνδυνες να είναι τα 16 έτη και όχι τα 15 (Άρθρο 2(γ) ΠΔ. 62/1998).⁸⁶ Επίσης, παροτρύνει την Ελληνική Κυβέρνηση να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την ίση αμοιβή και την προστασία των ατόμων κάτω των 18 ετών που εργάζονται βάση σύμβασης μαθητείας.⁸⁷

⁸³ *Ibid.* σελ. 23.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ ILO, Direct Request (CEACR) - adopted 2012, published 102nd ILC session (2013), Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182).

⁸⁶ ILO, Observation (CEACR) - adopted 2012, published 102nd ILC session (2013), Minimum Age Convention, 1973 (No. 138) - Greece (Ratification: 1986)

⁸⁷ ILO, 365th Report of the Committee on Freedom of Association (November 2012), Case 2820, παρα. 824, 953. Η παραπάνω αφορά καταγγελία των ΓΣΕΕ, ΑΔΕΔΥ, ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ-ΚΗΕ, κτλ. σχετικά με παραβάσεις των δικαιωμάτων των εμπορικών σωματείων και συλλογικής διαπραγμάτευσης ως αποτέλεσμα της επιβολής των μέτρων λιτότητας προς την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων της ΔΟΕ για

Όπως καθίσταται εμφανές, ο κορμός της ελληνικής νομοθεσίας στο εξεταζόμενο θέμα, στηρίχθηκε στις διεθνείς συμβάσεις τις οποίες ενσωμάτωσε στην εσωτερική έννομη τάξη της. Συγκεκριμένα, η υπ' αριθμ. 173/1938 Διεθνής Σύμβαση "περί του κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν" κυρώθηκε με τον ν. 1182/1981 (ΦΕΚ Α'193). Κατόπιν, η Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού κυρώθηκε με τον ν. 2101/1992 (ΦΕΚ Α'/192) ενώ η Διεθνής Σύμβαση της Δ..Ο.Ε. υπ' αριθμ.182 κυρώθηκε με τον ν. 2918/2001 (ΦΕΚ Α'/119). Περαιτέρω, αναφέρουμε το ν. 1837/1989 «Για την προστασία των ανηλίκων κατά την απασχόληση και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α'85), όπου ορίζονται οι προϋποθέσεις για την απασχόληση ανηλίκων και διευκρινίζονται τα εργατικά τους δικαιώματα⁸⁸. Οι διατάξεις μάλιστα είναι αναγκαστικού δικαίου με αποτέλεσμα εάν δεν τηρηθούν οι προϋποθέσεις του νόμου η σύμβαση εργασίας του ανηλίκου να θεωρείται άκυρη⁸⁹.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Επίτροπος του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Νιλς Μούιζνιεκς, δήλωσε πρόσφατα ότι υπάρχει κίνδυνος ραγδαίας αύξησης της παιδικής εργασίας σε χώρες που μαστίζονται από την οικονομική κρίση, με ξεκάθαρη αναφορά στην Ελλάδα, Κύπρος, Ιταλία και Πορτογαλία.⁹⁰

Αφού παρουσιάστηκε η έννοια της παιδικής εργασίας καθώς και η έκταση του φαινομένου της παιδικής εργασίας, σκόπιμο είναι να εκτεθεί η μορφή που θα λάβει η παρούσα έρευνα σχετικά με την δράση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για την καταπολέμησή της.

Η παρούσα είναι χωρισμένη σε δυο μέρη. Το πρώτο μέρος (Μέρος Ι), θα επικεντρωθεί στην ανάλυση των συμβατικών κειμένων τόσο της Διεθνούς

την Συνδικαλιστική Ελευθερία. Μέσα σε αυτές τις παραβάσεις ήταν και εξαίρεση των ατόμων 15-18 ετών από την προστασία των συλλογικών συμβάσεων ως επακόλουθο της ένταξής τους στις ειδικές συμβάσεις μαθητείας του ν. 3863/2010.

⁸⁸ Συγκεκριμένα, με βάση το άρθρο 2 του ν. 1837/1989, απαγορεύεται οποιαδήποτε εργασία των παιδιών κάτω των 15 ετών ενώ βάσει της παρ.2 «Ανήλικοι δεν επιτρέπεται να απασχολούνται σε εργασίες επικίνδυνες, βαριές ή ανθυγιεινές, καθώς και σε εργασίες που βλάπτουν την ψυχική τους υγεία και γενικά εμποδίζουν την ελεύθερη ανάπτυξη της». Περαιτέρω σύμφωνα με το άρθρο 5 «1. Ανήλικοι, που δεν έχουν συμπληρώσει το 16ο έτος της ηλικίας τους, καθώς και ανήλικοι που φοιτούν σε γυμνάσια, λύκεια κάθε τύπου ή τεχνικές επαγγελματικές σχολές, δημόσιες ή ιδιωτικές, αναγνωρισμένες από το Κράτος, δεν μπορεί να απασχολούνται περισσότερο από έξι ώρες την ημέρα και τριάντα ώρες την εβδομάδα. 2. Οι ανήλικοι εργαζόμενοι δικαιούνται ημερήσια ανάπαυση δώδεκα τουλάχιστον συνεχείς ώρες, στις οποίες πρέπει να περιλαμβάνεται το χρονικό διάστημα από τις δέκα το βράδυ μέχρι τις έξι το πρωί.».

⁸⁹ Μον. Πρωτοδικείου Βόλου 19/2009.

⁹⁰ CoE, *Safeguarding human rights in times of economic crisis*, *supra* 71, σελ. 24.

Οργάνωσης Εργασίας, όσο και άλλων διεθνών και περιφερειακών οργανισμών. Ιδιαίτερη μνεία θα γίνει στα δύο σημαντικά και θεμελιώδη συμβατικά κείμενα της ΔΟΕ για τα κατώτερα όρια ηλικίας για την απασχόληση αφενός, και για την εξάλειψη των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας αφετέρου. Θα αναλυθούν και άλλες συμβάσεις των Ηνωμένων Εθνών που αποσκοπούν στην προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού, όπως η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, αλλά και άλλων περιφερειακών οργανισμών, τα οποία περιέχουν ρυθμίσεις για την προστασία των παιδιών από την οικονομική εκμετάλλευση.

Στις συμβάσεις του Μέρους Ι, θα συμπεριληφθούν και αυτές που απαγορεύουν τη δουλειά, την καταναγκαστική και υποχρεωτική εργασία, καθώς η δουλειά των παιδιών θεωρείται μια από τις χειρότερες μορφές εργασίας. Επίσης, θα παρατεθούν και συμβάσεις που κατοχυρώνουν ανθρώπινα δικαιώματα και τα οποία μπορούν, μέσω ερμηνείας, να παράσχουν στα παιδιά προστασία από την οικονομική εκμετάλλευση.

Αφού θα έχει προηγηθεί ανάλυση των συμβατικών ρυθμίσεων στο πλαίσιο καταπολέμησης της παιδικής εργασίας, το Μέρος ΙΙ της παρούσης, θα επικεντρωθεί στους μηχανισμούς εκείνους που έχουν προβλεφθεί για την εφαρμογή των εν λόγω ρυθμίσεων. Εντός της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, βαρύνουσας σημασίας είναι ο μηχανισμός επίβλεψης που συμπεριλαμβάνει την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων και την Επιτροπή Συνδιάσκεψης. Συμμετέχουν επίσης και άλλα όργανα της ΔΟΕ, η οποία και διακατέχεται από τριμερή εκπροσώπηση (Κράτη-Εργαζόμενοι-Εργοδότες).

Από την άλλη, η ΔΟΕ προσφέρει και τεχνική υποστήριξη μέσα από τα διάφορα προγράμματά της. Στον τομέα αυτό, αξιόλογη είναι η υποστήριξη που έχουν παρασχεθεί στα Κράτη-Μέλη από το Πρόγραμμα IPEC, το οποίο έχει ως στόχο του την εξάλειψη των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας.

Στο πλαίσιο των ΗΕ και άλλων διεθνών και περιφερειακών οργανισμών, υπάρχουν μηχανισμοί επίβλεψης, τα οποία δεν λειτουργούν ωστόσο, όπως θα δούμε, με το ίδιο σθένος που παρουσιάζει ο αντίστοιχος μηχανισμός της ΔΟΕ. Ανάμεσα σε αυτά είναι η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που έχει υιοθετήσει πρόγραμμα-δράσης για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας. Επίσης, έχει ανατεθεί σε ειδικούς εμπειρογνώμονες η εξέταση ζητημάτων που αφορούν χειρότερες μορφές

παιδικής εργασίας (όπως το εμπόριο παιδιών, την συμμετοχή σε ένοπλες συρράξεις κτλ.).

Στο έργο καταπολέμησης της παιδικής εργασίας συμμετέχουν και άλλοι ειδικευμένοι οργανισμοί του ΗΕ, όπως η UNICEF, UNESCO, Παγκόσμια Τράπεζα κ.ά. τα οποία και συνεργάζονται συχνά με τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας. Προσπάθεια έχει καταβληθεί και στους κύκλους του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, χωρίς ουσιαστικό αντίκρισμα. Ωστόσο, συχνά ο ΠΟΕ συνεργάζεται με τη ΔΟΕ και συμμετέχει δια εκπροσώπων σε συναντήσεις της ΔΟΕ ή διατηρείται επικοινωνία μεταξύ των Γραμματειών των δυο οργανισμών. Ο ΟΟΣΑ επίσης, έχει προβλέψει πρόγραμμα για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας όπως και η MERCOSUR.

Μέρος Ι. Η Καταπολέμηση της Παιδικής Εργασίας: Διεθνή Συμβατικά Κείμενα

ΙΑ. Συμβάσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας

ι) Κατώτατο Όριο Ηλικίας στην Απασχόληση και την Εργασία

α) Τα πρώτα κείμενα της ΔΟΕ για όριο ηλικίας

Οι πιο σημαντικές διεθνείς συμβάσεις για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας έχουν συνταχθεί από τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ). Η παιδική εργασία αποτελούσε ανέκαθεν μέλημα της ΔΟΕ, η οποία από την αρχή της ίδρυσής της το 1919,⁹¹ αλλά και κατά τη διάρκεια της πρώτης Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας, προχώρησε στην προώθηση ενός διεθνούς συμβατικού κειμένου (C005) που θα όριζε το κατώτερο όριο ηλικίας για την απασχόληση παιδιών στο χώρο της βιομηχανικής εργασίας.⁹² Έκτοτε, η παιδική εργασία αποτελεί μόνιμο μέλημα τόσο των ανεπτυγμένων όσο και των αναπτυσσόμενων Κρατών. Η καθιέρωση ενός ελάχιστου ορίου ηλικίας είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς εισάγει ένα βασικό ελάχιστο όριο προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού στον εργασιακό χώρο.⁹³ Τα δικαιώματα αυτά είναι στενά συνδεδεμένα και με άλλα εργασιακά δικαιώματα που προωθεί η ΔΟΕ, όπως η ελευθερία οργάνωσης και συλλογικής διαπραγμάτευσης, η αρχή της μη-διάκρισης και η αρχή της ισότητας στον εργασιακό χώρο.⁹⁴

⁹¹ Ακόμα και το Προοίμιο της Ιδρυτικής Συνθήκης της ΔΟΕ περιέχει διακήρυξη για την προστασία των παιδιών, νέων και γυναικών, στην παράγραφο 3. Το πρωτότυπο κείμενο του Συντάγματος της ΔΟΕ αποτελούσε μέρος της Συνθήκης των Βερσαλλιών που σήμανε τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου: Constitution of the International Labour Organisation (ILO), 1 April 1919, adopted by the Peace Conference in April 1919, Part XIII of the Treaty of Versailles (28 June 1919), διαθέσιμο στην: <<http://www.refworld.org/docid/3ddb5391a.html>>

⁹² C005 - Minimum Age (Industry) Convention, 1919 (No. 5), Convention Fixing the Minimum Age for Admission of Children to Industrial Employment (Entry into force: 13 Jun 1921)

⁹³ Έκθεση της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων της ΔΟΕ για την Εφαρμογή των Διεθνών Συμβάσεων και Συστάσεων, *Γενική Έρευνα επί των θεμελιωδών Συνθηκών που αφορούν τα δικαιώματα στο χώρο εργασίας υπό το πρίσμα της Διακήρυξης της ΔΟΕ για Κοινωνική Δικαιοσύνη για μια Δίκαιη Παγκοσμιοποίηση του 2008* (General Survey on the fundamental Conventions concerning rights at work in light of the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization 2008), Διεθνής Συνδιάσκεψη Εργασίας 2012, σελ. 147.

⁹⁴ *Ibid.*

Στο άρθρο 2 της C005, εισάγεται για πρώτη φορά ένα γενικό ελάχιστο όριο απασχόλησης για παιδιά, με απαγορευτική την απασχόληση παιδιών κάτω των 14 ετών σε οποιαδήποτε δημόσια ή ιδιωτική βιομηχανία (*“Children under the age of fourteen years shall not be employed or work in any public or private industrial undertaking”*). Προβλεπόταν εξαίρεση στο όριο ηλικίας για την απασχόληση σε επιχείρηση που απασχολούσε κάποιο συγγενή του ανήλικου.⁹⁵ Σημαντική καινοτομία αποτέλεσε και εισαγωγή διάταξης που υποχρεώνει τον εργοδότη στη διατήρηση ενός καταλόγου όσων απασχολούνταν και είχαν ηλικία κάτω των 16, μαζί με τα στοιχεία γέννησής τους.⁹⁶

Η σύμβαση C005 επικυρώθηκε από 72 κράτη, ενώ σήμερα δεν είναι πλέον σε ισχύ λόγω της αναθεώρησής της από τις συμβάσεις C059 (1937) και C138 (1973), τις οποίες και θα δούμε παρακάτω. Τη σύμβαση C005 ακολούθησε την ίδια χρονιά, η σύμβαση C006, περί νυχτερινής εργασίας των νέων εργαζομένων.⁹⁷ Η τελευταία αναθεωρήθηκε το 1949 από τη σύμβαση C090 και ορίζει ότι κανείς κάτω των 18 ετών δεν θα εργάζεται την νύχτα σε δημόσια ή ιδιωτική επιχείρηση, εκτός και αν απασχολείται στον ίδιο χώρο με κάποιον συγγενή του.⁹⁸ Η C006 προβλέπει εξαίρεση για ανήλικους άνω των 16 ετών που μπορούν να εργασθούν στις περιπτώσεις εκείνες όπου η φύση της απασχόλησης απαιτεί συνεχή ενασχόληση κατά τη διάρκεια της ημέρας και νύκτας.⁹⁹ Ως «νύχτα» ορίζεται η περίοδος των τουλάχιστον 11 συνεχών ωρών, συμπεριλαμβανομένων και των διαλλειμάτων μεταξύ 23.00 και 05.00.¹⁰⁰

⁹⁵ Άρθρο 2, C005, *“...other than an undertaking in which only members of the same family are employed...”*

⁹⁶ Άρθρο 4, C005, *“In order to facilitate the enforcement of the provisions of this Convention, every employer in an industrial undertaking shall be required to keep a register of all persons under the age of sixteen years employed by him, and of the dates of their births.”*

⁹⁷ Σύμβαση περί νυχτερινής εργασίας των παιδιών στην βιομηχανία, κυρώθηκε με το Ν.Δ. 4215/1961, ΦΕΚ 170/Α/18-09-1961. C006 - Night Work of Young Persons (Industry) Convention, 1919 (No. 6), Convention concerning the Night Work of Young Persons Employed in Industry (Entry into force: 13 Jun 1921)

⁹⁸ Άρθρο 2 (1) C006, *“Young persons under eighteen years of age shall not be employed during the night in any public or private industrial undertaking, or in any branch thereof, other than an undertaking in which only members of the same family are employed, except as hereinafter provided for.”*

⁹⁹ Άρθρο 2 (2) C006, *“Young persons over the age of sixteen may be employed during the night in the following industrial undertakings on work which, by reason of the nature of the process, is required to be carried on continuously day and night: (a) manufacture of iron and steel; processes in which reverberatory or regenerative furnaces are used, and galvanising of sheet metal or wire (except the pickling process); (b) glass works; (c) manufacture of paper; (d) manufacture of raw sugar; (e) gold mining reduction work.”*

¹⁰⁰ Άρθρο 3 (1) C006, *“For the purpose of this Convention, the term night signifies a period of at least eleven consecutive hours, including the interval between ten o'clock in the evening and five o'clock in the morning.”*

Βέβαια αυτός ο ορισμός αλλάζει ανάλογα με την επιχείρηση αλλά και το κλίμα της περιοχής (σε ορυχεία, φούρνους, σε τράπεζες, σε τροπικές χώρες με μεγαλύτερη διάρκεια ημέρας).¹⁰¹

Αργότερα, το 1920, η C007 εισήγαγε το ελάχιστο όριο ηλικίας στη θαλάσσια απασχόληση.¹⁰² Εδώ προβλεπόταν πάλι ένα γενικό όριο των 14 χρόνων για την απασχόληση επί θαλάσσιων σκαφών, εκτός και αν υπήρχε απασχόληση συγγενή στον ίδιο χώρο.¹⁰³ Το 1921, ακολούθησε η πρόβλεψη του ελάχιστου ορίου ηλικίας (14 ετών) απασχόλησης στο χώρο της γεωργίας,¹⁰⁴ με τη σύμβαση C010 η οποία δεν διατηρείται σήμερα.

Η σύμβαση C033 του 1932, είχε σκοπό να καλύψει τις μορφές εργασίες εκείνες που δεν περιελάμβαναν στο πεδίο εφαρμογής τους οι προηγούμενες συνθήκες για το ελάχιστο όριο ηλικίας απασχόλησης στη βιομηχανία, τη θάλασσα και τη γεωργία. Πρόκειται για το ελάχιστο όριο ηλικίας στη χαρακτηριζόμενη ως μη-βιομηχανική απασχόληση.¹⁰⁵ Μέσα από αυτή τη σύμβαση, διακρίνουμε πόση σημασία έχει η εκπαίδευση του παιδιού, η οποία δεν πρέπει να κωλύεται από την απασχόληση του ανήλικου κάτω των 14 ετών.¹⁰⁶

Οι προηγούμενες συμβάσεις αναθεωρήθηκαν στα χρόνια που ακολούθησαν. Η σύμβαση για την βιομηχανική εργασία αναθεωρήθηκε το 1937 με την C059,¹⁰⁷ η

¹⁰¹ Άρθρο 3, C006, “(2) In coal and lignite mines work may be carried on in the interval between ten o'clock in the evening and five o'clock in the morning, if an interval of ordinarily fifteen hours, and in no case of less than thirteen hours, separates two periods of work. (3) Where night work in the baking industry is prohibited for all workers, the interval between nine o'clock in the evening and four o'clock in the morning may be substituted in the baking industry for the interval between ten o'clock in the evening and five o'clock in the morning. (4) In those tropical countries in which work is suspended during the middle of the day, the night period may be shorter than eleven hours if compensatory rest is accorded during the day.”

¹⁰² C007 - Minimum Age (Sea) Convention, 1920 (No. 7), Convention Fixing the Minimum Age for Admission of Children to Employment at Sea (Entry into force: 27 Sep 1921)

¹⁰³ Άρθρο 2, C007, “Children under the age of fourteen years shall not be employed or work on vessels, other than vessels upon which only members of the same family are employed.”

¹⁰⁴ C010 - Minimum Age (Agriculture) Convention, 1921 (No. 10), Convention concerning the Age for Admission of Children to Employment in Agriculture (Entry into force: 31 Aug 1923)

¹⁰⁵ C033 - Minimum Age (Non-Industrial Employment) Convention, 1932 (No. 33), Convention concerning the Age for Admission of Children to Non-Industrial Employment (Entry into force: 06 Jun 1935)

¹⁰⁶ Βλ. σχετικά την γενική απαγόρευση που εισάγει το Άρθρο 2, C033, “Children under fourteen years of age, or children over fourteen years who are still required by national laws or regulations to attend primary school, shall not be employed in any employment to which this Convention applies except as hereinafter otherwise provided.”

¹⁰⁷ C059 - Minimum Age (Industry) Convention (Revised), 1937 (No. 59), Convention Fixing the Minimum Age for Admission of Children to Industrial Employment (Revised 1937) (Entry into force: 21 Feb 1941)

σύμβαση για την παιδική εργασία στη θάλασσα το 1936 με την C058¹⁰⁸ και η σύμβαση για την μη-βιομηχανική απασχόληση το 1937 με την C060.¹⁰⁹ Οι αναθεωρήσεις αυτές αύξησαν το γενικό ελάχιστο όριο ηλικίας από τα 14 στα 15 έτη και όρισαν διαφορετικά όρια για ειδικές περιπτώσεις.

Το 1959 υιοθετήθηκε η σύμβαση για το ελάχιστο όριο ηλικίας για την εργασία ως ψαράδες (C112),¹¹⁰ η οποία και αυτή αύξησε τα ελάχιστα όρια ηλικίας σε σχέση με άλλες προγενέστερες συμβάσεις. Ως γενικό ελάχιστο όριο προβλέπονται τα 15 έτη,¹¹¹ ενώ ειδικό όριο θεωρούνται τα 18 έτη όταν η εργασία γίνεται επί αλιευτικών σκαφών που κινούνται με καύση άνθρακα ως θερμαστές ή αποθηκευτές άνθρακα.¹¹² Επιπλέον, ορίζεται ότι η εργασία ανήλικων άνω των 14 ετών μπορεί να επιτραπεί μόνο μετά από διάταξη εθνικού νόμου ή ρύθμιση, εφόσον υπάρχει αρμόδια επιβλέπουσα αρχή και αν η εργασία θεωρείται ωφέλιμη για το εν λόγω ανήλικο (χωρίς επιπτώσεις στην υγεία και φυσική του κατάσταση).¹¹³ Τέλος, τονίζεται ότι η εργασία παιδιών σε αλιευτικά σκάφη επιτρέπεται κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών διακοπών, αρκεί να μην παρεμποδίζεται η σωματική ανάπτυξη και υγεία τους, δεν διακινδυνεύει την εκπαιδευτική τους σταδιοδρομία και εφόσον δεν προσφέρεται για εμπορικό κέρδος.¹¹⁴

¹⁰⁸ C058 - Minimum Age (Sea) Convention (Revised), 1936 (No. 58), Convention Fixing the Minimum Age for the Admission of Children to Employment at Sea (Revised 1936) (Entry into force: 11 Apr 1939)

¹⁰⁹ C060 - Minimum Age (Non-Industrial Employment) Convention (Revised), 1937 (No. 60) Convention concerning the Age for Admission of Children to Non-Industrial Employment (Revised 1937) (Entry into force: 29 Dec 1950)

¹¹⁰ C112 - Minimum Age (Fishermen) Convention, 1959 (No. 112), Convention concerning the Minimum Age for Admission to Employment as Fishermen (Entry into force: 07 Nov 1961).

¹¹¹ Άρθρο 2(1), C112, "Children under the age of fifteen years shall not be employed or work on fishing vessels."

¹¹² Άρθρο 3, C112, "Young persons under the age of eighteen years shall not be employed or work on coal-burning fishing vessels as trimmers or stokers."

¹¹³ Άρθρο 2(3), C112, "Provided further that national laws or regulations may provide for the issue in respect of children of not less than fourteen years of age of certificates permitting them to be employed in cases in which an educational or other appropriate authority designated by such laws or regulations is satisfied, after having due regard to the health and physical condition of the child and to the prospective as well as to the immediate benefit to the child of the employment proposed, that such employment will be beneficial to the child."

¹¹⁴ Άρθρο 2(2), C112, "Provided that such children may occasionally take part in the activities on board fishing vessels during school holidays, subject to the conditions that the activities in which they are engaged (a) are not harmful to their health or normal development; (b) are not such as to prejudice their attendance at school; and (c) are not intended for commercial profit."

Το 1965 καθιερώθηκε ελάχιστο όριο ηλικίας και στην υπόγεια εργασία (σε ορυχεία) παιδιών, με τη σύμβαση C123¹¹⁵ και την Σύσταση R124.¹¹⁶ Δημιουργείται σε αυτή τη σύμβαση υποχρέωση, καταρχήν,¹¹⁷ των κρατών-μερών προς ορισμό ενός ελάχιστου ορίου εργασίας όσον αφορά την εργασία σε ορυχεία, το οποίο, κατά δεύτερον,¹¹⁸ δεν θα πρέπει να είναι κατώτερο των 16 ετών. Ωστόσο, η Σύσταση R124, ξεκαθαρίζει ότι τα κράτη-μέρη θα πρέπει να συμβάλλουν προοδευτικά στην αύξηση του ελάχιστου ορίου ηλικίας από τα 16 στα 18 έτη, για εργασία ή απασχόληση σε ορυχεία.¹¹⁹ Η Σύσταση μετά απαριθμεί αποδεκτές εξαιρέσεις -όταν πλέον το ελάχιστο όριο θα ορίζεται στα 18 έτη- για τέτοια εργασία.¹²⁰

Έτσι καταλήγουμε στο 1973 και στην υιοθέτηση του πιο σημαντικού συμβατικού κειμένου για το ελάχιστο όριο ηλικίας (C138). Στην επόμενη ενότητα θα ακολουθήσει αναλυτικότερη προσέγγιση του πεδίου εφαρμογής της εν λόγω σύμβασης.

β) Η σύμβαση C138 της ΔΟΕ

Είδαμε προηγουμένως ότι οι συμβάσεις της ΔΟΕ για τα ελάχιστα όρια ηλικίας απευθύνονταν η καθεμιά σε συγκεκριμένο τομέα απασχόλησης. Το σύστημα αυτό, αν και είχε τα πλεονεκτήματά του, απέτυχε στην καθιέρωση μιας συντονισμένης διεθνούς δράσης που θα προστάτευε τα παιδιά σε κάθε τομέα εργασίας.¹²¹ Σε μια

¹¹⁵ C123 - Minimum Age (Underground Work) Convention, 1965 (No. 123), Convention concerning the Minimum Age for Admission to Employment Underground in Mines (Entry into force: 10 Nov 1967)

¹¹⁶ R124 - Minimum Age (Underground Work) Recommendation, 1965 (No. 124), Recommendation concerning the Minimum Age for Admission to Employment Underground in Mines, Adoption: Geneva, 49th ILC session (22 Jun 1965).

¹¹⁷ Άρθρο 2(2), C123, "Each Member which ratifies this Convention shall specify the minimum age in a declaration appended to its ratification."

¹¹⁸ Άρθρο 2(3), C123, "The minimum age shall in no case be less than 16 years."

¹¹⁹ Παράγραφος 3(1), R124, "The minimum age for admission to employment or work underground in mines should be progressively raised, with a view to attaining a minimum age of 18 years."

¹²⁰ Παράγραφος 4, R124, "Persons between the age specified for the purpose of the Minimum Age (Underground Work) Convention, 1965, and a higher age to be laid down in each country and not to be less than 18 years should be employed or work underground in mines only (a) for purposes of apprenticeship or other systematic vocational training provided under adequate supervision by competent persons with technical knowledge and practical experience of the work; and (b) under conditions determined by the competent authority relating to the places of work and occupations permitted and the measures of systematic medical and safety supervision to be applied: Provided that if a young person to whom this Paragraph applies has completed apprenticeship or other systematic vocational training, he may, under the conditions provided for in clause (b), be employed underground for purposes other than such training."

¹²¹ Βλ. ILO, *General Survey 2008*, σελ. 147-148.

προσπάθεια εξασφάλισης παγκόσμιας-βεληνικούς επικύρωσης, η σύμβαση C138¹²² δημιουργήθηκε για εφαρμογή σε όλους τους εργασιακούς τομείς και για προσαρμοστικότητα σε κάθε εθνική ιδιαιτερότητα. Με τον τρόπο αυτό, η σύμβαση C138 εξασφάλισε ευρεία αναγνώριση, με επικυρώσεις 166 Κρατών.

Πρώτη φορά βλέπουμε αναφορά σε πλήρη εξάλειψη της παιδικής εργασίας σε συμβατικό κείμενο της ΔΟΕ.¹²³ Τα προηγούμενα κείμενα σχετικά με την καθιέρωση κατώτερου ορίου ηλικίας δεν περιείχαν τέτοια διακήρυξη στο προοίμιό τους. Από την άλλη, ο κύριος στόχος της C138 αποτυπώνεται στο άρθρο 1, σύμφωνα με το οποίο «... επιδιώκει μια εθνική πολιτική σχεδιασμένη για την αποτελεσματική εξάλειψη της παιδικής εργασίας και για την προοδευτική αύξηση του ελάχιστου ορίου ηλικίας στην αποδοχή για απασχόληση ή εργασία... ».¹²⁴ Έτσι, προκύπτει ότι η σύμβαση δεν κατασκευάστηκε ως ένα ‘στατικό’ όργανο καθιέρωσης κατώτερου ορίου ηλικίας, αλλά ως ένα δυναμικό συμβατικό κείμενο το οποίο και ενθαρρύνει προοδευτική βελτίωση.¹²⁵

Η εξάλειψη της παιδικής εργασίας προβλέπεται ως σκοπός της σύμβασης C138, ενώ το πεδίο εφαρμογής της C138 προκύπτει από το Άρθρο 2 (1) της σύμβασης και αφορά κάθε τομέα οικονομικής δραστηριότητας και κάθε μορφή εργασίας ή απασχόλησης σε αυτόν:

«1. Παν Μέλος επικυρούν την παρούσαν σύμβαση δέον, όπως καθορίζη δια δηλώσεως προσηρτημένης εις το κείμενον επικυρώσεώς του, κατώτατον όριον ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν ή εις εργασία εν τω εδάφει του και εις τα εν τω εδάφει του απογεγραμμένα μεταφορικά μέσα. Υπό την επιφύλαξιν των διατάξεων των άρθρων της παρούσης συμβάσεως, ουδέν πρόσωπον ηλικίας μικροτέρας, της κατωτάτης τοιαύτης θα γίνεται δεκτόν εις απασχόλησιν ή εργασία εις οιονδήποτε επάγγελμα.»

Ο όρος «εις οιονδήποτε επάγγελμα» καλύπτει κάθε άτομο το οποίο εμπλέκεται σε οικονομική δραστηριότητα, με ή χωρίς σύμβαση εργασίας και ανεξαρτήτως

¹²² Σύμβαση ΔΟΕ (αρ. 138) περί του κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν. Η σύμβαση κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Ν.Δ. 1182/81, (ΦΕΚ 193/Α/24-7-81). C138 - Minimum Age Convention, 1973 (No. 138), Convention concerning Minimum Age for Admission to Employment (Entry into force: 19 Jun 1976).

¹²³ Βλ. Προοίμιο της C138, παρα. 5, “... Considering that the time has come to establish a general instrument on the subject, which would gradually replace the existing ones applicable to limited economic sectors, with a view to achieving the total abolition of child labour, and...”

¹²⁴ Άρθρο 1, C138, “Each Member for which this Convention is in force undertakes to pursue a national policy designed to ensure the effective abolition of child labour and to raise progressively the minimum age for admission to employment or work to a level consistent with the fullest physical and mental development of young persons.”

¹²⁵ Humbert, *supra* 11, σελ. 88.

αμοιβής του εργαζομένου, ακόμα και αν πρόκειται για εργασία στην άτυπη οικονομία.¹²⁶ Όμως, αυτό που προκύπτει ξεκάθαρα μέσα από το κείμενο της σύμβασης, είναι η διάκριση μεταξύ επικίνδυνης (επιβλαβούς) και ελαφριάς εργασίας.¹²⁷ Παράλληλα όμως, βλέπουμε ότι η δέσμευση των κρατών-μελών προς αύξηση των ελάχιστων ορίων αφήνει τον ορισμό της απαγορευμένης παιδικής εργασίας ‘ανοικτή’ προς επεκτάσεις.¹²⁸ Αυτό με τη σειρά υποδεικνύει ότι, όσον αφορά τον σκοπό της σύμβασης για εξάλειψη της παιδικής εργασίας, αυτός περιλαμβάνει στην ουσία την παγκόσμια επικύρωση της σύμβασης και την αποτελεσματική εφαρμογή των προτύπων που προβλέπονται από τις Συμβάσεις Κατώτατου Ορίου Ηλικίας της ΔΟΕ.¹²⁹

Ο όρος «παιδική εργασία» για την ΔΟΕ, όπως προκύπτει από τις συμβάσεις, δεν αναφέρεται σε κάθε εργασία που διενεργούν παιδιά, αλλά στην εργασία εκείνη που απαγορεύεται από τα πρότυπα που έχει καθιερώσει η ΔΟΕ.¹³⁰ Έτσι, η σύμβαση C138, υιοθετήθηκε για την πρόληψη της οικονομικής εκμετάλλευσης των παιδιών, καθιερώνοντας ελάχιστα όρια ηλικίας.¹³¹

Έτσι προκύπτει η βασική αρχή της C138, που είναι η καθιέρωση κατώτατου ορίου ηλικίας για την αποδοχή στην απασχόληση ή την εργασία. Στην ουσία πρόκειται για σειρά από ελάχιστα όρια ηλικίας, καθώς η σύμβαση προτείνει ελάχιστα όρια τα οποία μεταβάλλονται ανάλογα με το είδος και τις συνθήκες της παρεχόμενης

¹²⁶ Βλ. ILO, *General Survey 2008*, σελ. 148. Βλ. επίσης J. Kooijmans, *The ILO and its Work against Child Labour*, 14 *Tilburg Law Review* 2007, σ. 31-48, σελ. 37.

¹²⁷ Βλ. Άρθρο 3 (1), C138, όπου γίνεται αναφορά σε εργασίες επιβλαβή για την υγεία, ασφάλεια ή ηθικότητα νεαρών ατόμων: “The minimum age for admission to any type of employment or work which by its nature or the circumstances in which it is carried out is likely to jeopardise the health, safety or morals of young persons shall not be less than 18 years.”. Στο άρθρο 7 (1), C138, βλέπουμε εκ διαμέτρου αντίθετη την εργασία εκείνη που χαρακτηρίζεται ως ελαφριά και δεν θέτει σε κίνδυνο την υγεία ή ανάπτυξη του ανήλικου ή δεν παρεμποδίζει την εκπαίδευσή τους (σχολική ή επαγγελματική): “National laws or regulations may permit the employment or work of persons 13 to 15 years of age on light work which is (a) not likely to be harmful to their health or development; and (b) not such as to prejudice their attendance at school, their participation in vocational orientation or training programmes approved by the competent authority or their capacity to benefit from the instruction received.”

¹²⁸ D. M. Smolin, *Conflict and Ideology in the International Campaign Against Child Labour*, 16 *Hofstra Labour & Employment L.J.* 1999, σ. 383-452, σελ. 415.

¹²⁹ *Ibid.* σελ. 395.

¹³⁰ Βλ. Σχετική την Έκθεση της Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας: *Child Labour*, Report IV (2A), International Labour Conference, eighty-seventh session (Geneva: International Labour Office, 1999), p. 31.

¹³¹ Βλ. Σχετικά την εισήγηση της Υπο-Επιτροπής του ΟΗΕ για την Προώθηση και Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για τις Σύγχρονες Μορφές Σκλαβιάς: UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, *Contemporary Forms of Slavery*, E/CN.4/Sub.2/2000/3/Add.1, παράγραφος 71.

εργασίας. Το ελάχιστο όριο, όμως, δεν θα πρέπει να είναι μικρότερος από την ηλικία που προβλέπεται για την υποχρεωτική εκπαίδευση, και σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να είναι μικρότερος των 15 ετών.¹³² Αυτό το όριο, υπόκειται στην προοδευτική αύξηση που επιβάλλει το άρθρο 1 της σύμβασης (υποχρέωση του κράτους-μέλους για προοδευτική αύξηση του ορίου σε επίπεδο που συνάδει με την πλήρη σωματική και ψυχική ανάπτυξη νέων ατόμων).

Η σύμβαση έχει προνοήσει για τα κράτη εκείνα τα οποία στερούν σε οικονομική ανάπτυξη και εκπαιδευτικά κέντρα, αφού έχει συμπεριλάβει ειδική ρύθμιση.¹³³ Έτσι, μπορούν αρχικά να ορίσουν ως ελάχιστο όριο τα 14 έτη. Η ρύθμιση αυτή αποτέλεσε μέσο ενθάρρυνσης των αναπτυσσόμενων κρατών προς επικύρωση της σύμβασης.¹³⁴ Λαμβάνοντας υπόψιν το γενικό πνεύμα της Σύμβασης, κάθε κράτος-μέλος μπορεί να ορίσει όριο ανώτερο του ελαχίστου που προβλέπει η σύμβαση, δηλαδή πάνω από τα 15 έτη.

Η σύνδεση του υποχρεωτικού της εκπαίδευσης με το ελάχιστο όριο ηλικίας για την παιδική εργασία είναι σημαντική, καθώς η παιδεία αποτελεί εργαλείο καταπολέμησης της παιδικής εργασίας. Και αυτό επειδή η νόμιμη πρόσληψη καθίσταται αδύνατη όταν υπάρχει νομική υποχρέωση παρακολούθησης στο σχολείο.¹³⁵

Όσον αφορά την επικίνδυνη εργασία, το όριο τοποθετείται στα 18 έτη.¹³⁶ Πρόκειται για εργασία που είναι ικανή να θέσει σε κίνδυνο την υγεία, την ασφάλεια ή την ηθική ενός νέου. Για τον ορισμό τέτοιας εργασίας, σημαντική είναι η Σύσταση R146 της ΔΟΕ, που συνοδεύει τη Σύμβαση C138.¹³⁷ Έτσι, επιβλαβής θεωρείται η εργασία σε ορυχεία, στις οικοδομικές εργασίες κτλ.

¹³² Άρθρο 2 (3), C138, “The minimum age specified in pursuance of paragraph 1 of this Article shall not be less than the age of completion of compulsory schooling and, in any case, shall not be less than 15 years.”

¹³³ Άρθρο 2 (4), C138, “Notwithstanding the provisions of paragraph 3 of this Article, a Member whose economy and educational facilities are insufficiently developed may, after consultation with the organisations of employers and workers concerned, where such exist, initially specify a minimum age of 14 years.”

¹³⁴ Van Bueren, *supra* 6, σελ. 265.

¹³⁵ Humbert, *supra* 11, σελ. 90.

¹³⁶ Άρθρο 3 (1), C138.

¹³⁷ Βλ. παραγράφους 9-11 της R146, “9. Where the minimum age for admission to types of employment or work which are likely to jeopardise the health, safety or morals of young persons is still below 18 years, immediate steps should be taken to raise it to that level; 10. (1) In determining the types of employment or work to which Article 3 of the Minimum Age Convention, 1973, applies, full

Από την άλλη, η επιτρεπτή (ελαφριά) εργασία περιλαμβάνει ελάχιστο όριο ηλικίας στα 13 έτη και αναφέρεται στην εργασία εκείνη που, αντιθέτως με την επιβλαβή, δεν θα προκαλέσει βλάβη στην υγεία ή ανάπτυξη του νέου.¹³⁸ Αρκεί να μην παρεμποδίζει την υποχρεωτική εκπαίδευση ή τη συμμετοχή σε προγράμματα τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης.¹³⁹ Ο ορισμός τέτοιας εργασίας παραχωρείται στα κράτη-μέρη, το ίδιο και η διάρκεια της παρεχόμενης εργασίας. Εν γένει, η ελαφριά εργασία αποτελείται από δυο κατηγορίες εργασίας: την βοήθεια που προσφέρουν τα παιδιά για τα οικονομικά της οικογένειας και την απασχόληση εκτός σχολικού ωραρίου για την απόκτηση εμπειρίας ή επιπλέον χρημάτων.¹⁴⁰ Η ίδια η ΔΟΕ έχει αναφέρει, πως η εργασία όπως οι δουλειές του σπιτιού, η δουλειά σε επιχείρηση της οικογένειας και η εργασία που γίνεται στα πλαίσια επαγγελματικής εκπαίδευσης δεν υπόκειται στα ελάχιστα όρια ηλικίας.¹⁴¹

Τέλος, η Σύμβαση 138 αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη κείμενα της ΔΟΕ. Αποτελεί όργανο-κλειδί μιας συνεκτικής στρατηγικής για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας σε εθνικό επίπεδο.¹⁴² Ωστόσο, αρκετά ήταν τα κράτη εκείνα που δυσκολεύτηκαν να κατανοήσουν το περίπλοκο κείμενο της σύμβασης και απέτυχαν να την εφαρμόσουν μέχρι και την τελευταία λεπτομέρεια.¹⁴³ Για το λόγο αυτό, κρίθηκε απαραίτητη η σύνταξη μιας νέας σύμβασης, η οποία θα επικεντρωνόταν στις επικίνδυνες μορφές εργασίας και η οποία θα συμπλήρωνε την C138. Πρόκειται για την Σύμβαση για τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας,¹⁴⁴ η οποία θα εξεταστεί στην επόμενη ενότητα.

account should be taken of relevant international labour standards, such as those concerning dangerous substances, agents or processes (including ionising radiations), the lifting of heavy weights and underground work. (2) The list of the types of employment or work in question should be re-examined periodically and revised as necessary, particularly in the light of advancing scientific and technological knowledge; 11. Where, by reference to Article 5 of the Minimum Age Convention, 1973, a minimum age is not immediately fixed for certain branches of economic activity or types of undertakings, appropriate minimum age provisions should be made applicable therein to types of employment or work presenting hazards for young persons.”

¹³⁸ Άρθρο 7 (1)(a), C138.

¹³⁹ Άρθρο 7 (1)(b), C138.

¹⁴⁰ Van Bueren, *supra* 6, σελ. 267.

¹⁴¹ ILO, *A Future without Child Labour*, σελ. 10

¹⁴² Humbert, *supra* 11, σελ. 93.

¹⁴³ ILO, *Targeting the Intolerable*, σελ. 22

¹⁴⁴ Διεθνής Σύμβαση Εργασίας No. 182 για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους, όπως κυρώθηκε με το N. 2918/2001, ΦΕΚ 119 /Α/15-06-2001 (C182 - Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182) Convention concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour (Entry into force: 19 Nov 2000)).

ii) Οι Χειρότερες Μορφές Παιδικής Εργασίας

α) Δουλεία και καταναγκαστική εργασία

Καθώς εξετάζουμε στην ενότητα αυτή τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας, θα ήταν δόκιμο να εξεταστούν τα πρώτα κείμενα της ΔΟΕ που αφορούσαν την δουλεία και την καταναγκαστική εργασία, αφού εκλαμβάνονται ως μια από τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας.¹⁴⁵ Τα κείμενα αυτά δεν περιορίζονται στα ανήλικα και παιδιά, αλλά αφορούν όλους τους ανθρώπους.

Η Σύμβαση (C029) για την καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία¹⁴⁶ υιοθετήθηκε το 1930 από την Διεθνή Συνδιάσκεψη Εργασίας και σήμερα έχει επικυρωθεί από 177 κράτη. Σκοπός της θεμελιώδους σύμβασης – η οποία διατηρεί μέχρι σήμερα την ισχύ της- είναι η καταπολέμηση κάθε μορφής υποχρεωτικής και καταναγκαστικής εργασίας.¹⁴⁷

Ο όρος «υποχρεωτική και καταναγκαστική εργασία» στο άρθρο 2 της C029, περιλαμβάνει κάθε εργασία και υπηρεσία που υποχρεούται κάποιος να εκτελέσει κάτω από την απειλή ποινής και για την οποία το άτομο δεν έχει προσφερθεί οικειοθελώς.¹⁴⁸ Έτσι, διακρίνουμε δυο στοιχεία: εξαναγκασμός και το ακούσιο. Τα στοιχεία αυτά είναι σωρευτικά και θεμελιώδη για τον ορισμό της υποχρεωτικής και καταναγκαστικής εργασίας.¹⁴⁹ Όσον αφορά το στοιχείο της ‘απειλής ποινής’, δεν είναι απαραίτητη αυτή να περιλαμβάνει ποινικές κυρώσεις, αλλά αρκεί να συνεπάγεται απώλεια δικαιωμάτων και προνομίων.¹⁵⁰ Το άρθρο 25 της σύμβασης

¹⁴⁵ Βλ. σχετικά Άρθρο 3(a), C182. “(a) all forms of slavery or practices similar to slavery, [...]”.

¹⁴⁶ C029 - Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), Convention concerning Forced or Compulsory Labour (Entry into force: 01 May 1932).

¹⁴⁷ Βλ. και σχετικά την Έκθεση της Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας επί του σχεδίου της σύμβασης 29: ILO, Report I, (Questionnaire I), *Forced Labour*, International Labour Conference, 14th Session, Geneva 1930 (Geneva: International Labour Office, 1929), p. 189.

¹⁴⁸ Άρθρο 2 (1), C029: “For the purposes of this Convention the term forced or compulsory labour shall mean all work or service which is exacted from any person under the menace of any penalty and for which the said person has not offered himself voluntarily.”

¹⁴⁹ Humbert, *supra* 11, σελ. 83.

¹⁵⁰ Βλ. σχετικά την Έκθεση του ΓΓ στην Διεθνή Συνδιάσκεψη Εργασίας: REPORT OF THE DIRECTOR-GENERAL, Report I(B), *STOPPING FORCED LABOUR: Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work*, INTERNATIONAL LABOUR CONFERENCE, 89th Session 2001, σελ. 10.

δηλώνει ξεκάθαρα ότι η παράνομη επιβολή καταναγκαστικής και υποχρεωτικής εργασίας επιφέρει ποινικές κυρώσεις.¹⁵¹

Η νομική έννοια της καταναγκαστικής εργασίας έχει παραμείνει ίδια, ωστόσο το γενικό πλαίσιο έχει εξελιχθεί με το πέρασμα του χρόνου και καλύπτονται σήμερα επιπλέον μορφές καταναγκαστικής εργασίας και δη στο πλαίσιο της καταπολέμησης της παιδικής εργασίας.¹⁵² Και αυτό γιατί η έννοια της καταναγκαστικής εργασίας ακολούθησε ανάλογα με την εποχή τα επίκαιρα ζητήματα που συνδέονταν με την καταναγκαστική εργασία. Όταν αναβίωσε το ζήτημα της παιδικής εργασίας τη δεκαετία του '90 με τις συζητήσεις σχετικά με τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας, αποκαλύφθηκαν πρακτικές εξαναγκασμού προς εργασία που ποίκιλλαν ανάλογα με τις περιοχές: οικιακή καταναγκαστική εργασία για τα παιδιά που ζούσαν στις πόλεις αναπτυγμένων κρατών μέχρι και εργασία υπό δεσμά ενωμένα με κλιβάνους τούβλου σε αναπτυσσόμενα κράτη.¹⁵³ Έτσι, τα παιδιά είναι ιδιαίτερα ευάλωτα σε σύγχρονες μορφές καταναγκαστικής εργασίας.¹⁵⁴

Το στοιχείο της 'οικειοθελούς' εργασίας δημιουργεί προβληματική γύρω από το πότε το παιδί έχει οικειοθελώς δεχτεί να εργαστεί. Το ζήτημα είχε απασχολήσει την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων της ΔΟΕ, η οποία εξέτασε πότε μπορεί να θεωρηθεί ότι το παιδί έχει οικειοθελώς παραχωρήσει τον εαυτό του προς εργασία και τι ρόλο παίζει η συναίνεση των γονιών του.¹⁵⁵ Σε αυτό το πλαίσιο, αξίζει να σημειωθεί ότι, όσον αφορά την παιδική εργασία, θεωρητικά αυτή δεν θα πρέπει να θεωρείται εκούσια καθώς τα παιδιά είναι πιο ευάλωτα και σπάνια βρίσκονται σε θέση να παράσχουν 'ελεύθερη συναίνεση'.¹⁵⁶ Αντιθέτως, εξαρτώνται *de facto* και *de jure* από τους γονείς τους, αφού η πλειοψηφία των εθνικών νόμων σε πολλά κράτη απαιτούν

¹⁵¹ Άρθρο 25, C029, τονίζει ότι οι ποινικές κυρώσεις θα πρέπει να επιβάλλονται από εθνικό νόμο, θα πρέπει να είναι επαρκής και αυστηρά εφαρμόσιμες: "The illegal exaction of forced or compulsory labour shall be punishable as a penal offence, and it shall be an obligation on any Member ratifying this Convention to ensure that the penalties imposed by law are really adequate and are strictly enforced."

¹⁵² ILO, *Stopping Forced Labour*, σελ. 10.

¹⁵³ *Ibid.*, σελ. 12.

¹⁵⁴ *Ibid.*, σελ. 10. Η Έκθεση εδώ αναγνωρίζει επίσης ότι η απαγόρευση της σκλαβιάς και κάθε μορφή δουλείας αποτελεί επιτακτικός κανόνας του διεθνούς δικαίου.

¹⁵⁵ Βλ. την Έκθεση της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων της ΔΟΕ: ILO Committee of Experts, *Forced labour in Myanmar (Burma)*, *Report of the Commission of Inquiry appointed under article 26 of the Constitution of the International Labour Organization to examine the observance by Myanmar of the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)*, SPECIAL SUPPLEMENT, International Labour Organization, Geneva, 2 July 1998, σελ. 59

¹⁵⁶ Βλ. Σχετικά την Παγκόσμια Έκθεση της ΔΟΕ για το 1993: ILO, *World Labour Report*, Geneva 1993, σελ. 17. Η Έκθεση εκλαμβάνει ως δεδομένο ότι η παιδική εργασία είναι καταναγκαστική εργασία, αφού τα παιδιά σπάνια βρίσκονται σε θέση να συναινέσουν ελεύθερα.

τη συναίνεση των γονιών σε ό, τι αφορά το παιδί. Αυτό μπορεί να αποδειχτεί ιδιαίτερα προβληματικό στις περιπτώσεις εκείνες όπου ο γονιός είναι αυτός που έχει επιβάλλει την εργασία στο παιδί. Πρόκειται για την εκμετάλλευση παιδικής εργασίας, η οποία εμπίπτει στον ορισμό της καταναγκαστικής εργασίας του άρθρου 2 της Σύμβασης C029.¹⁵⁷

Το άρθρο 2 (2) της C029, από την άλλη προβλέπει εξαιρέσεις για κάποιες μορφές εργασίας που δεν χαρακτηρίζονται ως καταναγκαστικές.¹⁵⁸ Πρόκειται για την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, την υποχρεωτική εργασία ως μέρος των κανονικών αστικών υποχρεώσεων, την υποχρεωτική εργασία ως αποτέλεσμα επιβληθείσας ποινής, την υποχρεωτική εργασία σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης, ή υποχρεωτική κοινωνική εργασία. Ωστόσο, όσον αφορά την παιδική εργασία, αφού αυτή χαρακτηρίζεται ως μια μορφή σύγχρονης σκλαβιάς, δεν μπορούμε να πούμε ότι υπόκειται στις ίδιες εξαιρέσεις της ανεκτής καταναγκαστικής εργασίας.¹⁵⁹

Βασική υποχρέωση -θετική όσο και αρνητική- των μερών είναι η καταστολή της χρήσης της καταναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας σε κάθε μορφή της.¹⁶⁰ Οι υποχρεώσεις που προβλέπει η σύμβαση για τα Κράτη έτσι, έχουν και οριζόντιο

¹⁵⁷ Βλ. Σχετικά την Έκθεση του ΓΓ της ΔΟΕ για την καταπολέμηση της καταναγκαστικής εργασίας: ILO, Report of the Director-General, Report I(B), *Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work: A Global Alliance against Forced Labour*, (Geneva: International Labour Office, 2005), σελ. 6-8. Η Έκθεση κάνει λόγο και για καταναγκαστική παιδική εργασία: όταν καταναγκάζεται μαζί με την οικογένειά του από τρίτο σε εργασία.

¹⁵⁸ Άρθρο 2 (2), C028, “Nevertheless, for the purposes of this Convention, the term forced or compulsory labour shall not include (a) any work or service exacted in virtue of compulsory military service laws for work of a purely military character; (b) any work or service which forms part of the normal civic obligations of the citizens of a fully self-governing country; (c) any work or service exacted from any person as a consequence of a conviction in a court of law, provided that the said work or service is carried out under the supervision and control of a public authority and that the said person is not hired to or placed at the disposal of private individuals, companies or associations; (d) any work or service exacted in cases of emergency, that is to say, in the event of war or of a calamity or threatened calamity, such as fire, flood, famine, earthquake, violent epidemic or epizootic diseases, invasion by animal, insect or vegetable pests, and in general any circumstance that would endanger the existence or the well-being of the whole or part of the population; (e) minor communal services of a kind which, being performed by the members of the community in the direct interest of the said community, can therefore be considered as normal civic obligations incumbent upon the members of the community, provided that the members of the community or their direct representatives shall have the right to be consulted in regard to the need for such services.”

¹⁵⁹ Humbert, *supra* 11, σελ. 85.

¹⁶⁰ Άρθρο 1 (1), C029, “Each Member of the International Labour Organisation which ratifies this Convention undertakes to suppress the use of forced or compulsory labour in all its forms within the shortest possible period.” Η υποχρέωση αυτή περιλαμβάνει θετική υποχρέωση για δράση ώστε να κατασταλεί η καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, αλλά και αρνητική υποχρέωση για αποχή από πρακτικές οι οποίες συνιστούν καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία. (βλ. σχετικά την Έκθεση της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων για την Myanmar, *supra* 65, σελ. 59.

αποτέλεσμα, αφού οφείλουν να καταστείλουν την καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία που ασκείται από ιδιώτες.¹⁶¹

Η C029 θεωρείται θεμελιώδης σύμβαση της ΔΟΕ,¹⁶² και έτσι ενσωματώνει ένα από τα τέσσερα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα εργασίας που συμπεριλαμβάνονται στη Διακήρυξη της Διεθνούς Κοινωνικής Συνδιάσκεψης Κορυφής του 1995.¹⁶³

Η ρύθμιση της καταστολής της καταναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας συμπληρώθηκε περαιτέρω από τη Σύμβαση C105, για την εξάλειψη της καταναγκαστικής εργασίας,¹⁶⁴ η οποία έχει επικυρωθεί από 174 χώρες. Η σύμβαση δεν περιέχει ορισμό της καταναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας, αφού η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων θεώρησε ότι ο ορισμός της Σύμβασης C029 ήταν επαρκής για την ερμηνεία της καταναγκαστικής εργασίας υπό την νέα Σύμβαση C105.¹⁶⁵

Ωστόσο, η σύμβαση C105 διατυπώνει ξεκάθαρα τις πρακτικές καταναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας που οφείλουν να εξαλειφθούν.¹⁶⁶ Πρόκειται για τις περιπτώσεις εκείνες που χρησιμοποιούν την καταναγκαστική εργασία ως μέσον πολιτικού εξαναγκασμού ή πολιτικής εκπαίδευσης ή προς τιμωρία πολιτικών, κοινωνικών ή οικονομικών πεποιθήσεων, ως μέθοδο για την κινητοποίηση και την εκμετάλλευση της εργασίας για λόγους οικονομικής ανάπτυξης, ως μέτρο επιβολής εργατικής πειθαρχίας, ως τιμωρία για την συμμετοχή σε απεργία, ή ως μέσον φυλετικής, κοινωνικής, εθνοτικής ή θρησκευτικής διάκρισης.

¹⁶¹ *Ibid.*, Έκθεση της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων για την Myanmar.

¹⁶² ILO, *Targeting the Intolerable*, σελ. 27

¹⁶³ UN, Report of the World Summit for Social Development Copenhagen, 19 April 1995, A/CONF.166/9, Annex I

¹⁶⁴ C105 - Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105), Convention concerning the Abolition of Forced Labour (Entry into force: 17 Jan 1959).

¹⁶⁵ Βλ. Έκθεση της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων: ILO, *Abolition of Forced Labour, General Survey of the Reports relating to the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105)*, Geneva: International Labour Office, 1979, παράγραφος 39.

¹⁶⁶ Άρθρο 1, C105, "Each Member of the International Labour Organisation which ratifies this Convention undertakes to suppress and not to make use of any form of forced or compulsory labour (a) as a means of political coercion or education or as a punishment for holding or expressing political views or views ideologically opposed to the established political, social or economic system; (b) as a method of mobilising and using labour for purposes of economic development; (c) as a means of labour discipline; (d) as a punishment for having participated in strikes; (e) as a means of racial, social, national or religious discrimination."

Καθώς η φτώχεια αναγνωρίζεται ως βασική αιτία που οδηγεί στην παιδική εργασία, η διάταξη που αναφέρεται στην καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία ως μέθοδο για την κινητοποίηση και την εκμετάλλευση της εργασίας για οικονομική ανάπτυξη¹⁶⁷ είναι ιδιαίτερα σχετική για την ανάλυση του νομικού πλαισίου που τη ρυθμίζει (ειδικά όταν η παιδική εργασία έχει συγκεκριμένη ποσοτική αξία και χρησιμοποιείται για οικονομικούς σκοπούς).¹⁶⁸

Τέλος, βλέπουμε ότι η C105 είναι συμπληρωματική προς την C029, καθώς εξειδικεύει τις περιπτώσεις καταναγκαστικής εργασίας που χρήζουν άμεσης εξάλειψης, διευρύνοντας το πεδίο εφαρμογής.¹⁶⁹ Έτσι οι υποχρεώσεις της πρώτης πρέπει να ερμηνεύονται υπό το φως των υποχρεώσεων που προβλέπει η τελευταία. Οι υποχρεώσεις των κρατών είναι και εδώ διφυείς: παρουσιάζουν τόσο μια αρνητική διάσταση (για αποχή) όσο και μια θετική διάσταση (για δράση). Τα κράτη οφείλουν να λάβουν τα μέτρα εκείνα που είναι απαραίτητα για την αποτελεσματική, άμεση και απόλυτη εξάλειψη των μορφών καταναγκαστικής εργασίας που ξεχωρίζει η Σύμβαση.¹⁷⁰

Για πάνω από 30 χρόνια, η ΔΟΕ δεν ασχολήθηκε περαιτέρω με τις μορφές εργασίας που είναι απαγορευτικές για τα παιδιά. Υπήρχε, εξάλλου, ομοφωνία για την άποψη ότι η Σύμβαση C138 αποτελεί το θεμελιώδες κείμενο που εισαγάγει διεθνή πρότυπα για την παιδική εργασία. Ωστόσο, παράλληλα δημιουργήθηκε μια αυξανόμενη διεθνής άποψη που υπογράμμιζε την ανάγκη για άμεση εξάλειψη των πιο ανεπίτρεπτων μορφών παιδικής εργασίας που δεν καλύφθηκαν από τις Συμβάσεις C029 και C105.¹⁷¹ Έτσι, προς ικανοποίηση αυτής της ανάγκης, η ΔΟΕ προχώρησε στη σύνταξη συνθήκης το 1999, η οποία και θα εξεταστεί αμέσως παρακάτω.

β) Η σύμβαση C182 για τις Χειρότερες Μορφές Παιδικής Εργασίας

¹⁶⁷ Βλ. άρθρο 1 (b), C105.

¹⁶⁸ ILO, *Abolition of Forced Labour*, σελ. 16.

¹⁶⁹ Humbert, *supra* 11, σελ. 87.

¹⁷⁰ Βλ. άρθρο 2, C105, “Each Member of the International Labour Organisation which ratifies this Convention undertakes to take effective measures to secure the immediate and complete abolition of forced or compulsory labour as specified in Article 1 of this Convention.”

¹⁷¹ ILO, *Targeting the Intolerable*, σελ. 20, 34.

Η Σύμβαση για την Απαγόρευση και την Άμεση Δράση για την Εξάλειψη των Χειρότερων Μορφών Παιδικής Εργασίας¹⁷² (C182) τέθηκε σε ισχύ το 2000 και επικυρώθηκε από 177 κράτη. Με τη σύμβαση αυτή, η ΔΟΕ έδωσε προτεραιότητα στην εξάλειψη συγκεκριμένων μορφών παιδικής εργασίας, χωρίς ωστόσο να παρεκτραπεί από τον τελικό της στόχο, που είναι η σταδιακή και ολική εξάλειψη της παιδικής εργασίας.¹⁷³ Η Σύμβαση συνοδεύεται από τη σύσταση R190,¹⁷⁴ η οποία και συμπληρώνει περαιτέρω τις διατάξεις της.

Ένα από τα πρώτα ζητήματα που τέθηκαν επί τάπητος, ήταν η σχέση της σύμβασης με προηγούμενα κείμενα της ΔΟΕ και δη, με τη σύμβαση C138 για τα κατώτερα όρια ηλικίας εισόδου στην αγορά εργασίας.¹⁷⁵ Το ζήτημα αυτό διευκρινίστηκε από την ίδια τη σύμβαση, η οποία συμπεριέλαβε στο Προοίμιο διάταξη που προβλέπει ότι επιτελεί ρόλο συμπληρωματικό (*to complement*) προς τη C138 και τη Σύσταση R146.¹⁷⁶ Το ίδιο ισχύει και για τις προηγούμενες συμβάσεις που απαγόρευαν την καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, μια από τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας.¹⁷⁷

Η C182 υιοθετεί και αυτή το όριο των 18 ετών, που υποδηλώνει την ηλικία εκείνη όπου το παιδί παύει να είναι ανήλικο. Οπότε, εισαγάγει ανώτατο όριο ηλικίας για την εφαρμογή της.¹⁷⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι είναι η πρώτη φορά που κείμενο της ΔΟΕ περιλαμβάνει τον ορισμό του όρου ‘παιδί’.¹⁷⁹ Οι προηγούμενες συμβάσεις έκαναν λόγο για παιδική εργασία και εισήγαγαν όρια ηλικίας, αλλά πουθενά δεν συμπεριέλαβαν ορισμό όμοιο με το άρθρο 2 της Σύμβασης: «Για τους σκοπούς της

¹⁷² Επικυρώθηκε στην Ελλάδα με τον ν. 2918/2001, ΦΕΚ 119/Α/15-06-2001 (C182 - Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182), Convention concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour (Entry into force: 19 Nov 2000)).

¹⁷³ Βλ. το Προοίμιο της Σύμβασης C182, παρ. 3: “Considering the need to adopt new instruments for the prohibition and elimination of the worst forms of child labour, as the main priority for national and international action, including international cooperation and assistance, to complement the Convention and the Recommendation concerning Minimum Age for Admission to Employment, 1973, which remain fundamental instruments on child labour, [...]”

¹⁷⁴ R190 - Worst Forms of Child Labour Recommendation, 1999 (No. 190), *Recommendation concerning the prohibition and immediate action for the elimination of the worst forms of child labour*.

¹⁷⁵ Βλ. Έκθεση της Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας, *Child Labour*, *supra* 40, σελ. 19.

¹⁷⁶ Προοίμιο C182, παρ. 3.

¹⁷⁷ Προοίμιο C182, παρ. 9, “Recalling that some of the worst forms of child labour are covered by other international instruments, in particular the Forced Labour Convention, 1930,[...]”

¹⁷⁸ Άρθρο 2, C182, “For the purposes of this Convention, the term child shall apply to all persons under the age of 18.”

¹⁷⁹ Ο ορισμός αυτός συμβαδίζει με τον ορισμό που έχει υιοθετήσει η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, (Άρθρο 1) που θα εξεταστεί στο δεύτερο σκέλος του Μέρους Ι.

Σύμβασης αυτής, ο όρος «παιδί» εφαρμόζεται στο σύνολο των προσώπων ηλικίας κάτω των 18 ετών.»

Το σημαντικότερο σημείο της Σύμβασης C182 είναι το άρθρο 3, το οποίο και κατονομάζει τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας:

«Για τους σκοπούς της Σύμβασης αυτής, η έκφραση «οι χειρότερες μορφές εργασίας των παιδιών» περιλαμβάνει: α) όλες της μορφές δουλείας ή ανάλογες πρακτικές, όπως η πώληση και το δουλεμπόριο των παιδιών, η δέσμευση λόγω χρεών και η αναγκαστική εργασία (και η δουλοπαροικία), καθώς και η αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, περιλαμβανομένης και της υποχρεωτικής ή αναγκαστικής στράτευσης των παιδιών, με σκοπό τη χρησιμοποίησή τους σε ένοπλες συγκρούσεις, β) τη χρησιμοποίηση, τη δέσμευση και την προαγωγή παιδιού στην πορνεία και στην παραγωγή πορνογραφικού υλικού, γ) τη χρησιμοποίηση, τη δέσμευση ή την προαγωγή (προσφορά) παιδιού σε παράνομες δραστηριότητες, κυρίως για την παραγωγή και διακίνηση ναρκωτικών ουσιών, όπως ορίζονται στις σχετικές διεθνείς συμβάσεις, δ) εργασίες, οι οποίες, από τη φύση τους ή κάτω από τις συνθήκες που εκτελούνται, είναι πιθανό να βλάψουν την υγεία, την ασφάλεια ή την ηθική του παιδιού.»¹⁸⁰

Σε αντίθεση με τη Σύμβαση C138, η C182 δεν αποκλείει την ελαφριά εργασία κάτω των 13 ετών, αλλά ούτε την εργασία που παρεμβαίνει στην εκπαίδευση.¹⁸¹ Οι παράγραφοι του άρθρου 3, δεν αποκλείουν η μια την άλλη καθώς μια συγκεκριμένη μορφή παιδικής εργασίας μπορεί να υπόκειται σε περισσότερες από μια κατηγορίες του άρθρου 3.¹⁸²

Αυτό που μπορούμε να διακρίνουμε εκ πρώτης όψεως, είναι ότι η Σύμβαση C182 επικεντρώνεται στην απαγόρευση επιβλαβούς εργασίας και των άνευ όρων χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας, σε αντίθεση με τη Σύμβαση C138, η οποία επιτρέπει συγκεκριμένες μορφές εργασίας από συγκεκριμένες ηλικίες και πάνω.¹⁸³

Εξετάζοντας την πρώτη μορφή απαγορευτικής εργασίας, διαπιστώνουμε ότι η δουλεία σε όλες τις μορφές της και ανάλογες πρακτικές εκλαμβάνεται ως «η πώληση

¹⁸⁰ Το αυθεντικό κείμενο του άρθρου 3, της C182: “For the purposes of this Convention, the term the worst forms of child labour comprises: (a) all forms of slavery or practices similar to slavery, such as the sale and trafficking of children, debt bondage and serfdom and forced or compulsory labour, including forced or compulsory recruitment of children for use in armed conflict; (b) the use, procuring or offering of a child for prostitution, for the production of pornography or for pornographic performances; (c) the use, procuring or offering of a child for illicit activities, in particular for the production and trafficking of drugs as defined in the relevant international treaties; (d) work which, by its nature or the circumstances in which it is carried out, is likely to harm the health, safety or morals of children.

¹⁸¹ Άρθρο 7 (1), C138.

¹⁸² ILO, *Child Labour*, σελ. 67.

¹⁸³ Humbert, *supra* 11, σελ. 96.

και το δουλεμπόριο των παιδιών, η δέσμευση λόγω χρεών και η αναγκαστική εργασία (και η δουλοπαροικία), καθώς και η αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, περιλαμβανομένης και της υποχρεωτικής ή αναγκαστικής στράτευσης των παιδιών, με σκοπό τη χρησιμοποίησή τους σε ένοπλες συγκρούσεις». Δηλαδή, η Σύμβαση καλύπτει μόνο τις ακραίες μορφές δουλείας και όχι όλες, όπως προκύπτουν από την Συμπληρωματική Σύμβαση για τη Δουλεία του ΟΗΕ το 1956.¹⁸⁴ Και αυτό επειδή, όπως προστάζει ο τίτλος της Σύμβασης, επικεντρώνεται στις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας, και έτσι οφείλει να κάνει διάκριση ανάμεσα σε διάφορες μορφές παιδικής εργασίας.

Κατά τη διαδικασία σύνταξης της σύμβασης υπήρξε εκτενής διάλογος για το αν θα έπρεπε να συμπεριληφθεί ειδική μνεία για παιδιά-στρατιώτες.¹⁸⁵ Τελικά επιτεύχθηκε απαγόρευση τους ως μορφή σκλαβιάς. Η συμμετοχή των παιδιών σε ένοπλες συγκρούσεις, εν γένει, έχει σοβαρές επιπτώσεις στις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας, και δεν αναφέρεται αποκλειστικά και μόνο σε παιδιά-στρατιώτες, αλλά και στην σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών, το εμπόριο παιδιών και την καταναγκαστική εργασία.¹⁸⁶

Ο όρος 'δουλεμπόριο' που χρησιμοποιεί η Σύμβαση δεν περιλαμβάνει και τις παράνομες υιοθεσίες.¹⁸⁷ Από την άλλη, κάτι το οποίο προέκυψε κατά τη συζήτηση για την υιοθέτηση της Σύμβασης C182, ήταν ο ρόλος που διαδραματίζει το διαδίκτυο στην εκμετάλλευση των παιδιών.¹⁸⁸ Έτσι, συμπεριλήφθηκε η παράγραφος β' στο άρθρο 3 το οποίο χαρακτηρίζει ως χειρότερη μορφή παιδικής εργασίας «τη χρησιμοποίηση, τη δέσμευση και την προαγωγή παιδιού στην πορνεία και στην παραγωγή πορνογραφικού υλικού». Βέβαια, η διάταξη αυτή αφορά την εκμετάλλευση των παιδιών στην πορνεία και πορνογραφία, ενώ το μέσον διανομής ή εκμετάλλευσης θα ρυθμίζεται υπό την διακριτική ευχέρεια του εθνικού νομοθέτη.¹⁸⁹

¹⁸⁴ 1956 Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery, 226 UNTS 3. Η Σύμβαση θα αποτελέσει αντικείμενο εξέτασης του δευτέρου σκέλους του Μέρους Ι.

¹⁸⁵ ILO, *Child Labour*, σελ. 59.

¹⁸⁶ Βλ. την Έκθεση του ΓΓ της ΔΟΕ: ILO, Report of the Director-General, Report I(B), *Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work: Accelerating action against child labour*, International Labour Conference, 99th Session, 2010, σελ. 59.

¹⁸⁷ ILO, *Child Labour*, σελ. 60.

¹⁸⁸ *Ibid.*

¹⁸⁹ *Ibid.*

Η παράγραφος γ' αναφέρεται στην εκμετάλλευση των παιδιών για τη διενέργεια παράνομων δραστηριοτήτων, όπως η διακίνηση ναρκωτικών ουσιών ή την παραγωγή τους. Η παράγραφος αυτή συμβαδίζει πλήρως με την ορολογία που χρησιμοποιούν άλλες συμβάσεις των ΗΕ και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.¹⁹⁰

Και όμως, η χειρότερη μορφή εργασίας που συζητήθηκε πιο πολύ κατά τη συντακτική διαδικασία ήταν αυτή της παραγράφου δ'.¹⁹¹ Πρόκειται για την επιβλαβή εργασία, που, όπως είδαμε, αποτέλεσε αντικείμενο ρύθμισης¹⁹² της Σύμβασης C138 για τα κατώτερα όρια ηλικίας. Και οι δυο συμβάσεις απαγορεύουν την εργασία εκείνη που εξαιτίας της φύσεώς της ή τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκτελείται, ενδέχεται να θέσει σε κίνδυνο την υγεία, την ασφάλεια ή την ηθική του παιδιού. Καθώς όμως η C182 δεν περιέχει τις εξαιρέσεις της C138 (ως προς τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, την εκπαίδευση και μαθητεία ή καλλιτεχνικές παραστάσεις), έχει πιο ευρύ πλαίσιο εφαρμογής. Επίσης, η C182 δεν περιλαμβάνει διάταξη που να επιτρέπει την εργασία ατόμων κάτω των 16 όταν αυτή τηρεί όρους ασφάλειας και γίνεται για εκπαίδευση,¹⁹³ διότι υπό αυτές τις περιστάσεις η εργασία παύει να είναι επιβλαβής.¹⁹⁴ Σε αυτό το πλαίσιο αξίζει να σημειωθεί ότι η παράγραφος 4 της Σύστασης R190, επιτρέπει την εργασία σε ανήλικα άνω των 16 υπό τον όρο ότι διασφαλίζονται πλήρως η υγεία, ασφάλεια και ηθική των παιδιών και ότι τα παιδιά έχουν λάβει επαρκή εξειδικευμένη καθοδήγηση ή εκπαίδευση στο συγκεκριμένο κλάδο δραστηριότητας.¹⁹⁵

¹⁹⁰ *Ibid.*, σελ. 61. Αντί να χρησιμοποιείται η αγγλική λέξη 'illegal' για τον χαρακτηρισμό των δραστηριοτήτων, η Σύμβαση χρησιμοποιεί τον όρο 'illicit' που έχουν υιοθετήσει τα κείμενα του ΟΗΕ για την διακίνηση ναρκωτικών αλλά και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Άρθρο 33).

¹⁹¹ *Ibid.* σελ. 62. Όπως δηλώνει η Έκθεση, το Διεθνές Γραφείο Εργασίας έλαβε περισσότερα σχόλια από τα κράτη για την παράγραφο δ' του υπό πρόταση άρθρου 3. Τα σχόλια αυτά έθεσαν ερωτήματα για την σχέση της Σύμβασης 182 με τη Σύμβαση 138.

¹⁹² Άρθρο 3(1), της C138. Βλ. επίσης και της παραγράφους 9-11 της Σύστασης 146, που συνοδεύει τη Σύμβαση 138.

¹⁹³ Όπως περιλαμβάνει η C138, στο άρθρο 3 (3).

¹⁹⁴ ILO, *Child Labour*, σελ.65.

¹⁹⁵ Βλ. παράγραφο 4, R190: "For the types of work referred to under Article 3(d) of the Convention and Paragraph 3 above, national laws or regulations or the competent authority could, after consultation with the workers' and employers' organizations concerned, authorize employment or work as from the age of 16 on condition that the health, safety and morals of the children concerned are fully protected, and that the children have received adequate specific instruction or vocational training in the relevant branch of activity."

Το άρθρο 4¹⁹⁶ της C182 ενσωματώνει την υποχρέωση των κρατών-μερών να προσδιορίσουν καταρχάς τα είδη εργασίας που ενδέχεται να θέσουν σε κίνδυνο την υγεία, την ασφάλεια ή την ηθική των παιδιών και να τα συμπεριλάβει σε κατάλογο στην εθνική νομοθεσία. Κατά δεύτερον, τα κράτη οφείλουν να εξετάσουν αν αυτές οι μορφές εργασίας εκτελούνται πράγματι από παιδιά, ώστε τα μέτρα της σύμβασης να είναι αποτελεσματικά. Κατά τρίτον, τα κράτη-μέρη πρέπει να προχωρούν σε περιοδική επανεξέταση και επαναπροσδιορισμό αυτών των μορφών εργασίας.

Έτσι, βλέπουμε ότι παραχωρείται αρκετή ευχέρεια στα κράτη όσον αφορά τα είδη εργασίας που θα υπάγονται στη σύμβαση. Όμως, η ευχέρεια αυτή δεν είναι απεριόριστη, καθώς οφείλουν να έρθουν σε διαβούλευση με οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών αλλά και να λάβουν υπόψη τα σχετικά διεθνή πρότυπα, και δη τις παραγράφους 3 και 4 της Σύστασης R190.¹⁹⁷ Σύμφωνα με τις παραγράφους αυτές, ειδική ρύθμιση θα πρέπει να προβλέπεται στις περιπτώσεις εκείνες όπου η εργασία εκθέτει τα παιδιά σε σωματική, ψυχολογική ή σεξουαλική κατάχρηση, υπόγεια ή υποθαλάσσια εργασία, εργασία σε επικίνδυνα ύψη ή στενούς χώρους, εργασία με επικίνδυνες μηχανές, όργανα και εργαλεία, μεγάλα βάρη, γύρω από επικίνδυνα χημικά υλικά, κτλ.¹⁹⁸ Ο κατάλογος αυτός δεν είναι εξαντλητικός και εκλαμβάνεται ως δεδομένο ότι οι εθνικές καταστάσεις θα καθορίσουν πιο συγκεκριμένα ποια μορφή εργασίας ικανοποιεί τα κριτήρια του άρθρου 3 της C182 (χωρίς ωστόσο να χάνουν τον χαρακτηρισμό τους ως επιβλαβή εργασία, οι μορφές που περιλαμβάνει η σύσταση).¹⁹⁹

¹⁹⁶ Το άρθρο ορίζει: “1. The types of work referred to under Article 3(d) shall be determined by national laws or regulations or by the competent authority, after consultation with the organizations of employers and workers concerned, taking into consideration relevant international standards, in particular Paragraphs 3 and 4 of the Worst Forms of Child Labour Recommendation, 1999. 2. The competent authority, after consultation with the organizations of employers and workers concerned, shall identify where the types of work so determined exist. 3. The list of the types of work determined under paragraph 1 of this Article shall be periodically examined and revised as necessary, in consultation with the organizations of employers and workers concerned.”

¹⁹⁷ Άρθρο 4 (1), C182.

¹⁹⁸ Βλ. Την παράγραφο 3 της R190: “In determining the types of work referred to under Article 3(d) of the Convention, and in identifying where they exist, consideration should be given, inter alia, to: (a) work which exposes children to physical, psychological or sexual abuse; (b) work underground, under water, at dangerous heights or in confined spaces; (c) work with dangerous machinery, equipment and tools, or which involves the manual handling or transport of heavy loads; (d) work in an unhealthy environment which may, for example, expose children to hazardous substances, agents or processes, or to temperatures, noise levels, or vibrations damaging to their health; (e) work under particularly difficult conditions such as work for long hours or during the night or work where the child is unreasonably confined to the premises of the employer.”

¹⁹⁹ ILO, *Child Labour*, σελ.112.

Έτσι, φτάνουμε στην βασική και κύρια υποχρέωση των κρατών-μερών, στο άρθρο 1 της Σύμβασης, η οποία και συνίσταται στη λήψη μέτρων για την απαγόρευση και άμεση (βλ. τη χρήση του όρου ‘urgency’ στο αυθεντικό κείμενο της σύμβασης) εξάλειψη των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας.²⁰⁰ Η ‘άμεση’ ενέργεια υποδεικνύει και την λογική που κρύβεται πίσω από τη Σύμβαση η οποία θεωρεί ότι κάποιες μορφές παιδικής εργασίας χρήζουν άμεσης εξάλειψης και όχι σταδιακού αφανισμού κάθε μορφής παιδικής εργασίας, η οποία και παραμένει υποχρέωση των συμβαλλόντων μερών.²⁰¹

Η προτεραιότητα και αμεσότητα στην αντιμετώπιση των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας τονίζεται σε πολλά σημεία της C182. Τα άρθρα 5 μέχρι 8 της C182 ρυθμίζουν την ‘άμεση’ ενσωμάτωση και εφαρμογή των διατάξεων της σύμβασης. Τα συμβαλλόμενα μέρη παροτρύνονται σε διάλογο με οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών και να λάβουν υπόψη τις γνώμες άλλων ενδιαφερόμενων ομάδων.²⁰² Ενθαρρύνεται και η συμμετοχή της κοινωνίας πολιτών στη διαδικασία ελέγχου (monitoring).²⁰³ Το άρθρο 7 της σύμβασης, ειδικότερα, αναφέρεται στην ανάγκη ύπαρξης κυρώσεων,²⁰⁴ οι οποίες κατά τη σύσταση R190 να συνίστανται σε ποινικές κυρώσεις (criminal penalties).²⁰⁵ Το άρθρο 8, από την άλλη, κάνει λόγο για τη διεθνή συνεργασία και βοήθεια, για προγράμματα κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης και εξάλειψη της φτώχειας *inter alia*.²⁰⁶ Αυτό έχει να κάνει με το γεγονός ότι η

²⁰⁰ Βλ. Άρθρο 1, C182, “Each Member which ratifies this Convention shall take immediate and effective measures to secure the prohibition and elimination of the worst forms of child labour as a matter of urgency.”

²⁰¹ ILO, *Child Labour*, σελ. 34 και Humbert, *supra* 11, σελ. 100.

²⁰² Άρθρο 6, C182, “1. Each Member shall design and implement programmes of action to eliminate as a priority the worst forms of child labour. 2. Such programmes of action shall be designed and implemented in consultation with relevant government institutions and employers' and workers' organizations, taking into consideration the views of other concerned groups as appropriate.”

²⁰³ ILO, *Child Labour*, σελ. 80.

²⁰⁴ Άρθρο 7, C182, Each Member shall take all necessary measures to ensure the effective implementation and enforcement of the provisions giving effect to this Convention including the provision and application of penal sanctions or, as appropriate, other sanctions.

²⁰⁵ Παράγραφος 13, R190, “Members should ensure that penalties including, where appropriate, criminal penalties are applied for violations of the national provisions for the prohibition and elimination of any type of work referred to in Article 3(d) of the Convention.”

²⁰⁶ Άρθρο 8, C182, “Members shall take appropriate steps to assist one another in giving effect to the provisions of this Convention through enhanced international cooperation and/or assistance including support for social and economic development, poverty eradication programmes and universal education.”

παιδική εργασία αναγνωρίζεται ως συνέπεια, πρωτίστως, της φτώχειας.²⁰⁷ Η προηγούμενη διάταξη (Άρθρο 8, C182), είναι ιδιαίτερα σημαντική όταν το φαινόμενο εργασίας που καταπολεμείται έχει διεθνείς προεκτάσεις, όπως στην περίπτωση της εμπορίας παιδιών ή της παιδικής πορνογραφίας και του ‘σεξουαλικού τουρισμού’.²⁰⁸

Συνοψίζοντας, η Σύμβαση C182 προβλέπει μια ευρεία σειρά κρατικών υποχρεώσεων, τα οποία προφανώς εκτείνονται σε παραβάσεις τρίτων.²⁰⁹ Η σύμβαση αυτή εντάσσεται επίσης στις θεμελιώδεις συνθήκες της ΔΟΕ. Η Σύσταση R190 την συμπληρώνει περαιτέρω, προσφέροντας αναλυτικές πληροφορίες για τον καθορισμό της παιδικής εργασίας και τα μέτρα εφαρμογής.

Κλείνοντας το κεφάλαιο για τα συμβατικά κείμενα της ΔΟΕ για την παιδική εργασία, πρέπει να γίνει αναφορά και στην Διακήρυξη της ΔΟΕ για τις Θεμελιώδεις Αρχές και Δικαιώματα στην Εργασία, που υιοθετήθηκε τον Ιούνιο του 1998.²¹⁰ Καθώς πρόκειται για ‘διακήρυξη’, δεν δημιουργούνται υποχρεώσεις για τα κράτη,²¹¹ αλλά το κείμενο αυτό, αν και δεν έχει την ίδια νομική ισχύ με τις Συμβάσεις, είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την ίδια την ΔΟΕ, καθώς καθιερώνει τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα εργασίας: την εξάλειψη της καταναγκαστικής εργασίας, την απαγόρευση των διακρίσεων στο χώρο εργασίας, την εξάλειψη της παιδικής εργασίας και την συνδικαλιστική ελευθερία και το δικαίωμα της συλλογικής διαπραγμάτευσης.²¹²

²⁰⁷ Βλ. και το Προοίμιο της Σύμβασης C182, παράγραφος 4: “Recognizing that child labour is to a great extent caused by poverty and that the long-term solution lies in sustained economic growth leading to social progress, in particular poverty alleviation and universal education, [...]”

²⁰⁸ Humbert, *supra* 11, σελ. 101.

²⁰⁹ *Ibid.*

²¹⁰ Η Διακήρυξη υιοθετήθηκε στην 86^η Συνάντηση της Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας στη Γενεύη: ILO, *ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work*, International Labour Conference, 86th Session, 1998.

²¹¹ B. Creighton, Freedom of Association, in R. Blanpain, *Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies*, Kluwer Law 2010, σελ. 285-338, σελ. 297 και B. A. Langille, The ILO and the New Economy: Recent Developments, 5 *Int'l J. Comp. Lab. L & Ind. Rels.* 1999, σελ. 229-258, σελ.245.

²¹² Βλ. παράγραφος 2, της Διακήρυξης για τις Θεμελιώδεις Αρχές και τα Δικαιώματα στην Εργασία: “2. Declares that all Members, even if they have not ratified the Conventions in question, have an obligation arising from the very fact of membership in the Organization to respect, to promote and to realize, in good faith and in accordance with the Constitution, the principles concerning the fundamental rights which are the subject of those Conventions, namely: (a) freedom of association and the effective recognition of the right to collective bargaining; (b) the elimination of all forms of forced or compulsory labour; (c) the effective abolition of child labour; and (d) the elimination of discrimination in respect of employment and occupation.”

Αντί να δημιουργήσει υποχρεώσεις, η ΔΟΕ αποφάσισε να τονίσει, μέσα από τη Διακήρυξη, ότι τα μέλη του οργανισμού έχουν υποχρέωση βάσει του Καταστατικού της ΔΟΕ, να τηρήσουν και να σεβαστούν τα θεμελιώδη δικαιώματα.²¹³ Ακολούθησε έντονος διάλογος μεταξύ νομικών σχετικά με τον αν η προσέγγιση της ΔΟΕ με την Διακήρυξη υποδαύλιζε την παραδοσιακή προσέγγιση που λάμβανε ο οργανισμός επικεντρώνοντας στην εφαρμογή των συμβάσεών της.²¹⁴ Όμως, αυτό που έχει σημασία για την παρούσα εξέταση, είναι ότι η Διακήρυξη επανεπιβεβαίωσε τη δέσμευση των κρατών-μελών της ΔΟΕ να σέβονται, να προωθούν και να εφαρμόζουν, μεταξύ άλλων θεμελιωδών αρχών και δικαιωμάτων στην εργασία, και την αρχή της αποτελεσματικής κατάργησης (“*effective abolition*”) της εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας.

Σε συνέχεια της Διακήρυξης (*Follow-up*), κράτη που δεν έχουν επικυρώσει μία ή περισσότερες από τις θεμελιώδεις Συμβάσεις της ΔΟΕ οφείλουν, βάσει και του άρθρου 19 παρ. 5 του Καταστατικού της να υποβάλουν αναφορές στο Συμβούλιο της ΔΟΕ σχετικά με αλλαγές στη νομοθεσία και την πρακτική τους.²¹⁵ Επιπλέον, αποφασίστηκε να παρουσιάζεται κάθε χρόνο από το Γενικό Διευθυντή της Οργάνωσης μια Παγκόσμια Έκθεση (“*Global Report*”), εναλλάξ, για κάθε ένα από τα προστατευόμενα γενικά πεδία αρχών και δικαιωμάτων. Το Μάιο 2002, στο πλαίσιο της 90ης Διεθνούς Διάσκεψης Εργασίας, παρουσιάστηκε η πρώτη Έκθεση για την παιδική εργασία με τίτλο «Ένα μέλλον χωρίς παιδική εργασία».²¹⁶

Τέλος, γνωρίζουμε ότι με την ίδρυση του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών το 1946, η ΔΟΕ έγινε η πρώτη ειδικευμένη υπηρεσία του ΟΗΕ. Αυτό δεν σημαίνει

²¹³ *Ibid.*: ‘in accordance with the Constitution’.

²¹⁴ Πάντως είναι προφανές ότι η ΔΟΕ ήθελε να παράγει ένα κείμενο το οποίο θα είχε ευρεία αποδοχή από τα μέλη της. Ωστόσο, είναι πολύ ενδιαφέρον να παρακολουθήσει την επιχειρηματολογία της κάθε πλευράς πίσω από το σχετικό ‘διάλογο’ στα ακόλουθα άρθρα: P. Alston, “Core Labour Standards” and the Transformation of the International Labour Rights Regime, 15 *EJIL* 2004, σελ. 417–56; F. Maupain, Revitalization Not Retreat: The Real Potential of the 1998 ILO Declaration for the Universal Protection of Workers’ Rights, 16 *EJIL* 2005, σελ. 439–65; B. A. Langille, Core Labour Rights Standards – The True Story (Reply to Alston), 16 *EJIL* 2005, σελ. 409–37; P. Alston, Facing Up to the Complexities of the ILO’s Core Labour Standards Agenda, 16 *EJIL* 2005, σελ. 467–80.

²¹⁵ Παράγραφος 3, *Follow-up to the Declaration*, “The two aspects of this follow-up, described below, are based on existing procedures: the annual follow-up concerning non-ratified fundamental Conventions will entail merely some adaptation of the present modalities of application of article 19, paragraph 5(e), of the Constitution; and the Global Report on the effect given to the promotion of the fundamental principles and rights at work that will serve to inform the recurrent discussion at the Conference on the needs of the Members, the ILO action undertaken, and the results achieved in the promotion of the fundamental principles and rights at work.”

²¹⁶ ILO, *Child Labour*.

ότι η παιδική εργασία και η εξάλειψη της ήταν αποκλειστικά αρμοδιότητα της ΔΟΕ. Αντιθέτως, συμβατικά κείμενα υιοθετήθηκαν τόσο στο πλαίσιο του ΟΗΕ όσο και στο πλαίσιο άλλων διεθνών ή περιφερειακών οργανισμών. Αυτό θα αποτελέσει και το αντικείμενο εξέτασης του δεύτερου τμήματος του Πρώτου Μέρους (IB), αμέσως παρακάτω.

ΙΒ. Συμβάσεις άλλων Διεθνών και Περιφερειακών Οργανισμών για την Καταπολέμηση της Παιδικής Εργασίας

ι) Συμβάσεις και Πρωτόκολλα των Ηνωμένων Εθνών και η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

α) Κατάργηση της Δουλείας

Στο πρώτο μέρος (ΙΑ), είδαμε ότι μια από τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας κατά τη ΔΟΕ είναι και η δουλεία ή το δουλεμπόριο των παιδιών. Για το λόγο αυτό, θα εξετάσουμε στην ενότητα αυτή αν ο όρος ‘δουλεία’ σε άλλα διεθνή κείμενα συμπεριλαμβάνει και την παιδική εργασία.

Η πρώτη προσπάθεια κατάργησης της δουλείας σε διεθνές επίπεδο έγινε το 1926, υπό το πλαίσιο του προκατόχου του ΟΗΕ, την Κοινωνία των Εθνών. Η Σύμβαση για το Δουλεμπόριο,²¹⁷ η οποία χαρακτηρίζεται και ως η πρώτη σύγχρονη διεθνής σύμβαση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων,²¹⁸ ισχύει μέχρι σήμερα και έχει δεχτεί πάνω από 80 κρατικές κυρώσεις.

Το άρθρο 1 (1), της Σύμβασης για το Δουλεμπόριο, ορίζει την δουλεία ως την κατάσταση εκείνη ενός ανθρώπου ο οποίος υπόκειται σε κάποια ή όλες τις εξουσίες του δικαίου της ιδιοκτησίας.²¹⁹ Στη δεύτερη παράγραφο του ιδίου άρθρου, παρατίθεται ο ορισμός της δουλεμπορίας, που περιλαμβάνει κάθε πράξη σύλληψης, απόκτησης και διάθεσης του ατόμου με σκοπό την υπαγωγή του σε δουλεία, την πρόσκτηση δούλου με σκοπό την μεταπώληση ή την ανταλλαγή με άλλον, την παραχώρηση του δούλου για πώληση ή ανταλλαγή και γενικά κάθε πράξη εμπορίας ή μεταφοράς δούλων.²²⁰

²¹⁷ Η Διεθνής Σύμβαση για την Εμπορία των Δούλων επικυρώθηκε από την Ελλάδα με τον ν. 4473/1930 (ΦΕΚ 62/Α/26-02-1930). League of Nations, 1926 Convention to Suppress the Slave Trade and Slavery, 60 LNTS 253, Registered No. 1414.

²¹⁸ M. Nowak, *UN Covenant of Civil and Political Rights, CCPR Commentary*, N. P. Engel Publisher, 2005, σελ. 197.

²¹⁹ Άρθρο 1(1), Σύμβαση για το Δουλεμπόριο, “The status or condition of a person over whom any or all of the powers attaching to the right of ownership are exercised.”

²²⁰ Άρθρο 1 (2), Σύμβαση για το Δουλεμπόριο, “[...] all acts involved in the capture, acquisition or disposal of a person with intent to reduce him to slavery; all acts involved in the acquisition of a slave with a view to selling or exchanging him; all acts of disposal by sale or exchange of a slave acquired with a view to being sold or exchanged, and, in general, every act of trade or transport in slaves.”

Όσον αφορά την καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, η σύμβαση περιέχει διάταξη (άρθρο 5) η οποία απαιτεί από τα συμβαλλόμενα μέρη να μην επιτρέπουν η καταναγκαστική εργασία να δημιουργήσει συνθήκες ανάλογες της δουλείας.²²¹ Οι υποχρεώσεις των συμβαλλόμενων μερών συνίσταται, από την άλλη, στην πρόληψη και καταστολή πρακτικών δουλεμπορίας, με σκοπό την σταδιακή και ολική εξάλειψή της δουλείας σε όλες τις εκδοχές της.²²²

Ο ορισμός της Σύμβασης του Δουλεμπορίου για τον όρο ‘δουλεία’ είχε προκαλέσει ποικίλες αντιδράσεις, ειδικά όσον αφορά τις πρακτικές που θα έπρεπε να κατηγοριοποιηθούν ως μορφές δουλειές και με τη σειρά τους να εξαλειφθούν.²²³ Η παιδική εργασία δεν αναφέρεται ρητά στη σύμβαση, ωστόσο κάποιες μορφές παιδικής εργασίας περιλαμβάνονται στις έννοιες των όρων «κάποια ή όλες» τις εξουσίες του δικαίου της ιδιοκτησίας ή την εξάλειψη της δουλείας σε «όλες τις εκδοχές της». Αυτό το συνάγουμε από το γεγονός ότι ο κατάλογος των μορφών δουλείας που περιλάμβανε η Έκθεση της Προσωρινής Επιτροπής για τη Δουλεία,²²⁴ έκανε μνεία σε μορφές παιδικής εργασίας.²²⁵

²²¹ Άρθρο 5, Σύμβαση για το Δουλεμπόριο, “The High Contracting Parties recognise that recourse to compulsory or forced labour may have grave consequences and undertake, each in respect of the territories placed under its sovereignty, jurisdiction, protection, suzerainty or tutelage, to take all necessary measures to prevent compulsory or forced labour from developing into conditions analogous to slavery. [...]”

²²² Άρθρο 2, Σύμβαση για το Δουλεμπόριο, “The High Contracting Parties undertake, each in respect of the territories placed under its sovereignty, jurisdiction, protection, suzerainty or tutelage, so far as they have not already taken the necessary steps: (a) To prevent and suppress the slave trade; (b) To bring about, progressively and as soon as possible, the complete abolition of slavery in all its forms.”

²²³ Βλ. Σχετικά την Αναθεωρητική Έκθεση του 2000 της Υποεπιτροπής του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα: UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, *Contemporary Forms of Slavery, Updated Review of the Implementation and Follow-up to the Conventions on Slavery*, (Working paper prepared by D. Weissbrodt and Anti-Slavery International), 52nd session, 26 May 2000, E/CN.4/Sub.2/2000/3, παρ. 6.

²²⁴ Η Προσωρινή Επιτροπή για τη Δουλεία συγκροτήθηκε σε σώμα το 1924 από την ΚτΕ για την εις βάθους έρευνα του φαινομένου της δουλείας σε παγκόσμια κλίμακα. Στο τέλος των εργασιών της, κατέθεσε στο Συμβούλιο της ΚτΕ έκθεση με την οποία παρότρυνε την ΚτΕ στη σύνταξη διεθνούς σύμβασης για την εξάλειψη της δουλείας. Αυτό οδήγησε στην υιοθέτηση της Σύμβασης για το Δουλεμπόριο το 1926. Το κείμενο της Έκθεσης υπάρχει σε παραπομπή του Μνημονίου του ΓΓ του ΟΗΕ στην *Ad Hoc* Επιτροπή για την Δουλεία: *Report of the Temporary Slavery Commission to the Council of the League of Nations* (A.17.1924.VI.B), 1924, in “*The suppression of slavery*” (Memorandum submitted by the Secretary-General to the Ad Hoc Committee on Slavery), United Nations document ST/SPA/4 (1951), παρ. 22.

²²⁵ Βλ. την Αναθεωρητική Έκθεση *Contemporary Forms of Slavery*, παρ. 9. Στο σημείο αυτό η Έκθεση κάνει λόγο για την ερμηνευτική αξία της Έκθεσης της Προσωρινής Επιτροπής για τη Δουλεία για τον ορισμό της δουλείας. Συγκεκριμένα, παραθέτει τον κατάλογο της τελευταίας που συμπεριλαμβάνει και τις μορφές παιδικής εργασίας: “ 1. (c) Slavery or serfdom (domestic or predial); 2. Practices restrictive of the liberty of the person, or tending to acquire control of the person in conditions analogous to slavery, as for example (a) Acquisition of girls by purchase disguised as payment of dowry, it being understood that this does not refer to normal marriage customs; (b) Adoption of children with a view to

Το 1956, ωστόσο, η αοριστία του ορισμού της δουλείας στη Σύμβαση του 1926 κατέληξε στη σύναψη μιας Συμπληρωματικής Σύμβασης για την Εξάλειψη της Δουλείας.²²⁶ Το Άρθρο 1 της Συμπληρωματικής Σύμβασης, η οποία και κυρώθηκε από 123 Κράτη, περιλαμβάνει κατάλογο θεσμών και πρακτικών δουλείας τα οποία χρήζουν άμεσης εξάλειψης.²²⁷ Αυτή τη φορά, υπάρχει πρόβλεψη για τα παιδιά υπό το στοιχείο δ' του εν λόγω άρθρου:

« δ. Παντός θεσμού ή συνηθείας δυνάμει της οποίας εν τέκνον ή εις έφηβους μικρότερους των δεκαοκτώ ετών, παραδίδεται, είτε υπό γονέως του, είτε παρ' ενός τούτων, είτε παρά του κηδεμόνος του, προς τρίτον, έναντι πληρωμής ή όχι, με προοπτικήν εκμεταλλεύσεως του προσώπου ή της εργασίας του εν λόγω τέκνου ή εφήβου.»

Οπότε, η Συμπληρωματική Σύμβαση περιλαμβάνει ρύθμιση για την παιδική εργασία. Η συγκεκριμένη διάταξη έγινε με την προοπτική της αντιμετώπισης των εικονικών υιοθεσιών.²²⁸ Η 'εικονική υιοθεσία' καλύπτει τις περιπτώσεις όπου το παιδί πωλείται ή χαρίζεται από άπορους γονείς προς εύπορες οικογένειες, ονομαστικά για να το υιοθετήσουν, αλλά στην πραγματικότητα για να εργαστεί ή να βρεθεί σε

their virtual enslavement, or the ultimate disposal of their persons; (c) All forms of pledging or reducing to servitude of persons for debt or other reason [...] 3. System of compulsory labour, public or private, paid or unpaid.”

²²⁶ Συμπληρωματική Σύμβαση σχετική προς την κατάργησιν της δουλείας, της εμπορίας των δούλων και παρεμφερών προς την δουλείαν θεσμών και πράξεων ή συνηθειών, κυρώθηκε με το Ν.Δ. 1145/1972, ΦΕΚ 105/Α/ 30-06-1972. 1956 Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery, 266 UNTS 3. Η Συμπληρωματική Σύμβαση συντάχθηκε μετά από πρόταση του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου του ΟΗΕ η οποία βασίστηκε σε ευρήματα της *Ad Hoc* Επιτροπής Εμπειρογνομόνων για τη Δουλεία (Official Records of the Economic and Social Council, 21st Session, Suppl.1.E/2889, p. 7 και Report of the Ad Hoc Committee of Experts on Slavery, United Nations document E/AC.33/13 (1951)).

²²⁷ Άρθρο 1, Συμπληρωματικής Σύμβασης, “[...] a) Debt bondage, that is to say, the status or condition arising from a pledge by a debtor of his personal services or of those of a person under his control as security for a debt, if the value of those services as reasonably assessed is not applied towards the liquidation of the debt or length and nature of those services are not respectively limited and defined; b) Serfdom, that is to say, the status or condition of a tenant who is by law, custom or agreement bound to live and labour on land belonging to another person and to render some determinate service to such other person, whether for reward or not, and is not free to change his status; c) Any institution or practice whereby: i) A woman, without the right to refuse, is promised or given in marriage on payment of a consideration in money or in kind to her parents, guardian, family or any person or group; or ii) The husband of a woman, his family, or his clan has the right to transfer her to another person for value received or otherwise; iii) A woman on the death of her husband is liable to be inherited by another person; d) Any institution or practice whereby a child or young person under the age of 18 is delivered by either or both of his natural parents or by his guardian to another person, whether for reward or not, with a view to the exploitation of the child or young person or of his labour.”

²²⁸ Βλ. Σχετικά την Προσθήκη στην Αναθεωρητική Έκθεση της Υποεπιτροπής για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του 2000: UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, *Contemporary Forms of Slavery, Updated Review of the Implementation of and Follow-up to the Conventions of Slavery*, Addendum, 52nd session, 26 May 2000, E/CN.4/Sub.2/2000/3/Add.1, παρ. 75.

θέση χειρότερη από τα υπόλοιπα παιδιά της οικογένειας.²²⁹ Το ίδιο ισχύει και για τα παιδιά που πωλούνται ή χαρίζονται σε συγγενείς ή τρίτους που ισχυρίζονται ότι μεριμνούν για την εκπαίδευσή τους, αλλά στην ουσία εκμεταλλεύονται την εργασία τους.

Η υποχρέωση των συμβαλλόμενων μερών είναι διφυής: από τη μια πρέπει να αποφεύγουν να χρησιμοποιούν πρακτικές ανάλογες με τη δουλειά και από την άλλη, οφείλουν να αναλάβουν τα απαραίτητα μέτρα για την εξάλειψή της.²³⁰ Άρα, οι υποχρεώσεις εκτείνονται στις παραβάσεις τρίτων. Τα κράτη πρέπει να εφαρμόζουν τα απαραίτητα νομοθετικά και διοικητικά μέτρα για την πρόληψη παραβιάσεων. Έτσι, όσον αφορά την παιδική εργασία, τα μέτρα αυτά θα πρέπει να συνίστανται σε εργασιακές επιθεωρήσεις σε ιδιωτικές επιχειρήσεις για την καταπολέμησή της. Το κράτος έχει, εξάλλου, την υποχρέωση να εγγυηθεί την τήρηση της απαγόρευσης της δουλείας.²³¹

Η δουλειά εκτός από αυτοτελές έγκλημα, προβλεπόμενο στην οικεία διεθνή σύμβαση, αποτελεί και ειδική έκφανση των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, σύμφωνα με τους εξειδικευμένους ορισμούς που υιοθετήθηκαν στο Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου²³². Από την άποψη αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως διεθνές έγκλημα μεταξύ κι άλλων διεθνώς παράνομων πράξεων όπως η πειρατεία, η παράνομη κατάληψη αεροσκάφους, η σύλληψη ομήρων, τα βασανιστήρια, οι παράνομες πράξεις κατά διπλωματών, οι σοβαρές παραβιάσεις του ανθρωπιστικού δικαίου και οι παράνομες πράξεις κατά της ναυσιπλοΐας. Οι πράξεις αυτές χαρακτηρίζονται ως διεθνώς παράνομες επί εθιμικής ή συμβατικής βάσεως και η

²²⁹ *Ibid.*

²³⁰ Βλ. σχετικά άρθρα 1 (εδ. α') και 3 της Συμπληρωματικής Σύμβασης, "Each of the States Parties to this Convention shall take all practicable and necessary legislative and other measures to bring about progressively and as soon as possible the complete abolition or abandonment of the following institutions and practices, where they still exist and whether or not they are covered by the definition of slavery contained in article 1 of the Slavery Convention signed at Geneva on 25 September 1926:[...]" και "1. The act of conveying or attempting to convey slaves from one country to another by whatever means of transport, or of being accessory thereto, shall be a criminal offence under the laws of the States Parties to this Convention and persons convicted thereof shall be liable to very severe penalties. [...]"

²³¹ O. Schachter, *International Law in Theory and Practice*, Martinus-Nijhoff Publishers 1991, σελ. 340 και σελ. 342.

²³² Βλ. άρθρο 8 παρ. 2 στοιχ. α', β', γ' και ε' του Καταστατικού. Στο Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου τα τέσσερα πρώτα εγκλήματα (Επιθετικός Πόλεμος, Γενοκτονία, Εγκλήματα κατά της Ανθρωπότητας, Εγκλήματα Πολέμου), γνωστά και ως «εγκλήματα κορμού» (core-crimes), τα οποία περιλαμβάνουν το καθένα υπαλλακτικούς τρόπους τέλεσης, αναφέρονται ως τα σοβαρότερα εγκλήματα που ενδιαφέρουν τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της.

ποινικοποίησή τους γίνεται ευθέως από το διεθνές δίκαιο, το οποίο καθιστά τους δράστες ευθέως διεθνώς υπεύθυνους²³³. Τα διεθνή εγκλήματα, λόγω του απεχθούς τους χαρακτήρα, της καταστρατήγησης θεμελιωδών δικαιωμάτων και εγγυήσεων και της έντονης πρόκλησης της ηθικής συνείδησης της ανθρωπότητας, ενισχύουν τη διεθνή τάση για μια κατασταλτική αντιμετώπισή τους. Πράγματι τα συμβατικά κείμενα του Διεθνούς Ποινικού Δικαίου με αναφορά στην έννοια «εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας» ποινικοποιούν το διεθνές έγκλημα της περιέλευσης σε δουλεία (Νυρεμβέργη, Χάγη, Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο^{234,235}).

Εκτός από τις συμβάσεις για τη δουλεία που είδαμε προηγουμένως, η απαγόρευση της δουλείας συμπεριλήφθηκε και στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του 1948.²³⁶ Η Διακήρυξη δεν αποτέλεσε εξ' αρχής νομικά δεσμευτικό κείμενο, αλλά το περιεχόμενό της αποτέλεσε αντικείμενο διεθνών συνθηκών, του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα μαζί με το Προαιρετικό Πρωτόκολλο και του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτισμικά Δικαιώματα, τα οποία είναι δεσμευτικά κείμενα.²³⁷ Από την άλλη, γίνεται δεκτό ότι η Οικουμενική Διακήρυξη ενσωματώνει θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου.²³⁸

²³³ Α. Γιόκαρης, Φ. Παζαρτζή, Τα συστήματα καταστολής στο Διεθνές Ποινικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 16-18.

²³⁴ Ολόκληρος ο συλλογισμός του Δικαστηρίου βασίζεται στην αρχή της συμπληρωματικότητας, που εννοεί ότι το Δικαστήριο μπορεί μόνο να ασκήσει τη δικαιοδοσία του όταν ένα εθνικό δικαστήριο αδυνατεί ή δεν θέλει να το κάνει. Η πρώτη προτεραιότητα πάντα πηγαίνει στα εθνικά δικαστήρια. Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο με κανέναν τρόπο δεν έχει σκοπό να αντικαταστήσει την εξουσία των εθνικών δικαστηρίων. Όταν ένα Κράτος επικυρώνει το Καταστατικό, συμφωνεί να δεχθεί τη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου σε ό,τι αφορά τα εγκλήματα που αναφέρονται στο Καταστατικό. Το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να εξετάσει την υπόθεση σε περιπτώσεις που πληρούν μία από τις εξής προϋποθέσεις: ένα ή περισσότερα μέρη που εμπλέκονται είναι Συμβαλλόμενο Κράτος, ο κατηγορούμενος είναι υπήκοος Συμβαλλόμενου Κράτους, το έγκλημα διαπράττεται στο έδαφος Συμβαλλόμενου Κράτους, ή ένα Κράτος που δεν είναι Συμβαλλόμενο με το Καταστατικό μπορεί να αποφασίσει να αποδεχθεί την αρμοδιότητα του δικαστηρίου για κάποιο συγκεκριμένο έγκλημα που έχει διαπραχθεί στο έδαφός του, ή από υπήκοό του. Αλλά αυτές οι προϋποθέσεις δεν ισχύουν όταν το Συμβούλιο Ασφαλείας, ενεργώντας σύμφωνα με το Κεφάλαιο VII του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, παραπέμπει μια κατάσταση στον Εισαγγελέα.

²³⁵ Α. Γιόκαρης, Φ. Παζαρτζή, Ομοίως ως άνω, σελ. 30-31.

²³⁶ Η Διακήρυξη υιοθετήθηκε από Ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ: Universal Declaration of Human Rights, A/RES/217A(III)(1948).

²³⁷ Βλ. σχετικά H. Hannum, The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law, 25 *Georgia Journal of International and Comparative Law* 1995-6, σελ. 287-397, σελ. 318. Τα Διεθνή Σύμφωνα θα εξετασθούν παρακάτω.

²³⁸ Βλ. την Απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης στην *Υπόθεση Ομήρων* μεταξύ ΗΠΑ και Ιράν: *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran)*, ICJ Rep. 1980, σελ. 42.

Το άρθρο 4 της Οικουμενικής Διακήρυξης ορίζει ότι «Κανείς δεν επιτρέπεται να ζει υπό καθεστώς δουλείας, ολικής ή μερικής. Η δουλεία και το δουλεμπόριο υπό οποιαδήποτε μορφή απαγορεύονται».²³⁹ Εδώ ο ορισμός του άρθρου 4 συμπεριλαμβάνει και την εμπορία γυναικών και παιδιών.²⁴⁰ Αυτό που μένει να διευκρινιστεί είναι το αν συμπεριλαμβάνεται και η παιδική εργασία στον όρο ‘δουλεία’. Αν σκεφτεί κανείς ότι η Οικουμενική Διακήρυξη ενσωμάτωνε θεμελιώδεις αρχές τις οποίες είχαν σκοπό να παγιώσουν σε νομικές δεσμεύσεις τα Διεθνή Σύμφωνα του 1966, τότε μπορούμε να κάνουμε μια ερμηνεία *a maiores ad minus*.²⁴¹ Με αυτή τη λογική, ο όρος ‘υποτέλεια’ που χρησιμοποιείται και από το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα²⁴² μπορεί να μας ‘δανείσει’ την ερμηνεία που επιδέχεται.

Όπως θα δούμε και παρακάτω, ο όρος ‘υποτέλεια’ του Διεθνούς Συμφώνου πρέπει να ερμηνεύεται ώστε να περιλαμβάνει τις πρακτικές δουλείας που απαγορεύονται από το Άρθρο 1 της Συμπληρωματικής Σύμβασης για τη Δουλεία, το οποίο, όπως εξετάσαμε και προηγουμένως, συμπεριλαμβάνει και την παιδική εργασία. Επαγωγικά, αυτό σημαίνει ότι και το άρθρο 4 της Οικουμενικής Διακήρυξης συμπεριλαμβάνει απαγόρευση της παιδικής εργασίας.

Έτσι, φτάνουμε στο 1966 και στην σύνταξη των κειμένων των Διεθνών Συμφώνων για τα δικαιώματα του ανθρώπου τα οποία είχαν σκοπό να δώσουν νομική ισχύ στις θεμελιώδεις αρχές που ενσωμάτωνε η Οικουμενική Διακήρυξη. Συγκεκριμένα, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, αποκρυσταλλώνει την απαγόρευση της δουλείας, στο Άρθρο 8:

«1. Κανείς δεν υπόκειται σε δουλεία. Η δουλεία και το δουλεμπόριο σε όλες τις μορφές του απαγορεύονται. 2. Κανείς δεν κρατείται σε υποτέλεια. 3. α) Κανείς δεν πιάζεται να εκτελέσει αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, β) Το εδάφιο (α) δεν μπορεί να

²³⁹ Στο πρωτότυπο κείμενο, το άρθρο 4 της Διακήρυξης: “No one shall be held in slavery or servitude; slavery and the slave trade shall be prohibited in all their forms.”

²⁴⁰ Βλ. την Έκθεση της Ομάδας Εργασίας για την Διακήρυξη της δεύτερης συνάντησης της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (UN Doc. E/CN.4/57, 1947) και τα Περιληπτικά Πρακτικά της Τρίτης Επιτροπής της τρίτης συνάντησης της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ (UN Docs. A/C.3/SR.109 και 110, 1948). Βλ. επίσης N. Lassen, Article 4, in G. Alfredsson, E. Asbjorn (eds.), *The Universal Declaration of Human Rights, A Common Standard of Achievement*, Martinus- Nijhoff 1999, σελ. 103-19, σελ. 106.

²⁴¹ Βλ. σχετικά την επιχειρηματολογία της Humbert, *supra* 11, σελ. 46-47.

²⁴² Βλ. Άρθρο 8 (2), ICCPR: “No one shall be held in servitude.” Ο αγγλικός όρος ‘servitude’ στα ελληνικά μεταφράζεται ως ‘υποτέλεια’. Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα κυρώθηκε με τον Ν. 2462/1997, ΦΕΚ 25/Α/26-2-1997 (1966 International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), 999 UNTS 171).

ερμηνευθεί έτσι ώστε να απαγορεύει στις χώρες, όπου ορισμένα εγκλήματα μπορούν να τιμωρηθούν με φυλάκιση συνοδευόμενη από καταναγκαστικά έργα, την εκτέλεση ποινής καταναγκαστικών έργων που επιβλήθηκε από αρμόδιο δικαστήριο, γ) Για τους σκοπούς αυτής της παραγράφου, ο όρος "καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία" δεν περιλαμβάνει: i. Οποιαδήποτε εργασία ή υπηρεσία, που δεν αναφέρεται στο εδάφιο (β), η οποία απαιτείται από όσα πρόσωπα κρατούνται με βάση νόμιμη απόφαση δικαστηρίου ή όσα πρόσωπα έχουν αποφυλακιστεί υπό όρους, ii. Οποιαδήποτε θητεία στρατιωτικού χαρακτήρα και, στις χώρες όπου αναγνωρίζονται οι αντιρρησίες συνείδησης, οποιαδήποτε εθνική υπηρεσία που προβλέπει ο νόμος για τους αντιρρησίες συνείδησης, iii. Οποιαδήποτε υπηρεσία που απαιτείται σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης ή καταστροφής που απειλούν τη ζωή ή την ευημερία της κοινότητας, iv. Οποιαδήποτε εργασία ή υπηρεσία που αποτελεί μέρος των συνήθων υποχρεώσεων του πολίτη.»²⁴³

Σε συνδυασμό με το άρθρο 4 (2) του Διεθνούς Συμφώνου,²⁴⁴ το Άρθρο 8 εισαγάγει απόλυτη απαγόρευση η οποία δεν χωρεί εξαιρέσεις. Η 'δουλεία', όπως προκύπτει από τα *travaux préparatoires* ερμηνεύεται στενά με αποτέλεσμα να συμπεριλαμβάνει μόνο τις παραδοσιακές μορφές δουλείας που έχουν ως συνέπεια την καταστροφή της νομικής προσωπικότητας.²⁴⁵ Έτσι, δεν συμπεριλαμβάνει την παιδική εργασία, που αποτελεί σύγχρονη μορφή δουλείας.

Αντίθετα, η παιδική εργασία εντάσσεται στην ερμηνεία του όρου 'υποτέλεια' που απαγορεύεται από την δεύτερη παράγραφο του Άρθρου 8. Λαμβάνοντας υπόψη την Συμπληρωματική Σύμβαση για τη Δουλεία, η 'υποτέλεια' αναφέρεται σε

²⁴³ Βλ. Και το πρωτότυπο κείμενο στα αγγλικά: "1. No one shall be held in slavery; slavery and the slave-trade in all their forms shall be prohibited. 2. No one shall be held in servitude. 3. (a) No one shall be required to perform forced or compulsory labour; (b) Paragraph 3 (a) shall not be held to preclude in countries where imprisonment with hard labour may be imposed as a punishment for a crime, the performance of hard labour in pursuance of a sentence to such punishment by a competent court; (c) For the purpose of this paragraph the term 'forced or compulsory labour' shall not include: (i) Any work or service, not referred to in sub-paragraph (b), normally required of a person who is under detention in consequence of a lawful order of a court, or a person during conditional release from such detention; (ii) Any service of a military character and, in countries where conscientious objection is recognized, any national service required by law of conscientious objectors; (iii) Any service exacted in cases of emergency or calamity threatening the life or well-being of the community; (iv) Any work or service which forms part of normal civil obligations."

²⁴⁴ Πρόκειται για την ρήτρα δημοσίου κινδύνου η οποία επιτρέπει την εισαγωγή περιορισμών σε δικαιώματα του Συμφώνου μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και εφόσον τηρηθεί η εν ευρεία εννοία αναλογικότητα των περιορισμών προς το επιδιωκόμενο σκοπό. Συγκεκριμένα η παράγραφος 2: «2. Η προηγούμενη διάταξη δεν επιτρέπει καμία παρέκκλιση από τις διατάξεις των άρθρων 6, 7, 8, (παρ. 1 και 2), 11, 15, 16 και 18.» ("No derogation from articles 6, 7, 8 (paragraphs 1 and 2), 11, 15, 16 and 18 may be made under this provision.").

²⁴⁵ M. J. Bossuyet, *Guide to the Travaux Préparatoires of the International Covenant on Civil and Political Rights*, Martinus-Nijhoff 1987, σελ. 167 και Y. Dinstein, *The Right to Life, Physical Integrity and Liberty*, in L. Henkin (ed.), *The International Bill of Human Rights, The Covenant on Civil and Political Rights*, Columbia University Press, 1981, σελ. 114-37, στην σελ. 126.

ανάλογες πρακτικές δουλείας.²⁴⁶ Και αυτές οι ανάλογες πρακτικές δουλείας²⁴⁷ (*slavery-like practices*) περιλαμβάνουν, όπως είδαμε προηγουμένως, και την παιδική εργασία.²⁴⁸

Το εν λόγω άρθρο συμπεριέλαβε και διάταξη για την καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία.²⁴⁹ Πρόκειται για σειρά εξαιρέσεων κάτω από τις οποίες η υποχρεωτική ή καταναγκαστική εργασία είναι επιτρεπτή. Εδώ ο όρος ‘υποχρεωτική ή καταναγκαστική εργασία’, συμπεριλαμβάνει και την παιδική εργασία. Και αυτό επειδή τα συστήματα καταναγκαστικής, υποχρεωτικής και ‘διορθωτικής’ εργασίας καλύπτονται από τη έννοια της ‘υποτέλειας’, η οποία και συμπεριλαμβάνει την παιδική εργασία.²⁵⁰ Η βασική υποχρέωση των συμβαλλόμενων μερών συνίσταται στην υποχρέωση να ληφθούν (όπου δεν υπάρχουν) νομοθετικά και άλλα μέτρα για την εφαρμογή των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από το σύμφωνο.²⁵¹ Η υποχρέωση αυτή δεν περιορίζεται στον σεβασμό και μόνο των δικαιωμάτων, αλλά απαιτεί και συγκεκριμένη και στοχευμένη δράση που θα επιτρέψει την απόλαυσή τους από κάθε άτομο.²⁵² Η υποχρέωση αυτή ενσωματώνει και την πρόληψη παραβιάσεων από ιδιώτες.²⁵³

²⁴⁶ Nowak, *supra* 216, σελ. 200. Βλ. Επίσης: S. Joseph, J. Schultz, M. Castan, *The International Covenant on Civil and Political Rights, Cases, Materials and Commentary*, Oxford University Press 2004, στη σελ. 295.

²⁴⁷ Άρθρο 7 της Συμπληρωματικής Σύμβασης για τη Δουλεία το οποίο και κάνει χρήση του όρου ‘υποτέλεια’ και εξηγεί ότι το άτομο βρίσκεται σε κατάσταση υποτέλειας όταν υπάγεται σε έναν από τους θεσμούς ή τις ανάλογες πρακτικές δουλείας του άρθρου 1 της ίδιας Σύμβασης.

²⁴⁸ Βλ. σχετικά το Άρθρο 1, στοιχείο δ’, της Συμπληρωματικής Σύμβασης για τη Δουλεία. Η ερμηνεία αυτή συνάδει πλήρως με τους κανόνες ερμηνείας των συνθηκών όπως προβλέπονται από τη Διεθνή Σύμβαση για την Ερμηνεία των Συνθηκών του 1969 (1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, 1155 UNTS 331, η οποία κυρώθηκε με ΝΔ. 402/1974, ΦΕΚ 141/Α/23-05-1974). Συγκεκριμένα, συνάδει με το άρθρο 31(3)(γ), το οποίο ορίζει πως για την ερμηνεία μιας συνθήκης μπορεί να λαμβάνεται επιπρόσθετα υπόψη και οι σχετικοί κανόνες διεθνούς δικαίου που εφαρμόζονται και στις διεθνείς σχέσεις μεταξύ των μερών.

²⁴⁹ Βλ. Άρθρο 8, παράγραφος 3, ICCPR.

²⁵⁰ Βλ. σχετικά Humbert, *supra* 11, σελ. 59 και Lassen, *supra* 234, σελ. 106. Στην ουσία επιστρέφουμε στην ερμηνεία που παραπέμπει στη Συμπληρωματική Σύμβαση για τη δουλεία.

²⁵¹ Άρθρο 2(2), ICCPR, “Where not already provided for by existing legislative or other measures, each State Party to the present Covenant undertakes to take the necessary steps, in accordance with its constitutional processes and with the provisions of the present Covenant, to adopt such legislative or other measures as may be necessary to give effect to the rights recognized in the present Covenant.”

²⁵² Βλ. σχετικά και το Γενικό Σχόλιο υπ’ αριθ. 3, της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: HRC, *General Comment No. 03: Implementation at a national level (Art.2)*, 13th Session, 1981, HRI/GEN/1/Rev.7, σελ. 126.

²⁵³ Βλ. Σχετικά το Γενικό Σχόλιο υπ’ αριθ. 31, της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: HRC, *General comment No. 31: The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant*, 18th Session, 2004, HRI/GEN/1/Rev.7, σελ. 195. Βλ. Επίσης Nowak, *supra* 216, σελ. 145 και C. Breen, *Age Discrimination and Children’s Rights*, Martinus-Nijhoff 2005, σελ. 19

Αφού βρισκόμαστε στην εξέταση του Συμφώνου για τα Ατομικά Δικαιώματα, σκόπιμο θα ήταν να περάσουμε στο επόμενο κομμάτι αυτής της ενότητας που αφορά στα κείμενα καθαρά περί προστασίας των παιδιών και παιδικής εργασίας.

β) Προστασία των Δικαιωμάτων του Παιδιού από οικονομική εκμετάλλευση

Το δικαίωμα των παιδιών για προστασία από την οικονομική εκμετάλλευση πρωτοεμφανίστηκε το 1924 στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού το 1924, μέσα στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών.²⁵⁴ Αυτή η Διακήρυξη επανήλθε και επεκτάθηκε περαιτέρω με την Διακήρυξη του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού το 1959.²⁵⁵ Η προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού κατοχυρώθηκε από το άρθρο 24 (1) του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα:

*«Κάθε παιδί, χωρίς διάκριση λόγω φυλής, χρώματος, γένους, γλώσσας, θρησκείας, εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης, περιουσίας ή γέννησης, έχει δικαίωμα, έναντι της οικογένειάς του, της κοινωνίας και του Κράτους στα μέτρα προστασίας που απαιτεί η θέση του ως ανηλίκου.»*²⁵⁶

Όπως φαίνεται και στην παραπάνω διάταξη, το Σύμφωνο δεν περιελάμβανε συγκεκριμένα δικαιώματα για τα παιδιά, αλλά εγγυάται το δικαίωμα στα απαραίτητα εκείνα μέτρα προστασίας που επιτάσσει η θέση τους ως ανήλικα και τα οποία πρέπει να τηρεί η οικογένεια τους, η κοινωνία και το Κράτος.²⁵⁷ Σημαντική για την ερμηνεία του ως άνω άρθρου είναι το *Γενικό Σχόλιο 17* που δημοσίευσε Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (HRC), η οποία και αναλαμβάνει την εποπτεία της εφαρμογής του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά Δικαιώματα.²⁵⁸

Όπως προκύπτει από τα ευρήματα της HRC, το Σύμφωνο δεν ορίζει συγκεκριμένα μέτρα ούτε την ηλικία εκείνη όπου το παιδί 'χάνει' την ανηλικότητα του. Αντίθετα, αφήνει τον προσδιορισμό αυτών των δύο σημείων στα ίδια τα Κράτη-Μέρη.²⁵⁹ Τα Κράτη-Μέρη, ωστόσο, έχουν υποχρέωση να ορίσουν τα απαραίτητα όρια ηλικίας εκείνα μέσα στα οποία το παιδί επιτρέπεται νομίμως να εργαστεί, καθώς

²⁵⁴ League of Nations: Geneva Declaration of the Rights of the Child, Adopted 26 September, 1924, O.J. Spec. Supp. 21, at 43 (1924).

²⁵⁵ UN Declaration of the Rights of the Child, A/RES/1386(XIV), 1959.

²⁵⁶ Το άρθρο 24(1), ICCPR στο πρωτότυπο κείμενο: "Every child shall have, without any discrimination as to race, colour, sex, language, religion, national or social origin, property or birth, the right to such measures of protection as are required by his status as a minor on the part of his family, society and the state."

²⁵⁷ Βλ. Σχετικά Nowak, *supra* 216, p. 424.

²⁵⁸ Γενικό Σχόλιο υπ' αριθ. 17, της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: HRC, *General comment No. 17: Article 24 (Rights of the child)*, 35th Session, 1989, HRI/GEN/1/Rev.7, σελ. 144 επ.

²⁵⁹ *Ibid.* βλ. σχετικά στις παραγράφους 3 και 4.

και το όριο ηλικίας εκείνο το οποίο θα αποτελέσει χρονικό σημείο ενηλικιότητας του παιδιού για το εργατικό δίκαιο.²⁶⁰ Και όμως, η HRC αναγνωρίζει ότι αυτή η ηλικία δεν θα πρέπει να είναι αδικαιολόγητα χαμηλή και ιδίως για το άρθρο 10(2) και (3), δεν πρέπει να είναι κάτω των 18 ετών.²⁶¹

Το άρθρο 24(1) του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά Δικαιώματα ενσωματώνει και την υποχρέωση λήψης των κατάλληλων μέτρων –ακόμα και οικονομικά και κοινωνικά μέτρα- για την πρόληψη της οικονομικής εκμετάλλευσης των παιδιών (καταναγκαστική εργασία, εκμετάλλευση στην εμπορία ναρκωτικών, πορνεία).²⁶²

Περισσότερο με την προστασία των παιδιών ασχολήθηκε το δεύτερο Σύμφωνο του 1966 για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα.²⁶³ Το τελευταίο, στο άρθρο 10 (3) εισήγαγε απαγόρευση της οικονομικής εκμετάλλευσης των παιδιών και ανηλίκων:

«Ειδικά μέτρα προστασίας και αρωγής πρέπει να λαμβάνονται για όλα τα παιδιά και τους εφήβους, ανεξάρτητα από τη σχέση συγγένειας ή άλλες καταστάσεις. Τα παιδιά και οι έφηβοι πρέπει να προστατεύονται από την οικονομική και κοινωνική εκμετάλλευση. Πρέπει να τιμωρείται με νόμο η χρησιμοποίησή τους σε εργασίες ζημιογόνες για την ηθική τους υπόσταση και την υγεία τους ή επικίνδυνες για τη ζωή τους ή επιβλαβείς για την κανονική ανάπτυξή τους. Τα Κράτη πρέπει ακόμη να καθορίσουν και τα όρια ηλικίας κάτω από τα οποία η έμμισθη χρησιμοποίηση παιδικών εργατικών χεριών απαγορεύεται και τιμωρείται με νόμο.»²⁶⁴

Βλέπουμε ότι η διάταξη αυτή έρχεται πολύ κοντά στις ρυθμίσεις που εισήγαγε η ΔΟΕ για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας. Αν και είχε καταστεί κοινώς αποδεκτό ότι η παιδική εργασία θα έμεινε αποκλειστικά στην αρμοδιότητα της ΔΟΕ, εκδηλώθηκε από την πλειοψηφία των μερών η άποψη ότι πρέπει να συμπεριληφθεί

²⁶⁰ *Ibid.* παράγραφος 4.

²⁶¹ *Ibid.* Το άρθρο 10(2) και (3) του ICCPR αφορά της ποινές στέρησης της ελευθερίας και ορίζει ειδική μεταχείριση για ανήλικους κρατούμενους. Τονίζεται ότι οι ανήλικοι διαχωρίζονται από τους ενήλικους και τυγχάνουν αντιμετώπιση ανάλογη προς την ηλικία και τη νομική τους θέση.

²⁶² *Ibid.* παράγραφος 3.

²⁶³ Κυρώθηκε με τον Ν. 1532/1985, ΦΕΚ 45/Α/19-03-1985 (1966 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), 993 UNTS 3).

²⁶⁴ Άρθρο 10 (3), ICESCR, “Special measures of protection and assistance should be taken on behalf of all children and young persons without any discrimination for reasons of parentage or other conditions. Children and young persons should be protected from economic and social exploitation. Their employment in work harmful to their morals or health or dangerous to life or likely to hamper their normal development should be punishable by law. States should also set age limits below which the paid employment of child labour should be prohibited and punishable by law.”

διάταξη για την οικονομική εκμετάλλευση των παιδιών.²⁶⁵ Η απαγόρευση εν τέλει, συμπεριέλαβε και πρόβλεψη για την τιμωρία όσων χρησιμοποιούν τα παιδιά για την εκτέλεση ζημιογόνων και επικίνδυνων μορφών εργασίας. Αφήνεται όμως, στην ευχέρεια των συμβαλλόμενων μερών ο ορισμός των μορφών εργασίας που χαρακτηρίζονται ως επικίνδυνες καθώς και τα όρια ηλικίας σύμφωνα με τα οποία μπορεί ένα παιδί νομίμως να εργαστεί.²⁶⁶

Το άρθρο 10(3), του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά Δικαιώματα αποτελεί την πρώτη ρητή διάταξη συνθήκης για την απαγόρευση της οικονομικής εκμετάλλευσης των παιδιών στο διεθνές δίκαιο.²⁶⁷ Η βασική υποχρέωση των συμβαλλόμενων μερών συνίσταται στην λήψη των απαραίτητων εκείνων μέτρων για την απαγόρευση της επικίνδυνης παιδικής εργασίας και την τιμωρία τρίτων που την παραβιάζουν.²⁶⁸

Η επόμενη διεθνής σύμβαση που ασχολήθηκε με τα δικαιώματα του παιδιού στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, ήταν η Σύμβαση του 1989 για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΣΔΠ), το οποίο και έχει επικυρωθεί από σχεδόν όλα τα Κράτη (εκτός από τις ΗΠΑ, τη Σομαλία και το Νότιο Σουδάν).²⁶⁹ Το άρθρο 32 της ΣΔΠ εισαγάγει και αυτή απαγόρευση της οικονομικής εκμετάλλευσης των παιδιών:

«1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση και από την εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας που ενέχει κινδύνους ή που μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευση του ή να βλάψει

²⁶⁵ Βλ. Σχετικά την Έκθεση της Τρίτης Επιτροπής της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ για το Σχέδιο των Διεθνών Συμφώνων για τα δικαιώματα του Ανθρώπου: UN General Assembly, 'Draft International Covenants on Human Rights, Report of the Third Committee', Official Records of General Assembly, 11th session, 9 February 1957, A/3525, σελ. 40.

²⁶⁶ Βλ. Σχετικά το Γενικό Σχόλιο 3 της Επιτροπής Οικονομικών, Κοινωνικών και Μορφωτικών Δικαιωμάτων, όσον αφορά τις υποχρεώσεις των μερών που προβλέπονται στο άρθρο 2(1), του ICESCR: Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 'General Comment No. 3, The Nature of States Parties Obligations (Art. 2, para. 1 of the Covenant)', 5th Session, 1990, HRI/GEN/1/Rev.7, παράγραφος 5. Βλ. επίσης: M. Craven, *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights – A Perspective on its Development*, Clarendon Press 1995, σελ. 110.

²⁶⁷ Humbert, *supra* 11, σελ. 65.

²⁶⁸ Άρθρο 10(3) σε συνδυασμό με το άρθρο 2(1), της ICESCR που ορίζει ότι: «Καθένα από τα Κράτη που συμβάλλονται με το Σύμφωνο αυτό αναλαμβάνει την υποχρέωση να ενεργεί τόσο με δικές του προσπάθειες όσο και με τη διεθνή βοήθεια και συνεργασία, ιδιαίτερα στο οικονομικό και τεχνικό πρόγραμμα, με όλα τα διαθέσιμα μέσα του, με σκοπό να εξασφαλίσει προοδευτικά την πλήρη άσκηση των αναγνωριζόμενων δικαιωμάτων, χρησιμοποιώντας όλα τα κατάλληλα μέτρα στα οποία περιλαμβάνεται ειδικότερα και η λήψη νομοθετικών μέτρων.»

²⁶⁹ Κυρώθηκε με τον Ν. 2101/1992, ΦΕΚ 192/Α/02-12-1992 (1989 Convention on the Rights of the Child (CRC), 1577 UNTS 3). Βλ. και την ανακοίνωση του ΟΗΕ για την έκκληση προς υπογραφή της Σύμβασης: UN issues call on Member States to ratify convention on rights of the child, *UN News Centre*, 19-09-2013, στην ιστοσελίδα: <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=45894&Cr=children&Cr1=rights#.UnzVjnCw1u4>>

την υγεία του ή τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική ανάπτυξή του. 2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα για να εξασφαλίσουν την εφαρμογή του παρόντος άρθρου. Για το σκοπό αυτόν, και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές διατάξεις των άλλων διεθνών οργάνων, τα Συμβαλλόμενα Κράτη ειδικότερα: α. ορίζουν ένα κατώτατο όριο ή κατώτατα όρια ηλικίας για την είσοδο στην επαγγελματική απασχόληση, β. προβλέπουν μία κατάλληλη ρύθμιση των ωραρίων και των συνθηκών εργασίας, γ. προβλέπουν κατάλληλες ποινές και άλλες κυρώσεις, για να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική εφαρμογή του παρόντος άρθρου.»²⁷⁰

Νομικός ορισμός του όρου ‘παιδί’ παρέχεται στο άρθρο 1 της Σύμβασης, σύμφωνα με την οποία, κάθε άτομο κάτω των δεκαοκτώ ετών θεωρείται παιδί, εκτός και αν ο εθνικός νόμος ορίζει την ενηλικίωση σε μικρότερη ηλικία.²⁷¹ Το άρθρο 32 που διαβάσαμε παραπάνω ακολουθεί την προσέγγιση του άρθρου 10(3) του Συμφώνου για τα Οικονομικά Δικαιώματα που εξετάσαμε προηγουμένως, αφού περιέχει απαγορευτικό κανόνα για την εργασία που εκτελείται από παιδιά συγκεκριμένου ορίου ηλικίας και υπό συνθήκες επικίνδυνες για την υγεία ή την ηθική τους. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού απαγορεύει την οικονομική εκμετάλλευση των παιδιών και τα ακόλουθα είδη εργασίας: επιβλαβής εργασία, εργασία που παρεμποδίζει την εκπαίδευση του παιδιού, εργασία που θέτει σε κίνδυνο την υγεία του παιδιού και εργασία επιβλαβή για την φυσική, διανοητική, πνευματική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού.

Άρα, η απαγόρευση *per se* της παιδικής εργασίας δεν είναι το σημείο ενδιαφέροντος του διεθνούς δικαίου αλλά η κατάχρησή της.²⁷² Η σύμβαση δεν συμπεριλαμβάνει ορισμό του όρου ‘εκμετάλλευση’ αλλά με αυτόν νοείται η έλλειψη σεβασμού για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια του παιδιού ή για την αρμονική ανάπτυξη

²⁷⁰ Άρθρο 32, CRC: “1. States Parties recognize the right of the child to be protected from economic exploitation and from performing any work that is likely to be hazardous or to interfere with the child's education, or to be harmful to the child's health or physical, mental, spiritual, moral or social development. 2. States Parties shall take legislative, administrative, social and educational measures to ensure the implementation of the present article. To this end, and having regard to the relevant provisions of other international instruments, States Parties shall in particular: (a) Provide for a minimum age or minimum ages for admission to employment; (b) Provide for appropriate regulation of the hours and conditions of employment; (c) Provide for appropriate penalties or other sanctions to ensure the effective enforcement of the present article.”

²⁷¹ Άρθρο 1, CRC: “For the purposes of the present Convention, a child means every human being below the age of eighteen years unless under the law applicable to the child, majority is attained earlier.”

²⁷² Van Bueren, *supra* 6, σελ. 264.

της προσωπικότητάς του.²⁷³ Με τη λογική αυτή, η εργασία που παρεμβαίνει στην εκπαίδευση και την εν γένει ανάπτυξη του παιδιού αποτελεί εκμετάλλευση.²⁷⁴

Σε αντίθεση με το άρθρο 10 (3) της ICESCR, το άρθρο 32(1) της ΣΔΠ χρησιμοποιεί τον όρο ‘εργασία’, που καλύπτει τόσο την απασχόληση, όσο και την εκτός εργασιακής σχέσης δουλειά. Έτσι, φαίνεται ότι τυγχάνει ευρύτερης εφαρμογής η τελευταία. Ωστόσο η παράγραφος 2 του ιδίου άρθρου, για την εθνική εφαρμογή της διάταξης φαίνεται να περιορίζει την εφαρμογή της στις περιπτώσεις επαγγελματικής απασχόλησης. Στην πράξη, βάσει των γενικών καθοδηγητικών γραμμών για τις περιοδικές εκθέσεις που πρέπει να παραδίδουν τα συμβαλλόμενα μέρη, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναφέρει ρητά τόσο την κανονική όσο και την άτυπη εργασία.²⁷⁵

Τα κράτη οφείλουν να λάβουν όλα εκείνα τα νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα που είναι σε θέση να εξασφαλίσουν το δικαίωμα των παιδιών, όπως αυτό εκτίθεται στην παρ. 1. Προς το σκοπό αυτό τα κράτη οφείλουν: α) να ορίζουν ένα κατώτατο όριο ή κατώτατα όρια ηλικίας για την είσοδο στην επαγγελματική απασχόληση, β) να προβλέπουν κατάλληλη ρύθμιση των ωραρίων και των συνθηκών εργασίας, γ) να προβλέπουν κατάλληλες ποινές και άλλες κυρώσεις.²⁷⁶

Μέτρα πρέπει να λαμβάνονται από τα κράτη και προκειμένου για την προστασία των παιδιών από την παράνομη χρήση ναρκωτικών ουσιών και τη χρησιμοποίησή τους στην παραγωγή και διακίνηση τους (άρθρο 33), από τη σεξουαλική εκμετάλλευση και βία (άρθρο 34), από την απαγωγή, την πώληση ή το δουλεμπόριο (άρθρο 35) και γενικότερα από κάθε άλλη μορφή εκμετάλλευσης επιβλαβή για οποιαδήποτε πτυχή της ευημερίας τους (άρθρο 36). Τέλος, με το άρθρο 28 αναγνωρίζεται το δικαίωμα του παιδιού στην εκπαίδευση, ενώ το άρθρο 39

²⁷³ Βλ.: M. Santos Pais, *Opening Statements on the Day of General Discussion on the Economic Exploitation of Children*, Committee on the Rights of the Child, 4th Session, 4th October 1993, CRC/C/20, Annex V, 50–52, σελ. 51.

²⁷⁴ *Ibid.*

²⁷⁵ Committee on the Rights of the Child, *General Guidelines for Periodic Reports*, 13th Session, 20 November 1996, CRC/C/58, παραγρ. 152.

²⁷⁶ Η φράση της παραγράφου 2, του Άρθρου 32, CRC «...και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές διατάξεις των άλλων διεθνών οργάνων» παραπέμπει βεβαίως στα πρότυπα εργασίας της ΔΟΕ.

προβλέπει τη λήψη μέτρων για τη διευκόλυνση της σωματικής και ψυχολογικής ανάρρωσης και κοινωνικής επανένταξης κάθε παιδιού θύματος.²⁷⁷

Αλλά διεθνή κείμενα, στο πλαίσιο των Η.Ε., που άπτονται του θέματος της παιδικής εργασίας είναι η Σύμβαση για την Καταστολή της παράνομης διακίνησης προσώπων και της εκμετάλλευσης της εκπόρνευσης άλλων (1949),²⁷⁸ η Σύμβαση κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος και των δύο Πρόσθετων Πρωτοκόλλων²⁷⁹ και τέλος, τα δύο Προαιρετικά Πρόσθετα Πρωτόκολλα της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του παιδιού (το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο αφορά στην πώληση παιδιών, παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία,²⁸⁰ ενώ το Δεύτερο στην εμπλοκή παιδιών σε ένοπλες συρράξεις²⁸¹). Για παιδιά στρατιώτες σημαντική είναι η νομολογία του Ειδικού Δικαστηρίου για τη Σιέρα Λεόνε, του ΔΠΔ αλλά και εθνικών δικαστηρίων.²⁸² Νομολογία για το εμπόριο και την σεξουαλική εκμετάλλευση προκύπτει κυρίως από την πρακτική εθνικών δικαστηρίων.²⁸³

²⁷⁷ Weiner, *supra* 54, σελ. 121-128.

²⁷⁸ 1949 Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others, A/RES/317.

²⁷⁹ Η σύμβαση μαζί με τα τρία πρωτόκολλα της κυρώθηκαν με τον Ν.3875/2010, ΦΕΚ 150/Α/20-09-2010 (2001 United Nations Convention against Transnational Organized Crime, A/RES/55/25).

²⁸⁰ Προαιρετικό Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία κυρώθηκε με τον Ν.3625/2007, ΦΕΚ 290/Α/24-12-2007 (2000 Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography, A/RES/54/263).

²⁸¹ Κυρώθηκε με τον Ν. 3080/2002, ΦΕΚ 312/Α/22-11-2003 (2000 Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict, A/RES/54/263)

²⁸² ΔΠΔ: *The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Situation in Democratic Republic of the Congo, ICC-01/04-01/06-2901, Trial Chamber I, 10/07/2012, ΕΔΣΛ: *Prosecutor v. Charles Taylor*, Trial Chamber II, SCSL-03-01-T, 18/05/2012, *The Prosecutor v. Moinina Fofana, Allieu Kondewa (the CDF Accused)*, SCSL-04-14-T, Special Court for Sierra Leone, 02/08/2007, *The Prosecutor of the Special Court v. Alex Tamba Brima, Brima Bazzy Kamara, Santigie Borbor Kanu (the AFRC accused) (Appeal Judgment)*, SCSL-2004-16-A, Special Court for Sierra Leone, 22/02/2008 και *Prosecutor v. Issa Hassan Sesay, Morris Kallon and Augustine Gbao (the RUF accused) (Trial judgment)*, Case No. SCSL-04-15-T, Special Court for Sierra Leone, 02/03/2009, Συνταγματικό Δικαστήριο της Κολομβίας: *Auto No. 092 de 2008*, No. 092 de 2008, Colombia: Corte Constitucional, 14 April 2008, New Zealand: Refugee Status Appeals Authority: *Refugee Appeal No. 76125*, No. 76125, 18 June 2008, Australia: Refugee Review Tribunal, *RRT Case No. 071959605*, [2008] RRTA 256, 27 June 2008.

²⁸³ United Kingdom: Court of Appeal (England and Wales): *R v. N and LE*, [2012] EWCA Crim 189, United Kingdom: Court of Appeal (England and Wales), 20 February 2012, available at: <http://www.refworld.org/docid/4f4fa0a22.html>, *Refugee Appeal No. 76139*, No. 76139, New Zealand: Refugee Status Appeals Authority, 21 February 2008, available at: <http://www.refworld.org/docid/47c57ce12.html>, *RRT Case No. 060779039*, [2006] RRTA 187, Australia: Refugee Review Tribunal, 21 November 2006, available at: <http://www.refworld.org/docid/47a70808d.html>, *Paul Thomas v. Canada (Minister of Citizenship and Immigration)*, 2007 FC 838, Canada: Federal Court, 13 August 2007, available at: <http://www.refworld.org/docid/48eb68c72.html>, *HC & RC (Trafficked Women) China v. Secretary of State for the Home Department*, CG [2009] UKAIT 00027, United Kingdom: Asylum and Immigration Tribunal / Immigration Appellate Authority, 18 July 2009, available at: <http://www.refworld.org/docid/4a6585cf2.html>.

ii) Συμβατικά Κείμενα άλλων διεθνών και περιφερειακών οργανισμών για την Καταπολέμηση της Παιδικής Εργασίας

α) Συμβούλιο της Ευρώπης

Το Συμβούλιο της Ευρώπης παρέχει ένα ευρύ πλαίσιο προστασίας των παιδιών και των νέων. Ιδίως όσον αφορά στην παιδική εργασία, μνεία πρέπει κατ' αρχάς να γίνει στις προβλέψεις του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (1961) καθώς και του αναθεωρημένου Κοινωνικού Χάρτη (1996).²⁸⁴ Το άρθρο 7 εγγυάται το δικαίωμα στην προστασία των παιδιών και των νέων ανθρώπων και, μεταξύ άλλων, στην παρ. 1 απαγορεύει την εργασία σε παιδιά κάτω των 15 ετών. Η διάταξη αυτή, σε συνδυασμό και με την παρ. 3, στοχεύει κατά κύριο λόγο στην προστασία των εκπαιδευτικών δικαιωμάτων των παιδιών.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ECSR) του Συμβουλίου, το σώμα το οποίο επιβλέπει και την εφαρμογή του Χάρτη, έχει τονίσει ότι η νομοθεσία δεν πρέπει μόνο να υπάρχει, αλλά να εφαρμόζεται και αποτελεσματικά καθώς επίσης και να ελέγχεται η εφαρμογή της, αλλιώς συνίσταται παραβίαση του άρθρου 7 παρ. 1.²⁸⁵

Ο Χάρτης προβλέπει και εξαιρέσεις που αφορούν την ελαφριά εργασία, όπως αυτή πρέπει να καθορίζεται από την εθνική νομοθεσία. Ειδικοί όροι εργασίας (αμοιβή, επαγγελματική κατάρτιση, άδειες, κ.ά.) προβλέπονται στο άρθρο 7 παρ. 2, 4-9 για νέους μεταξύ 15 και 18 ετών. Πάντως, τα 18 έτη είναι το ελάχιστο όριο για απασχόληση σε επαγγέλματα που θεωρούνται επικίνδυνα ή ανθυγιεινά, όπως αυτά πρέπει να ορίζονται από τις εθνικές νομοθεσίες, ενώ απαγορεύεται η νυχτερινή

²⁸⁴ Ο ΕΚΧ κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Ν.1426/84 (ΦΕΚ 32 Α/21-3-84). Στις 03/05/1996 υπογράφηκε το αναθεωρημένο κείμενο του ΕΚΧ. (ETS No.163, 1996).

²⁸⁵ Βλ. σχετικά τα Συμπεράσματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα Κοινωνικά Δικαιώματα, XVII-2 (Portugal), Articles 7, 8, 11, 14, 17 and 18 of the Charter, σελ. 5-8. Βλ. επίσης: *International Commission of Jurists v. Portugal*, Complaint No. 1/1998, Council of Europe: European Committee of Social Rights, 10 March 1999, available at: <http://www.refworld.org/docid/4b17be272.html> και *Defence for Children International (DCI) v. the Netherlands*, Complaint No. 47/2008, Council of Europe: European Committee of Social Rights, 20 October 2009, available at: <http://www.refworld.org/docid/4b9e37ea2.html>.

εργασία, με ορισμένες εξαιρέσεις που επίσης καθορίζονται από τον εθνικό νομοθέτη.²⁸⁶

Προς εφαρμογή της CRC και σε συνεργασία με τη UNICEF, η Επιτροπή Υπουργών εισήγαγε με τη Σύσταση 1286 (1996) μια Ευρωπαϊκή Στρατηγική για τα Παιδιά (European Strategy for Children),²⁸⁷ επιθυμώντας να εγγυηθεί τα δικαιώματα τους και να καταστήσει την προστασία τους πολιτική προτεραιότητά της.

Σημαντικότερη όμως πρωτοβουλία σε σχέση με το εξεταζόμενο φαινόμενο της παιδικής εργασίας υπήρξε η Σύσταση 1336 για την καταπολέμηση, ως θέμα προτεραιότητας, της εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας (Recommendation 1336 on Combating Child Labour Exploitation as a Matter of Priority).²⁸⁸ Αναγνωρίζοντας την παιδική εργασία ως ένα πανευρωπαϊκό φαινόμενο (παρ. 5) και επισημαίνοντας την ελλιπή κάλυψη, από την άποψη της επάρκειας του συμβατικού πλαισίου, του φαινομένου της εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας στον ευρωπαϊκό χώρο, η εν λόγω Σύσταση καλούσε τα κράτη να αναπτύξουν δράση για την εξάλειψη του φαινομένου, μέσω της ανάληψης σχετικών προγραμμάτων ορισμένου χρόνου (time-bound programmes), της ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης επί του θέματος, της συνεργασίας με σωματεία, συνδικάτα, Μ.Κ.Ο. και άλλους εμπλεκόμενους φορείς.²⁸⁹

β) Ευρωπαϊκή Ένωση

Το ενδιαφέρον της Ε.Ε. για το φλέγον ζήτημα της παιδικής εργασίας είχε εκδηλωθεί ήδη εμπράκτως από το 1994, οπότε και είχε εκδοθεί η Οδηγία 94/33/EC στις 22.6.1994 για την προστασία νέων κατά την εργασία. Σκοπός της Οδηγίας, σύμφωνα και με το άρθρο 1, είναι «να ληφθούν όλα τα αναγκαία μέτρα από τα κράτη-μέλη ώστε να απαγορευτεί η παιδική εργασία» και η εφαρμογή της αφορά σε κάθε πρόσωπο κάτω των 18 ετών, που απασχολείται με οποιαδήποτε μορφής σύμβαση εργασίας ή σχέση εργασία ή με σύμβαση έργου ή με σύμβαση ανεξάρτητων υπηρεσιών ή αυτοαπασχολείται. Η εργασία παιδιών απαγορεύεται ρητά στο άρθρο 4,

²⁸⁶ Βλ. σχετικά την Αιτιολογική Έκθεση στο Αναθεωρημένο κείμενο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, ETS No. 163, 1996, παραγράφους 40-42.

²⁸⁷ Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, RECOMMENDATION 1286, *On a European strategy for children*, (1996).

²⁸⁸ Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, RECOMMENDATION 1336 (1997).

²⁸⁹ Η παράγραφος 5 συγκεκριμένα: “Social advocacy has a crucial long-term role to play in raising awareness about child labour. The problem is often hidden and unrecognised, to the extent that the public may believe that the problem no longer exists. Trade unions, the media and non-governmental organisations have an important function in identifying and bringing to the public’s attention problems of child exploitation. In this way political will for action can be strengthened.”

ενώ ρυθμίζονται ακόμα τα χρονικά όρια εργασίας των εφήβων, οι γενικές υποχρεώσεις του εργοδότη, οι απαγορευμένες, λόγω της ευάλωτης φύσης των νέων, εργασίες, η απαγόρευση της νυχτερινής εργασίας, όπως και οι χρόνοι ανάπαυσης και διαλειμμάτων.

Στις 15.9.2000 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε Σύσταση προς τα κράτη-μέλη σχετικά με την επικύρωση της Σύμβασης C182 της ΔΟΕ. Ο δε Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης,²⁹⁰ διακηρύττει, κατά τρόπο γενικό, την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού στο άρθρο 24, βάσει του οποίου *«Τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωσή τους»* και *«..πρωταρχική σημασία πρέπει να δίνεται στο υπέρτατο συμφέρον του παιδιού»*.

Επιπλέον, η Ε.Ε. επιχειρεί να αντιμετωπίσει το φαινόμενο της παιδικής εργασίας και μέσω των ευρύτερων πολιτικών της για την απασχόληση ή την εκπαιδευτική και επαγγελματική κατάρτιση και προγραμμάτων της για την καταπολέμηση της φτώχειας και τον κοινωνικό αποκλεισμό, συμπεριλαμβάνοντας συγκεκριμένους στόχους για τη μείωση του αριθμού νέων, σε όλη την Ευρώπη, που εγκαταλείπουν το σχολείο.

γ) Άλλες Περιφερειακές και Παγκόσμιες Συμβάσεις

Για την αποτελεσματική εξάλειψη της παιδικής εργασίας έχουν συμπεριλάβει διατάξεις οι: Δια-Αμερικανικός Χάρτης Κοινωνικών Εγγυήσεων²⁹¹ (Άρθρο 16), ο Αφρικανικός Χάρτης για τα Δικαιώματα και την Ευημερία του Παιδιού²⁹² (Άρθρο 15(2)(α)), η Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Θεμελιωδών Ελευθεριών της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών²⁹³ (Άρθρο 27(3)) και ο Αραβικός Χάρτης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου²⁹⁴ (Άρθρο 34(3)). Σημαντική νομολογία έχει παραχθεί

²⁹⁰ Charter of Fundamental Rights of the European Union (OJ C 364/01). Ο Χάρτης τέθηκε σε νομική ισχύ το 2009, με την κύρωση της Συνθήκης της Λισσαβόνας. Στην Ελλάδα κυρώθηκε με τον Ν. 3671/2008, ΦΕΚ 129/Α/03-07-2008.

²⁹¹ 1948 Inter-American Charter of Social Guarantees, in International Conferences of American States, Second Supplement, 1945-1954, Washington, D.C., Pan American Union, 1956.

²⁹² Organisation of African Unity, 1990 African Charter on the Rights and Welfare of the Child, CAB/LEG/24.9/49 (1990).

²⁹³ Commonwealth of Independent States, 1995 Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, 3 IHRR 1, 212 (1996).

²⁹⁴ League of Arab States, 1994 Arab Charter on Human Rights, 12 IHRR 893 (2005).

από το Διαμερικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ειδικά για το δικαίωμα για εργασία και τα παιδιά μεταναστών.²⁹⁵

Απαγόρευση για τις χειρότερες μορφές εργασίας υπάρχουν προβλέψεις στα: Αφρικανικός Χάρτης για τα Δικαιώματα και την Ευημερία του Παιδιού (Άρθρα 15, 22, 27-29), το Πρωτόκολλο του Σαν Σαλβαδόρ²⁹⁶ (Άρθρο 7 (f)) και τον Αραβικό Χάρτη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Άρθρο 34(3)).

Προστασία για τα δικαιώματα του παιδιού σε συγκεκριμένους τομείς, εκτός από τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, προβλέπεται και από τη Σύμβαση για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών²⁹⁷ (Άρθρο 10(f), όσον αφορά το δικαίωμα στην εκπαίδευση για κορίτσια), Σύμβαση για την Πρόληψη και Καταπολέμηση του Εμπορίου Γυναικών και Παιδιών για Πορνεία²⁹⁸ της Νοτιο-Ασιατικής Οργάνωσης για την Περιφερειακή Συνεργασία και τη Σύμβαση για την Προώθηση της Παιδικής Ευημερίας στην Νότια Ασία²⁹⁹ από την ίδια οργάνωση.

Για την αποτελεσματική εφαρμογή όλων των συμβατικών κειμένων του *Μέρους I* έχουν προβλεφθεί και διάφοροι μηχανισμοί επίβλεψης, συστήματα κατάθεσης ετήσιων εκθέσεων και προγραμμάτων υποστήριξης τα οποία θα αποτελέσουν αντικείμενο εξέτασης του δεύτερου μέρους, *Μέρος II*.

²⁹⁵ βλ. για παράδειγμα, *ADVISORY OPINION OC-18/03, "Juridical Condition and Rights of Undocumented Migrants"*, OC-18/03, Inter-American Court of Human Rights (IACrtHR), 17 September 2003, available at: <http://www.refworld.org/docid/4f59d1352.html>

²⁹⁶ OAS, 1999 Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights ("Protocol of San Salvador"), A-52.

²⁹⁷ UN, 1979 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, 1249 UNTS 13.

²⁹⁸ SAARC, 2002 Convention on Preventing and Combating Trafficking in Women and Children for Prostitution, <http://www.humantrafficking.org/uploads/publications/SAARC_Convention_on_Trafficking_Prostitution.pdf>.

²⁹⁹ SAARC, 2002 Convention on Regional Arrangements for the Promotion of Child Welfare in South Asia, <<http://www.saarc-sec.org/userfiles/conv-children.pdf>>.

Μέρος II. Η Καταπολέμηση της Παιδικής Εργασίας στην Πράξη: Εφαρμογή των Διεθνών Συμβατικών Κειμένων

IIΑ. Προγράμματα και Εφαρμογή Συμβάσεων της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας

ι) Μηχανισμοί Επίβλεψης της ΔΟΕ

α) Δομή της ΔΟΕ

Για να μπορέσει να γίνει πιο κατανοητό το σύστημα με το οποίο η ΔΟΕ ελέγχει την εφαρμογή των συμβάσεων της, σκόπιμο είναι να εκτεθεί σε αρχικό στάδιο η δομή της ΔΟΕ. Η ΔΟΕ είναι ιδιαιτέρως γνωστή για την σπουδαία οργανωτική δομή της. Η τριμερής δομή (*tripartite structure*) της επιτρέπει την συμμετοχή εκπροσώπων από εργατικές και εργοδοτικές οργανώσεις ως πλήρη μέλη της ΔΟΕ.³⁰⁰ Οι βασικοί μηχανισμοί επίβλεψης του οργανισμού, που είναι υπεύθυνα για το κανονικό σύστημα αναφοράς και την έκδοση εκθέσεων, είναι: η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων για την Εφαρμογή των Συμβάσεων και των Συστάσεων (Επιτροπή Εμπειρογνομόνων/*Committee of Experts*), η οποία αποτελείται από 20 ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες που ενεργούν βάσει της ιδιωτικής πρωτοβουλίας τους,³⁰¹ και η τριμερής Επιτροπή για την Εφαρμογή των Συμβάσεων και Συστάσεων (Επιτροπή της Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας/*Conference Committee*), η οποία είναι η μόνιμη επιτροπή της Ετήσιας Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας.³⁰²

Άλλα θεσμικά όργανα τα οποία συμμετέχουν στο σύστημα επίβλεψης είναι το Διοικητικό Συμβούλιο (*Governing Body*) της ΔΟΕ, το Διεθνές Γραφείο Εργασίας (*International Labour Office*) και η Διεθνής Συνδιάσκεψη Εργασίας (*International Labour Conference*). Το Διοικητικό Συμβούλιο έχει και αυτή τριμερή δομή και είναι

³⁰⁰ S. Hughes & N. Haworth, *International Labour Organisation*, Routledge 2011, σελ.20; V. A. Leary, Lessons from the Experience of the International Labour Organization, in P. Alston (ed.), *The United Nations and Human Rights, A Critical Appraisal*, Clarendon Press, 1992, σελ. 580–619, σελ. 584; V.-Y. Ghebali, *The International Labour Organisation*, Martinus-Nijhoff 1989, σελ.133-134

³⁰¹ ILO, *Handbook of Procedures relating to International Labour Conventions and Recommendations*, Rev.2, Geneva: International Labour Office, 1998, σελ. 21.

³⁰² ILO, *Possible Improvements in ILO Standards-related Activities – The Supervisory System of the ILO*, Governing Body, 280th session, Geneva, March 2001, σελ. 8.

υπεύθυνη για τη λειτουργία και τον έλεγχο του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, τη Γραμματεία του Οργανισμού και τον Γενικό Διευθυντή της, την υιοθέτηση της ημερήσιας διάταξης της Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας, που αποτελεί και το ανώτερο όργανο της ΔΟΕ, και την διενέργεια συζήτησης για τους εκπροσώπους και των αιτήσεων (*complaints*) που καταθέτονται στον Οργανισμό μέσα από τις προβλεπόμενες ειδικές διαδικασίες (*special procedures*).³⁰³

β) Υποχρέωση των Κρατών-Μελών για Υποβολή Εκθέσεων

Το κανονικό σύστημα επίβλεψης³⁰⁴ της ΔΟΕ θέτει στα Κράτη-Μέλη την υποχρέωση σύνταξης και κατάθεσης Έκθεσης σχετικά με τις συμβάσεις του Οργανισμού –τόσο αυτών που έχουν κυρωθεί όσο και για τις μη-επικυρωμένες.

Συγκεκριμένα, το άρθρο 22 του Καταστατικού της ΔΟΕ, προβλέπει ότι κάθε μέλος συμφωνεί στην σύνταξη ετήσιας έκθεσης για την ΔΟΕ σχετικά με τα μέτρα που έχει λάβει για την εφαρμογή των διατάξεων των συμβάσεων εκείνων στα οποία αποτελούν μέλη. Προσθέτει, ότι οι εκθέσεις αυτές θα συντάσσονται με τη μορφή και με το περιεχόμενο εκείνο που ζητάει το Διοικητικό Συμβούλιο.

Το βασικό σύστημα της ΔΟΕ για την εφαρμογή των διεθνών προτύπων εργασίας βασίζεται, στην πράξη, επί των εκθέσεων που λαμβάνει από τις κυβερνήσεις και οι οποίες εξετάζονται από την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων.³⁰⁵ Το αρχικό σύστημα επίβλεψης όπου οι κυβερνήσεις έπρεπε να καταθέτουν εκθέσεις κάθε χρόνο, αναθεωρήθηκε από το Διοικητικό Συμβούλιο και αντικαταστάθηκε από νέο σύστημα. Βάσει του νέου συστήματος, τα Κράτη οφείλουν να καταθέσουν μια πρώτη έκθεση το έτος που ακολουθεί την έναρξη ισχύος μιας σύμβασης και μετά να καταθέσουν μια δεύτερη, δύο χρόνια μετά την πρώτη.³⁰⁶ Μετά από αυτό το χρονικό σημείο, περιοδικές εκθέσεις πρέπει να υποβάλλονται κάθε δύο χρόνια, δίνοντας προτεραιότητα στις συμβάσεις εκείνες που αφορούν, *inter alia*, και τις συμβάσεις

³⁰³ C. Jetzlsperger, ILO-International Labour Organization, in H. Volger (ed.), *A Concise Encyclopaedia of the United Nations*, Kluwer Law International, 2002, σελ. 299–300, σελ. 299.

³⁰⁴ Στη ΔΟΕ υπάρχουν δύο συστήματα επίβλεψης. Ένα κανονικό (*regular*) και ένα ειδικό (*special*), το οποίο και υπόκειται σε ειδική διαδικασία. Το κανονικό είναι εκείνο που αφορά την κατάθεση εκθέσεων από τα Κράτη-Μέλη σχετικά με την πρόοδο για την εφαρμογή των συμβάσεων. Βλ. σχετικά Hughes & Haworth, *supra* 294, σελ. 27-28 για περισσότερα σχετικά με το σύστημα των ειδικών διαδικασιών.

³⁰⁵ UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, *Contemporary Forms of Slavery*, E/CN.4/Sub.2/2000/3, σελ. 16.

³⁰⁶ ILO, *Possible Improvements*, GB.280/LILS/3, σελ. 15

εκείνες για την παιδική εργασία και εξετάστηκαν στο Μέρος I, της παρούσης εργασίας.³⁰⁷

Απλοποιημένες εκθέσεις ζητούνται κάθε 5 χρόνια για τις υπόλοιπες συμβάσεις, χωρίς να αποκλείεται να ζητηθεί πιο λεπτομερής έκθεση, όποτε κρίνεται δόκιμο από την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων ή την Επιτροπή της Συνδιάσκεψης Εργασίας.³⁰⁸

Οι λεπτομερείς εκθέσεις συνήθως συμπεριλαμβάνουν πληροφορίες για όλα τις σχετικές νομοθετικές πρωτοβουλίες των κυβερνήσεων καθώς και σχετικές διοικητικές και δικαστικές αποφάσεις που εφαρμόζουν την σχετική σύμβαση, την επίδραση που είχε η κύρωσή της και οι επιτρεπτές εξαιρέσεις, σχόλια από επιβλέποντα όργανα, σχόλια από τις οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών, καθώς και μια γενική εκτίμηση. Η τελευταία αποτελείται από την γενική εκτίμηση της κυβέρνησης επί της εφαρμογής της σύμβασης μαζί με αποσπάσματα από επίσημες εκθέσεις, στατιστικά στοιχεία των εργαζομένων που καλύπτονται από τη συγκεκριμένη νομοθεσία, λεπτομέρειες σχετικά με παραβάσεις, ποινικές διώξεις κτλ.³⁰⁹

Από την άλλη, οι απλοποιημένες αναφορές περιλαμβάνουν πληροφορίες σχετικά με το αν έχουν επέλθει αλλαγές τόσο στην νομοθεσία όσο και στην πράξη που επηρεάζουν την εφαρμογή της σύμβασης, στατιστικές πληροφορίες και σχόλια που έχουν λάβει από οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών.

Δυνάμει του Άρθρου 19 (5)(ε) του Καταστατικού της ΔΟΕ, το Διοικητικό Συμβούλιο μπορεί να ζητήσει πληροφορίες από ένα Κράτος-Μέλος σχετικά με την πρόοδο της διαδικασίας κύρωσης μιας σύμβασης καθώς και την αιτία για την ενδεχομένως καθυστέρηση της διαδικασίας. Το ίδιο ισχύει και για την εφαρμογή των συστάσεων (Άρθρο 19 (5)(δ)). Έτσι, βλέπουμε ότι τα Κράτη-Μέλη έχουν υποχρέωση αναφοράς και για τις μη-επικυρωμένες συμβάσεις.

³⁰⁷ Συμβάσεις C029 (Καταναγκαστική και Υποχρεωτική Εργασία), C105 (Εξάλειψη Καταναγκαστικής Εργασίας), C138 (Κατώτερα Όρια Ηλικίας) και C182 (Χειρότερες Μορφές Εργασίας).

³⁰⁸ Πρόκειται κυρίως για τις περιπτώσεις εκείνες όπου θεωρείται απαραίτητο με δική τους πρωτοβουλία, ή κατά τη διάρκεια διαδικασιών παρακολούθησης έπειτα που επέρχονται μετά από κάποια ειδική διαδικασία, ή όταν έχουν ληφθεί σχόλια ή γνώμες των οργανισμών εργαζομένων/εργοδοτών που χρήζουν κατά την άποψη της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων λεπτομερέστερης ανάλυσης στην Έκθεση, ή όταν δεν έχει κατατεθεί καν έκθεση. Βλ. σχετικά ILO, *Possible Improvements*, GB.280/LILS/3, σελ. 15.

³⁰⁹ *Ibid.*, σελ. 16–17.

Από το 1995, το Διοικητικό Συμβούλιο έχει αποφασίσει ότι για τις θεμελιώδεις συμβάσεις (για την καταναγκαστική εργασία, την ελευθερία συνδικαλιστικής οργάνωσης, την απαγόρευση διακρίσεων και την παιδική εργασία), οι κυβερνήσεις οφείλουν να καταθέτουν εκθέσεις ακόμα και αν δεν έχουν κυρώσει τις αντίστοιχες συμβάσεις, σύμφωνα με το Άρθρο 19 του Καταστατικού.³¹⁰ Από το 1997 και μετά, οι Εκθέσεις αυτές επί των αντίστοιχων συμβάσεων έχουν ζητηθεί προς κατάθεση μέσα σε τετραετές κύκλο, ξεκινώντας από τις συμβάσεις για την καταναγκαστική εργασία. Για αυτό το τετραετές σύστημα κατάθεσης εκθέσεων το Διοικητικό Συμβούλιο έχει συντάξει ερωτηματολόγιο κάθε σύμβαση, το οποίο και προϋδεάζει για το περιεχόμενο των εκθέσεων.³¹¹

γ) Η Εξέταση των Εκθέσεων από την ΔΟΕ

Η επόμενη φάση, που ακολουθεί μετά την κατάθεση των εκθέσεων των Κρατών-Μελών είναι η εξέτασή τους από το προσωπικό του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, το οποίο και συντάσσει σχέδιο με σχόλια που μεταβιβάζεται στην Επιτροπή Εμπειρογνομόνων.³¹² Η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων με τη σειρά της χρησιμοποιεί το υλικό αυτό, μαζί με πληροφορίες που συλλέγονται από αλλού,³¹³ για την σύνταξη μιας δικής της έκθεσης, την οποία και καταθέτει στο Διοικητικό Συμβούλιο.

Η έκθεση αυτή είναι χωρισμένη σε τρία μέρη.³¹⁴ Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει μια γενική έκθεση σχετικά με το έργο της Επιτροπής τονίζοντας τα ζητήματα εκείνα που είναι ζητήματα γενικού συμφέροντος και ιδιαίτερης ανησυχίας. Το δεύτερο μέρος συμπεριλαμβάνει επιμέρους παρατηρήσεις για την εφαρμογή των συμβάσεων, και, όπου βλέπουν ότι προκύπτουν σοβαρά ζητήματα, περιλαμβάνουν και σειρά άμεσων αιτημάτων προς τις κυβερνήσεις για την παροχή περισσότερων πληροφοριών ή, σε περίπτωση που η κυβέρνηση έχει απαντήσει επαρκώς, μια σειρά παραδοχών. Το τρίτο μέρος αποτελεί γενική επισκόπηση επί της εθνικής νομοθεσίας

³¹⁰ ILO, *Handbook of Procedures*, σελ. 19.

³¹¹ *Ibid.*

³¹² UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, *Contemporary Forms of Slavery*, E/CN.4/Sub.2/2000/3, σελ. 17.

³¹³ Όπως επίσημα και εμπεριστατωμένα στοιχεία που έχουν συλλεχθεί από άμεσες αποστολές-επαφές της ΔΟΕ, εκθέσεις των Η.Ε, καθώς και την υποβολή στοιχείων από οργανισμούς εργαζομένων και εργοδοτών. Για περισσότερα βλ. *ibid.*

³¹⁴ ILO, *Handbook of Procedures*, σελ. 23.

και πρακτικής σχετικά με τους μηχανισμούς εκείνους για τα οποία έχουν κατατεθεί εκθέσεις για μη-επικυρωμένες συμβάσεις (βάσει άρθρου 19(5)(ε)).

Το τελευταίο μέρος, αν και δεν αποτελεί καθαρά νομολογία, αποτελούν ζωτική πηγή για την ερμηνεία των συμβάσεων της ΔΟΕ από τους επιβλέποντες μηχανισμούς της ΔΟΕ αλλά και για την εφαρμογή των συμβάσεων από τα ίδια τα Κράτη-Μέλη.³¹⁵ Αν και δεν αποτελούν νομικά δεσμευτικές επιβολές, οι ερμηνείες που δίδονται από την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων και το Διεθνές Γραφείο Εργασίας, έχουν μια αυθεντία που δεν μπορεί να αγνοηθεί κατά την εφαρμογή των συμβάσεων και των συστάσεων.³¹⁶ Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η ερμηνεία των συμβάσεων της ΔΟΕ στο Μέρος Ι έγινε με βάση τις διάφορες εκθέσεις που έχουν εκδώσει κατά καιρούς οι μηχανισμοί επίβλεψης της ΔΟΕ.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, σχετικά με τα αιτήματα της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων προς τις κυβερνήσεις, αυτά δεν συμπεριλαμβάνονται αυτούσια μέσα στην έκθεση αλλά γίνεται μια απλή αναφορά. Η γλώσσα που χρησιμοποιεί η Επιτροπή στις εκθέσεις της, από την άλλη, είναι πολύ συγκεκριμένη και διπλωματική αφού συνήθως αποφεύγει να καταδικάζει κυβερνήσεις, αλλά αντιθέτως προσπαθεί να υιοθετήσει μια γλώσσα πειστική που θα ωθήσει τα κράτη σε συμμόρφωση.³¹⁷

Οι οργανώσεις των εργαζομένων και των εργοδοτών μπορούν οποιαδήποτε στιγμή να υποβάλλουν παρατηρήσεις σχετικά με ζητήματα που αφορούν την συμμόρφωση των κυβερνήσεων με τις συμβάσεις και το καταστατικό της ΔΟΕ, ασχέτως αν έλαβαν ή όχι τις εκθέσεις των κυβερνήσεων αυτών, ενισχύοντας έτσι το τριμερές σύστημα που προωθεί η ΔΟΕ.³¹⁸ Συνήθως οι παρατηρήσεις αυτές αποστέλλονται και στην αντίστοιχη κυβέρνηση για να κάνει και αυτή με τη σειρά της, τις δικές της παρατηρήσεις,³¹⁹ τις οποίες θα λάβει και φυσικά υπόψιν της η Επιτροπή κατά τη διαδικασία εξέτασης. Οι παρατηρήσεις αυτές χαρακτηρίζονται ως ‘άγουρες προσφυγές’ και χρησιμοποιούνται συχνά από τις οργανώσεις εργαζομένων και

³¹⁵ H. Bartolomei de la Cruz, G. von Potobosky, L. Swepston, *The International Labour Organization*, Boulder 1996, σελ. 70.

³¹⁶ B. Hepple, *Labour Laws and Global Trade*, Hart Publishing 2005, σελ. 56 και Humbert, *supra* 11, σελ. 166.

³¹⁷ F. L. Kirgis, *International Organizations in their Legal Setting*, second edition, West Publishing Co., 1993, σελ. 526 και Leary, *supra* 294, σελ. 598.

³¹⁸ ILO, *Handbook of Procedures*, p. 25.

³¹⁹ Bartolomei de la Cruz, von Potobosky, Swepston, *supra* 309, p. 69.

εργοδοτών,³²⁰ με αποτέλεσμα οι επίσημες προσφυγές να είναι στην πράξη σχετικά λίγες. Όταν μια κυβέρνηση δεν καταθέσει έκθεση, αποστέλλεται υπενθύμιση και η περίπτωση τους μπορεί να αναφερθεί και ενώπιον της Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας.

Η δεύτερη φάση της εξέτασης των εκθέσεων είναι δημόσια και γίνεται ενώπιον της Επιτροπής Συνδιάσκεψης, που συνέρχεται κάθε χρόνο στην Διεθνή Συνδιάσκεψη Εργασίας για να συζητήσει τις πιο σοβαρές περιπτώσεις παραβάσεων που τους παραπέμπει η Έκθεση της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων.³²¹ Η εκάστοτε κυβέρνηση παρουσιάζεται δια αντιπροσώπων για να απαντήσει σε ερωτήματα της τριμερούς Επιτροπής Συνδιάσκεψης για θέματα που αντλούνται τόσο από το γενικό μέρος της έκθεσης των Εμπειρογνομόνων όσο και από την γενική επισκόπηση.³²²

Μετά τη συζήτηση, η Επιτροπή Συνδιάσκεψης ετοιμάζει μια δική της έκθεση η οποία και υιοθετείται στην Ολομέλεια της Συνδιάσκεψης. Αυτή ενσωματώνει και τις δηλώσεις των κυβερνήσεων αλλά και πληροφορίες σχετικά με συζητήσεις επί διάφορων θεματικών σχετικά με την εφαρμογή των συμβάσεων.³²³

Όταν ένα Κράτος-Μέλος παραλείψει να αποστείλει έκθεση ή όταν δεν απαντάει στα σχόλια της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων, υποχρεούται στην κατάθεση μιας λεπτομερούς έκθεσης.³²⁴ Για παράδειγμα, το 2006 η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων είχε αποστείλει συγκεκριμένες επιστολές-παρακολούθησης (*follow-up letters*), με τις οποίες τόνιζε συγκεκριμένες αποτυχίες και ζητούσε να της εξηγήσουν τις δυσκολίες.³²⁵

³²⁰ *Ibid.* Στα αγγλικά χαρακτηρίζονται ως ‘soft complaints’.

³²¹ Hughes & Haworth, *supra* 294, σελ. 27 και UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, Contemporary Forms of Slavery, E/CN.4/Sub.2/2000/3, σελ. 17.

³²² ILO, *Handbook of Procedures*, σελ. 24.

³²³ Δηλαδή για την συμμόρφωση διαφόρων κυβερνήσεων με συγκεκριμένες υποχρεώσεις και δη την υποχρέωση κατάθεσης σε αρμόδιες αρχές, την αποτυχία συμμόρφωσης στην υποχρέωση κατάθεσης έκθεσης, την αναφορά περιπτώσεων προόδου όπου η Επιτροπή παρατηρεί τις αλλαγές στο δίκαιο και την πρακτική σε προσπάθεια να ξεπεραστούν προηγούμενες δυσκολίες, παράγραφοι που επιτείνουν την προσοχή σε κάποιες συγκεκριμένες περιπτώσεις, παράγραφοι που υπενθυμίζουν προηγούμενες περιπτώσεις που έχει εξετάσει στο παρελθόν η Επιτροπή και που έχουν παρουσιάσει μια μακροχρόνια αποτυχία συμμόρφωσης στις προσαγές των συμβάσεων, την ανταλλαγή αντιγράφων των εκθέσεων των οργανισμών εργαζομένων και εργοδοτών, και τη συμμετοχή της εκάστοτε κυβέρνησης στις εργασίες της Επιτροπής Συνδιάσκεψης. Βλ. σχετικά *Ibid.*

³²⁴ ILO, *Examination of Standard-related Reporting Arrangements*, Governing Body, 282nd session, Geneva, November 2001, GB.282/LILS/5, para. 27.

³²⁵ ILO, *General Report of the Committee on the Application of Conventions and Recommendations* (2007), International Labour Conference, ninety-sixth session, (Geneva: International Labour Office, 2007), para. 16.

Σημαντική για την ενίσχυση του τριμερούς συστήματος που διέπει την ΔΟΕ αλλά και για την επιτυχία της Διεθνούς Συνδιάσκεψης Εργασίας, είναι η πραγματική και ενεργή συμμετοχή των οργανισμών των εργαζομένων και των εργοδοτών.³²⁶ Και αυτό γιατί ενισχύουν τον διάλογο αλλά και επειδή έχουν τη δυνατότητα να εγείρουν οποιοδήποτε ζήτημα αφορά την απαλλαγή από υποχρεώσεις που σχετίζονται με τα πρότυπα εργασίας.³²⁷ Έτσι, παραδείγματος χάριν, με μια μη-κυβερνητική αντιπροσώπευση 2/3, η Επιτροπή Συνδιάσκεψης έχει καταφέρει να κάνει άμεση αναφορά σε κυβερνήσεις μέσα στην έκθεσή της, όταν αυτές είχαν αποτύχει στην εφαρμογή των συμβάσεων.³²⁸

Τέλος, ερωτήματα γεννώνται σχετικά με τη σχέση μεταξύ της έκθεσης που εκδίδει η Επιτροπής Εμπειρογνομόνων και αυτής που εκδίδει η Επιτροπή Συνδιάσκεψης. Γενικά, οι εργασίες της Επιτροπής Συνδιάσκεψης συμπληρώνει το έργο της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων. Αλλά καθώς το έργο της τελευταίας είναι αυστηρά νομικοτεχνικό, η Επιτροπή Συνδιάσκεψη έχει το πλεονέκτημα της πολιτικής εποπτείας και διαλόγου, αφού σε αυτήν συμμετέχουν και τα ίδια τα Κράτη-Μέλη.³²⁹ Η συμπληρωματικότητα αυτή θεωρείται και κλειδί στην επιτυχία και την εν γένει αποδοχή των ευρημάτων των εποπτικών μηχανισμών της ΔΟΕ.³³⁰

Μέχρι στιγμής, ο εποπτικός μηχανισμός της ΔΟΕ θεωρείται ένας από τους πιο αποτελεσματικούς μηχανισμούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.³³¹ Και αυτό επειδή στην πράξη ένας σημαντικός αριθμός Κρατών έχει υιοθετήσει βελτιωμένα νομοθετικά κείμενα εργατικού δικαίου προς συμμόρφωση επικυρωμένων συμβάσεων της Οργάνωσης. Επίσης, παρατηρείται και μια σημαντική πρωτοβουλία εκ μέρους των Κρατών εκείνων που για καιρό είχαν κατακριθεί για παραβάσεις, για

³²⁶ Leary, *supra* 294, σελ. 599.

³²⁷ ILO, *Handbook of Procedures*, σελ. 25.

³²⁸ Leary, *supra* 294, σελ. 599.

³²⁹ Bartolomei de la Cruz, von Potobosky, Swepston, *supra* 309, σελ. 120.

³³⁰ ILO, Provisional Record 28, Report of the Committee on the Application of Standards, *Third Item on the Agenda: Information and Reports on the Application of Conventions and Recommendations, International Labour Conference*, ninetieth session (Geneva: International Labour Office, 2002), para. 34.

³³¹ V. A. Leary, The Paradox of Workers' Rights as Human Rights, in L. A. Compa, S. F. Diamond (eds.), *Human Rights, Labour Rights, and International Trade*, University of Pennsylvania Press, 1996, σελ. 22–47, σελ. 42.

βελτίωση, αφού έχουν ζητήσει υποστήριξη ή έχουν τηρήσει στενή επαφή με τους μηχανισμούς ελέγχου της ΔΟΕ.³³²

Αυτό δεν μένει απαρατήρητο από την ίδια την Επιτροπή Εμπειρογνομόνων, η οποία επικροτεί τις προσπάθειες Κρατών-Μελών, αναφέροντάς τις σε ετήσια λίστα με τα Κράτη τα οποία έχουν λάβει τα μέτρα αυτά που τους υπέδειξε η Επιτροπή για την τήρηση και εφαρμογή των συμβάσεων. Για την παιδική εργασία, που αποτελεί και αντικείμενο μελέτης της παρούσης, η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων στην Ετήσια Έκθεση του 2007, έκανε αναφορά σε 8 Κράτη που σημείωσαν πρόοδο.³³³ Το 2010 δήλωσε ικανοποιημένη με την πρόοδο 11 κρατών για τη συμμόρφωση προς τις συμβάσεις για την παιδική εργασία.³³⁴ Στην πιο πρόσφατη Έκθεση του 2013, η Επιτροπή δήλωσε ικανοποιημένη με 10 κράτη.³³⁵ Από την άλλη, η Επιτροπή συμπεριλαμβάνει στις Εκθέσεις της ειδικές παραγράφους, που καταγράφουν τις περιπτώσεις εκείνες όπου παρατηρείται μια συνεχής αποτυχία ενσωμάτωσης των διατάξεων των συμβάσεων στις οποίες επιτείνει την προσοχή της Επιτροπής Συνδιάσκεψης.³³⁶

Το παραπάνω σύστημα ελέγχου στην πράξη, φαίνεται να αποδίδει, και μάλιστα αποτελεσματικά. Η συμμόρφωση των Κρατών-Μελών στο σύστημα ελέγχου είναι αρκετά συνεπής, και τα Κράτη καταθέτουν σε αρκετά συχνή βάση. Σε σύγκριση με τα αντίστοιχα συστήματα των οργάνων του ΟΗΕ, ενώπιον της ΔΟΕ τα Κράτη είναι πιο συνεπείς ως προς τις υποχρεώσεις κατάθεσης περιοδικών εκθέσεων. Το 2012 η ΔΟΕ έλαβε 67,83% των εκθέσεων που ζήτησε από τα Κράτη-Μέλη της,³³⁷

³³² See for example Kenya, ILO, ILCCR: *Individual Observations concerning Convention No. 138, Minimum Age*, 1973 Kenya (Ratification 1979) Published: 2006, www.ilo.org/ilolex/cgiilex/pdconv.pl?host=status01&textbase=iloeng&document=768&chapter=13&query=YEAR%3D2006&highlight=&querytype=bool&context=0ILO.

³³³ ILO, *General Report of the Committee on the Application of Conventions and Recommendations* (2007), παρ. 54.

³³⁴ ILO, *General Report of the Committee on the Application of Conventions and Recommendations* (2010), παρ. 60.

³³⁵ ILO, *General Report of the Committee on the Application of Conventions and Recommendations* (2013), παρ. 81.

³³⁶ Leary, *supra* 294, σελ. 600. Ως παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε την περίπτωση της Μιανμάρ το 1999 σχετικά με την επαναλλελεγμένη αποτυχία συμμόρφωσης και εφαρμογής της Σύμβασης 29 για την καταναγκαστική εργασία (βλ. σχετικά: ILO, *Measures, including Action under Article 33 of the Constitution of the International Labour Organization, to Secure Compliance by the Government of Myanmar with the Recommendations of the Commission of Inquiry Established to Examine the Observance of the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)*, Governing Body, 276th session, Geneva, November 1999, GB.276/6, para. 3.)

³³⁷ ILO, *General Report of the Committee on the Application of Conventions and Recommendations* (2013), Παράρτημα Ι, σελ. 873.

ενώ το 2007 οι εκκρεμούσες εκθέσεις ενώπιον της Επιτροπής για τα Οικονομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα ήταν περισσότερες από τα ίδια τα Κράτη-Μέλη. Ειδικά για την παιδική εργασία, οι εκθέσεις κατατίθενται ενώπιον της ΔΟΕ κάθε δύο χρόνια, ενώ άλλες συμβάσεις του ΟΗΕ προβλέπουν πενταετή κύκλο κατάθεσης.³³⁸

Κάθε χρόνο σημειώνεται κάποια πρόοδος στην ενσωμάτωση των κανόνων των συμβάσεων της ΔΟΕ στην εθνική νομοθεσία των Κρατών-Μελών.³³⁹ Η ενσωμάτωση αυτή δεν είναι μόνο τυπική, δηλαδή με νομοθετικές ρυθμίσεις, αλλά και ουσιαστική. Και αυτό επειδή η ΔΟΕ μεριμνά και για την τεχνική υποστήριξη των Μελών της με προγράμματα τα οποία βοηθούν, *inter alia*, και στην εγκαθίδρυση εθνικών μηχανισμών για την ουσιαστική εφαρμογή των συμβάσεων. Περισσότερο για αυτό θα μάθουμε παρακάτω, στην ενότητα για την τεχνική υποστήριξη.

Τέλος, πριν προχωρήσουμε στην επόμενη ενότητα, πρέπει να αναφερθεί και ο μηχανισμός επίβλεψης για το Πρόγραμμα Παρακολούθησης (*Follow-up*) της Διακήρυξης της ΔΟΕ για τις Θεμελιώδεις Αρχές και τα Δικαιώματα στο Χώρο Εργασίας, το οποίο και αποτελείται από μια ετήσια αναθεώρηση των εκθέσεων και την Παγκόσμια Έκθεση (*Global Report*).³⁴⁰ Γενικά, αφορά τις μη-επικυρωμένες συμβάσεις εκείνες που αναφέρονται μέσα στο κείμενο της Διακήρυξης. Οι εκθέσεις αυτές συντάσσονται από το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και ελέγχονται από το Διοικητικό Συμβούλιο. Μετά από αυτό, συγκαλείται ομάδα εμπειρογνομόνων για την παρουσίαση των εκθέσεων αυτών.

Η παγκόσμια έκθεση αποτελεί δεύτερο στοιχείο του Προγράμματος Παρακολούθησης που προσφέρει μια δυναμική παγκόσμια εικόνα για την εφαρμογή των συμβάσεων από όλα τα Κράτη-Μέλη,³⁴¹ ανεξαρτήτως της επικύρωσής τους ή όχι. Αποτελεί χρήσιμη βάση για την εξέταση της αποτελεσματικότητας της υποστήριξης που προσφέρει ο οργανισμός και για τον καθορισμό των προτεραιοτήτων που πρέπει να στοιχειοθετηθούν για την περίοδο που ακολουθεί την έκδοση της έκθεσης.

³³⁸ Humbert, *supra* 11, σελ. 167.

³³⁹ Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές από τις Εκθέσεις της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων που καταγράφουν τις περιπτώσεις επιτυχίας. Βλ. και παραπάνω τη Γενική Έκθεση του 2013, παρ. 81.

³⁴⁰ Για λεπτομέρειες σχετικά με τη διαδικασία βλ. το Παράρτημα της Διακήρυξης για τις Θεμελιώδεις Αρχές και Δικαιώματα στο Χώρο Εργασίας, κεφάλαια II και III. Το Πρόγραμμα Παρακολούθησης έχει δεχτεί έντονη κριτική καθώς οι Παγκόσμιες Εκθέσεις περιορίζονται απλά στην περιγραφή του δικαίου και όχι την εφαρμογή του μαζί με τη σχετική προβληματική της. Επίσης, δεν κάνουν έλεγχο προόδου της πορείας εφαρμογής από τα Κράτη-Μέλη. Για περισσότερα, βλ. Alston, *supra* 212, σελ. 511–3.

³⁴¹ Maupain, *supra* 212, σελ. 446 και 456–7.

Η Παγκόσμια Έκθεση *Ένα Μέλλον χωρίς Παιδική Εργασία* κατατέθηκε στη Διεθνή Συνδιάσκεψη Εργασίας το 2002.³⁴² Ενώ η πιο πρόσφατη για την παιδική εργασία εκδόθηκε το 2010 με τίτλο *Επιταχύνοντας τη Δράση κατά της Παιδικής Εργασίας*.³⁴³ Η τελευταία παρατήρησε τη μείωση 3% της παιδικής εργασίας για το διάστημα 2004-2008, χαρακτηρίζοντάς την μια ελάττωση ταχύτητας στον παγκόσμιο ρυθμό εξάλειψης. Η ίδια εξέφρασε την έντονη ανησυχία της για τις αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στο έργο εξάλειψης των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας μέχρι το 2016. Οι Παγκόσμιες Εκθέσεις για την παιδική εργασία ακολουθούν τετραετή κύκλο, και η επόμενη προβλέπεται για έκδοση μέσα στο 2014.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθεί και η θεμελιώδης δυνατότητα εφαρμογής των διεθνών συμβάσεων της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας στην εθνική έννομη τάξη ευθέως και αυτεπαγγέλτως με την ιδιότητα των συμβάσεων αυτοδύναμης και αυτεπάγγελτης εφαρμογής στο εσωτερικό του κράτους. Οι συμβάσεις αυτές αποτελούν αντικείμενο εθνικών μέτρων ένταξης χωρίς όμως τη λήψη μέτρων μετατροπής (συνθήκες νομοθετικού περιεχομένου)³⁴⁴, ήτοι επηρεάζουν ή είναι επιδεκτικές να επηρεάσουν τις αρμοδιότητες και τη λειτουργία των οργάνων ή των υπηρεσιών του κράτους και ομοίως επιδρούν ή είναι επιδεκτικές να επιδράσουν επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των φυσικών ή νομικών προσώπων του εσωτερικού δικαίου χωρίς συμπληρωματικές ενέργειες της νομοθετικής ή εκτελεστικής εξουσίας.³⁴⁵

ii) Τεχνική Υποστήριξη

α) Προγράμματα Υποστήριξης

Η ΔΟΕ προσφέρει τεχνική υποστήριξη σε αναπτυσσόμενα κράτη σε πεδία αρμοδιότητάς της, ειδικά με θέματα επαγγελματικής κατάρτισης, εργατικής

³⁴² ILO, *A Future without Child Labour*, International Labour Conference.

³⁴³ ILO, *Accelerating action against child labour*.

³⁴⁴ Βλ. Α. Γιόκαρης, Η Πρακτική των Δικαιοδοτικών Οργάνων στην Εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου, Σειρά Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 133-135

³⁴⁵ Βλ. Α. Γιόκαρης, ομοίως ως άνω, σελ. 150, όπου αναφέρεται η υπ' αριθμ. ΣτΕ 686/1987(ΤοΣ 1987, σ. 537) η οποία έκρινε ότι: «Με την υπ' αριθμ.105 διεθνή σύμβαση της ΔΟΕ της 25.6.1957 (ΝΔ 4222/1962 Α'173) απαγορεύεται η αναγκαστική εργασία. Συνεπώς είναι άκυρη η υπουργική απόφαση πολιτικής επιστρατεύσεως» και η υπ' αριθμ. ΑΠ 1006/1973 (Επιθ. Εργ. Δικ. 1973, σ. 281) η οποία έκρινε ότι: «Σύμφωνα με τη διεθνή Σύμβαση της 28.11.1919 της ΔΟΕ (Ν. 2269/1920 Α'145) οι περιορισμοί των ωρών εργασίας στις βιομηχανικές επιχειρήσεις δεν εφαρμόζεται επί προσώπων κατεχόντων θέσεις εποπτείας, ή διευθύνσεως ή εμπιστοσύνης.»

νομοθεσίας και προώθηση απασχόλησης.³⁴⁶ Οι αποστολές τεχνικής υποστήριξης αποστέλλονται στο ενδιαφερόμενο Κράτος για την υποστήριξη στην σύνταξη σχεδίων νομοθετικών κειμένων για την εξασφάλιση εναρμόνισης με τα πρότυπα εργασίας.³⁴⁷ Διεπιστημονικές ομάδες συνήθως αποτελούν θεμέλιο αυτών των αποστολών, καθώς διοργανώνουν σεμινάρια, εργαστήρια, συμπόσια και συναντήσεις, ή παρέχουν πολύ εξειδικευμένες συμβουλευτικές υπηρεσίες ή διαβουλεύσεις για την ερμηνεία και την εφαρμογή των διεθνών προτύπων εργασίας.³⁴⁸

Τεχνική υποστήριξη παρέχεται και στο πλαίσιο του Προγράμματος Παρακολούθησης της Διακήρυξης που αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα.³⁴⁹ Οι δραστηριότητες στο πλαίσιο αυτό βασίζονται σε σχέδια-δράσης όπως αυτό της αποτελεσματικής εξάλειψης της παιδικής εργασίας.³⁵⁰ Αυτό το σχέδιο επικεντρώνεται περισσότερο στο Διεθνές Πρόγραμμα για την Εξάλειψη της Παιδικής Εργασίας που θα αναλυθεί αμέσως παρακάτω.

Η τεχνική υποστήριξη περιγράφεται ως ουσιώδες και σημαντικό μέσον επίτευξης του στρατηγικού οράματος της ΔΟΕ.³⁵¹ Με εξαίρεση την περίπτωση της Μυανμάρ, κατά της οποίας κατατέθηκε αίτηση βάσει του Άρθρου 26 του Καταστατικού, η απόσυρση της τεχνικής υποστήριξης, δεν αποτέλεσε ποτέ μέσο τιμωρίας των Κρατών εκείνων που παραβίασαν τις υποχρεώσεις τους με βάση τις συμβάσεις της ΔΟΕ.³⁵²

β) Το Διεθνές Πρόγραμμα για την Εξάλειψη της Παιδικής Εργασίας (IPEC)

Το Διεθνές Πρόγραμμα για την Εξάλειψη της Παιδικής Εργασίας (International Programme for the Eradication of Child labour – IPEC) συστάθηκε το 1992 ως το πρώτο μεγάλο διεθνές πρόγραμμα τεχνικής υποστήριξης για την εξάλειψη

³⁴⁶ Leary, *supra* 294, p. 589

³⁴⁷ ILO, *Improvements in Standards-related Activities of the ILO: Technical Assistance and Promotion, Governing Body*, 285th session, Geneva, 2002, GB.285/LILS/5, παρ. 14.

³⁴⁸ *Ibid.*

³⁴⁹ Βλ. σχετικά το Παράρτημα στη Διακήρυξη, κεφάλαιο I(2).

³⁵⁰ 2006 Global Action Plan, in ILO, Report of the Director-General, Report I(B), *Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work: The End of Child Labour: Within Reach*, INTERNATIONAL LABOUR CONFERENCE, 95th Session, 2006, παρ. 358 επ. Το Διεθνές Σχέδιο Δράσης αποτελεί δεκαετές σχέδιο σχετικά με το πώς η ΔΟΕ μπορεί να υποστηρίξει την μια παγκόσμια πρόοδο προς την επίτευξη του στόχου της εξάλειψης ως το 2016.

³⁵¹ ILO, *Report of the Committee on Technical Cooperation, International Labour Conference*, eighty-seventh session, (Geneva: International Labour Office June 1999, para. 48.

³⁵² D. Ehrenberg, *The Labour Link: Applying the International Trading System to Enforce Violations of Forced and Child Labour*, 20 *Yale Journal of International Law* 1995, σελ. 361-416, σελ. 390 και Humbert, *supra* 11, σελ. 178.

της παιδικής εργασίας.³⁵³ Αυτή την στιγμή, η IPEC δρα σε 88 χώρες, οι οποίες είτε συμμετέχουν στο πρόγραμμα και έχουν υπογράψει σχετικό Μνημόνιο συνεργασίας με την ΔΟΕ (*participating countries*) είτε φιλοξενούν απλώς κάποιο εξειδικευμένο πρόγραμμα ή ειδική δράση (*associated countries*), με ετήσιο προϋπολογισμό σε προγράμματα τεχνικής υποστήριξης πάνω από 61 εκατ. δολάρια (το 2008).³⁵⁴

Πρόκειται για το μεγαλύτερο πρόγραμμα του είδους του διεθνώς και το μεγαλύτερο ενιαίο επιχειρησιακό πρόγραμμα της ΔΟΕ. Οι συνεργάτες της ΔΟΕ συμπεριλαμβάνουν τις κυβερνητικές υπηρεσίες, συλλογικές οργανώσεις εργοδοτών και εργαζομένων, ιδιωτικές επιχειρήσεις, κοινωνικές οργανώσεις, ΜΚΟ, ΜΜΕ, πολιτικοί, θρησκευτικές ομάδες, δικαστικά σώματα και παιδιά.³⁵⁵

Αποστολή του IPEC είναι η υποστήριξη των κυβερνήσεων και συνεργαζόμενων οργανισμών στην θέσπιση και εφαρμογή δράσεων και προγραμμάτων για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας.³⁵⁶ Στο έργο αυτό, χρησιμοποιεί μια ολοκληρωμένη προσέγγιση για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας, ξεκινώντας από την έρευνα και φτάνοντας μέχρι και την συνηγορία (*advocacy*).³⁵⁷ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία μιας τυπολογίας επεμβάσεων κατά της παιδικής εργασίας που συμπεριλαμβάνει την εκπαίδευση και την κατάρτιση, την διάσωση και αποκατάσταση, τις συνθήκες εργασίας, την επίβλεψη και εφαρμογή, την συνηγορία και κοινωνική κινητοποίηση.³⁵⁸

Ξεκινώντας από εθνικά προγράμματα δράσης, σιγά-σιγά το IPEC προχώρησε στην εκπόνηση και προγραμμάτων που καλύπτουν ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές ή αφορούν σε περιφερειακές διακρατικές δράσεις. Εθνικό πρόγραμμα είχε εγκαθιδρυθεί, για παράδειγμα, στο Μπαγκλαντές μετά την εφαρμογή από τις ΗΠΑ του Νομοσχεδίου Harkin που απαγόρευε την εισαγωγή στις ΗΠΑ εμπορευμάτων που ήταν κατασκευασμένα ολικά ή εν μέρει από παιδική εργασία.³⁵⁹ Αυτό είχε ως άμεσο

³⁵³ ILO, *A Future without Child Labour*, para. 226.

³⁵⁴ ILO, *Accelerating action against child labour*, para. 58.

³⁵⁵ ILO, *A Future without Child Labour*, para. 227.

³⁵⁶ H. Stokke, From Norm to Action: Standard-setting and Technical Co-operation in the Field of Child Labour, in Stokke, Hugo and Tostensen, Arne (ed.), *Human Rights in Development, Yearbook 1998, Global Perspectives and Local Issues*, Kluwer Law International 1998, σελ. 154 επ.

³⁵⁷ ILO, *A Future without Child Labour*, para. 228.

³⁵⁸ *Ibid.*

³⁵⁹ ILO, *A Future without Child Labour*, para. 294, Box 4.2. Επίσης μια έρευνα ILO/UNICEF, *Addressing Child Labour in the Bangladesh Garment Industry 1995–2001, A synthesis of UNICEF and*

επακόλουθο την μαζική απόλυση παιδιών-εργατών από ιδιοκτήτες εργοστασίων, και τα οποία πλέον βρίσκονταν αντιμέτωποι με τη φτώχεια. Για την βελτίωση της δημιουργηθείσας κατάστασης, η Ένωση Κατασκευαστών και Εξαγωγών Ενδυμάτων του Μπαγκλαντές υπέγραψε Μνημόνιο με την ΔΟΕ και την UNICEF το 1995. Το εν λόγω Μνημόνιο προέβλεπε την εγκατάσταση ενός ειδικού εκπαιδευτικού προγράμματος για πρώην εργαζόμενα παιδιά, για την επίβλεψη και επαλήθευση σε εργοστάσια ενδυμάτων, την κατανόηση εισοδήματος, την τεχνική κατάρτιση, καθώς και τις μικρο-πιστώσεις και την κατάρτιση επιχειρησιακού πνεύματος για τις οικογένειες των παιδιών. Μέχρι το 2000, 27.000 παιδιά αποσύρθηκαν από την κλωστοϋφαντουργία και πολλά εξ' αυτών αποκαταστάθηκαν. Το ποσοστό των εργοστασίων που απασχολούσαν παιδιά μειώθηκε από τα 43% στο 4%.

Επίσης θετική, ήταν και η περίπτωση της κατασκευής μάλων ποδοσφαίρου στο Πακιστάν. Όταν η Διεθνής Ομοσπονδία Ποδοσφαιρικών Ενώσεων εισήγαγε έναν Κώδικα Πρακτικών Εργασίας που απαγόρευαν την παιδική εργασία, το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο της Σιαλκότ υπέγραψε συμφωνία εταίρων με τη ΔΟΕ και τη UNICEF το 1997 για ένα από κοινού σχέδιο που θα έβαζε τέλος στην εργασία παιδιών κάτω των 14 ετών στο χώρο της βιομηχανίας.³⁶⁰ Μέσα σε 3 χρόνια περίπου 6000 παιδιά απομακρύνθηκαν από την εργασία και το IPEC είχε αναλάβει την επιτήρηση των κέντρων ραφής.³⁶¹

Ενώ εν γένει τα εθνικοκεντρικά προγράμματα στην πράξη αποδείχθηκαν επιτυχής, η αποτελεσματικότητά τους συχνά παρεμποδίζεται από το μικρό μέγεθος και το εξειδικευμένο πεδίο εφαρμογής των επιμέρους προγραμμάτων δράσης.³⁶²

Πρέπει δε να σημειωθεί ότι από το 1998, σε μία προσπάθεια της ΔΟΕ να εξελίξει και να βελτιώσει τις μεθόδους συλλογής μετρήσιμων δεδομένων για την εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας, λειτουργεί και Πρόγραμμα Στατιστικής Πληροφόρησης και ελέγχου της Παιδικής Εργασίας (*Statistical Information and Monitoring Programme on Child Labour/ SIMPOC*) του Γραφείου Στατιστικής του IPEC, που παρέχει οικονομική και τεχνική βοήθεια σε χώρες που θέλουν να πραγματοποιήσουν ανάλογες έρευνες, να δημιουργήσουν εθνικές τράπεζες

ILO evaluation studies of the Bangladesh garment sector projects, New York and Geneva: International Labour Office and UNICEF, 2004, σελ. 11

³⁶⁰ ILO, *A Future without Child Labour*, para. 372, Box 4.13.

³⁶¹ *Ibid.*

³⁶² *Ibid.* para. 230

πληροφοριών και να διαδώσουν τις πληροφορίες που θα συλλέξουν, ενώ ταυτοχρόνως επεξεργάζεται δείκτες προκειμένου να ενισχύσει την παρακολούθηση των προγραμμάτων και τη συγκριτική μελέτη μεταξύ χωρών.³⁶³

Το πιο πρόσφατο βήμα στο IPEC, ήταν η εισαγωγή προγραμμάτων περιορισμένου χρόνου (*Time-bound Programmes – TBPs*), προς ανταπόκριση της ευρείας επικύρωσης της Σύμβασης 182.³⁶⁴ Όπως είδαμε στο Μέρος ΙΑ, τα άρθρα 1 και 7 της C182 επικαλούνται μέτρα που τίθενται σε χρονικό περιορισμό, για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας, τα οποία και αποσκοπούν στην πρόληψη της παιδικής εργασίας και την υποστήριξη στην απομάκρυνση παιδιών από την εργασία και την αποκατάστασή τους. Το IPEC θεωρεί τα TBPs κλειδιά στρατηγικής στην προσέγγιση της εξάλειψης της παιδικής εργασίας, καθώς λειτουργούν μέσα σε ένα ορισμένο χρονικό πλαίσιο, συνήθως 5 με 10 χρόνια.³⁶⁵ Ένα TBP ξεκινά να λειτουργεί και να καθοδηγείται από μια χώρα όσον αφορά το σχεδιασμό του, την εφαρμογή και την κινητοποίηση για εύρεση πόρων.³⁶⁶ Για το λόγο αυτό, ο σκοπός του προγράμματος IPEC TBPs είναι η υποστήριξη και όχι η υποκατάσταση του εθνικού προγράμματος.³⁶⁷ Το 2008, 21 Κράτη-Μέλη ωφελήθηκαν από τα προγράμματα IPEC TBPs, το 2007, 23 Κράτη ενώ το 2005, μόλις 19.³⁶⁸

Τέλος, IPEC υπογραμμίζει τη σημασία της περαιτέρω διυπηρεσιακής συνεργασίας με ειδικευμένες υπηρεσίες των ΗΕ όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, η UNICEF, η UNESCO, η ΠΟΥ και UNAIDS για την καλύτερη ένταξη της στα προγράμματα για την καταπολέμηση της φτώχειας, την εκπαίδευση, το περιβάλλον, και τα προγράμματα προαγωγής της υγείας.³⁶⁹ Έτσι, στο σημείο αυτό θεωρείται σκόπιμη η εξέταση της δράσης των ειδικευμένων υπηρεσιών αλλά και άλλων διεθνών οργανισμών για την εφαρμογή συμβάσεων που αποσκοπούν στην εξάλειψη της παιδικής εργασίας.

³⁶³ ILO, *A Future without Child Labour*, para. 201 επ.

³⁶⁴ *Ibid.*, para. 236, Box 2.1.

³⁶⁵ ILO/IPEC, *Time-Bound Programmes for the Eradication of the Worst Forms of Child Labour*, www.ilo.org/public/english/standards/ipec/themes/timebound/tbp.htm, σελ. 1.

³⁶⁶ *Ibid.* σελ. 2.

³⁶⁷ ILO, *The End of Child Labour: Within Reach*, παρ. 150.

³⁶⁸ ILO, *Accelerating action against child labour*, παρ.67.

³⁶⁹ ILO/IPEC, *IPEC Action against Child Labour: Highlights*, 2002, σελ. 18.

ΠΒ. Προγράμματα και Εφαρμογή Συμβάσεων του ΟΗΕ και άλλων Διεθνών Οργανισμών για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας

ι) Η Δράση και τα Προγράμματα άλλων Μηχανισμών στο Πλαίσιο του ΟΗΕ

α) Οι Επιτροπές που προβλέπονται από τις συμβάσεις για τα δικαιώματα του Ανθρώπου

Το 1993, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων υιοθέτησε το 1993/79 Πρόγραμμα Δράσης για την Εξάλειψη της εκμετάλλευσης της Παιδικής Εργασίας (*Programme of Action for the Elimination of the Exploitation of Child Labour*),³⁷⁰ προτάσσοντας στα Κράτη-Μέλη του ΟΗΕ, αλλά και στα λοιπά όργανά του, τις ειδικευμένες οργανώσεις του καθώς και τους Μ.Κ.Ο., τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων και προσεγγίσεων για την εκτέλεση του Προγράμματος και προτρέποντας τους, να ενημερώνουν την Ομάδα Εργασίας για τις σύγχρονες μορφές δουλείας της Υποεπιτροπής για την πρόοδό τους σχετικά με την εξάλειψη του φαινομένου. Από τότε η Υποεπιτροπή είναι υπεύθυνη για την υποβολή κάθε δύο χρόνια μιας έκθεσης προόδου της εφαρμογής του προγράμματος. Ούτως ή άλλως, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σε όλες τις ετήσιες συνόδους της, εκδίδει αποφάσεις σχετικές με τα δικαιώματα του παιδιού και με ειδική μνεία η καθεμία στην παιδική εργασία.³⁷¹

Οι Επιτροπές των Συμβάσεων και οι Ειδικές Διαδικασίες της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων επικεντρώνονται κυρίως στην εφαρμογή των συμβάσεων εκείνων βάσει των οποίων έχουν συσταθεί. Όσον αφορά την παιδική εργασία, κεντρικό ρόλο διαδραματίζει, εύλογα, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού (*Committee on the Rights of the Child/ CRC*) που συστάθηκε βάση της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989). Η Επιτροπή αυτή εξετάζει τις εκθέσεις που, υποβλήθηκαν δύο χρόνια μετά την επικύρωση της Σύμβασης κι έπειτα, ανά πενταετία, από τα Κράτη-Μέρη της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της. Η Επιτροπή συντάσσει πρώτα μια λίστα θεμάτων (*list of issues*) και μετά εξετάζει την

³⁷⁰ UN Commission on Human Rights, *Programme of Action for the Elimination of the Exploitation of Child Labour*, 10 March 1993, E/CN.4/RES/1993/79.

³⁷¹ Βλ. π.χ. E/CN. 4/ Res/1997/78, 1999/80, 2000/85, 2001/75, 2002/92, 2003/86, 2004/48.

έκθεση από κοινού με την ενδιαφερόμενη κυβέρνηση. Συνήθως, στις καταληκτικές παρατηρήσεις της κατά την αξιολόγηση της έκθεσης της εκάστοτε χώρας, προβαίνει σε ρητή αναφορά στην παιδική εργασία και στις χειρίστες μορφές της. Η Επιτροπή αυτή, σε αντίθεση με άλλες Επιτροπές Συμβάσεων, δεν εξετάζει ατομικές προσφυγές (*individual complaints*).

Στις περιπτώσεις εκείνες όπου η παιδική εργασία συνδέεται με το εμπόριο παιδιών, την παιδική πορνεία και πορνογραφία, ως χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας κατά τη Σύμβαση 182 της ΔΟΕ, την εξέταση αναλαμβάνει πλέον βάσει των ειδικών διαδικασιών της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ο αρμόδιος Ειδικός Εισηγητής (*Special Rapporteur*). Από το 2008 έχει αναλάβει τη θέση η Najat Maalla M'jid και η έκθεσή της για το 2009 επικεντρώθηκε στο θέμα της παιδικής πορνογραφίας στο Internet και τα εθνικά νομικά πλαίσια ρύθμισης.³⁷² Ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ έχει ορίσει από την άλλη, Ειδικό Αντιπρόσωπο, αρμόδιο για θέματα ανάμιξης παιδιών σε ένοπλες συρράξεις, την Leila Zerrougui που κατέθεσε πρόσφατα έκθεση επί του ζητήματος.³⁷³

Εξάλλου, σε σχέση με το εμπόριο ανθρώπων (*trafficking*), η παιδική εργασία, ως κατ' εξοχήν σύγχρονη μορφή δουλείας, αποτελεί ένα από τα κεντρικότερα ζητήματα της Ειδικής Εισηγήτριας για τις σύγχρονες μορφές δουλείας, Gulnara Shahinian, η οποία και κατέθεσε στην Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου το 2008 Έκθεση για την παιδική δουλεία στον εξορυκτικό τομέα.³⁷⁴

β) Οι Εξειδικευμένες Υπηρεσίες του ΟΗΕ

Η συνεργασία μεταξύ οργανισμών που έχουν ως αντικείμενο εποπτείας τα παιδιά, τη φτώχεια και την ανάπτυξη έχει αυξηθεί κατά τα τελευταία χρόνια. Πολλοί ειδικευμένοι οργανισμοί του συστήματος του ΟΗΕ λειτουργούν με σκοπό να αντιμετωπίσουν τα δομικά στοιχεία που προκαλούν την παιδική εργασία, όπως η φτώχεια, η ανισότητα, η αδυναμία πρόσβασης στην εκπαίδευση, η ανεπάρκεια των

³⁷² UN Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography*, Najat M'jid Maalla, 13 July 2009, A/HRC/12/23.

³⁷³ UNGA, *Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict*, A/68/150(03-09-2013).

³⁷⁴ UN Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of slavery, including its causes and consequences*, Gulnara Shahinian, 4 July 2008, A/HRC/18/30. Προηγουμένως τα θέματα των σύγχρονων μορφών δουλείας ήταν αρμοδιότητα της Ομάδας Εργασίας της Υποεπιτροπής για την Προώθηση και Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η οποία όμως καταργήθηκε από την Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ανθρώπων το 2007 όταν συστάθηκε ο διάδοχος αρμόδιος φορέας του Ειδικού Εισηγητή για την ίδια θεματική (A/HRC/6/14(2007)).

συστημάτων υγείας και προστασίας των παιδιών. Η ΔΟΕ, ως η κατ' εξοχήν αρμόδια οργάνωση, συνεργάζεται στενά με τη UNICEF (όπως είδαμε και στα παραδείγματα τεχνικής υποστήριξης παραπάνω), την Παγκόσμια Τράπεζα, την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας, την UNESCO κ.ά., χωρίς όμως αυτό να αποκλείει την αυτόνομη και ανεξάρτητη δράση των προαναφερθεισών οργάνωσεων.³⁷⁵

Εάν η ΔΟΕ θεωρείται η βασικότερη αρμόδια υπηρεσία, στο πλαίσιο των Η.Ε., για την προστασία ενάντια στην εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας, ο φυσικός «συνεργός» στην προσπάθεια καταπολέμησης του φαινομένου είναι η UNICEF. Κατ' αρχήν, η αποστολή της UNICEF αποσκοπεί στην προώθηση της εφαρμογής της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, ενώ σε χώρες που εμφανίζουν έντονο πρόβλημα βοηθάει στην εγκατάσταση ειδικών προγραμμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης προσαρμοσμένα στις πρακτικές ανάγκες των παιδιών.³⁷⁶ Η UNICEF δρα συμπληρωματικά σε σχέση με τη ΔΟΕ και την παιδική εργασία, παρέχοντας, μέσω των εθνικών προγραμμάτων της, ένα εξαιρετικά χρήσιμο επιχειρησιακό εργαλείο ανάπτυξης και εφαρμογής των πρωτοβουλιών της ΔΟΕ, ειδικά των IPEC TBPs, που αναφέρθηκαν νωρίτερα. Έτσι, έχοντας την τεχνογνωσία και την εμπειρογνωμοσύνη, συχνά ενθαρρύνει τη δημιουργία εθνικών συμβουλίων, εθνικών επιτροπών παιδικής εργασίας ή άλλων φορέων συντονισμού της δράσης και απόκτησης των απαραίτητων γνώσεων και της απαραίτητης εμπειρίας σε εθνικό επίπεδο, ενισχύει στρατηγικές ένταξης και της παιδικής εργασίας στις προτεραιότητες και στις εθνικές στατιστικές μελέτες κ.ά.³⁷⁷

Το σημαντικό έργο της UNICEF σαφώς και σταματάει εκεί. Το 2008, παραδείγματος χάριν, σύνταξε Έκθεση για την 'Κατάσταση των Παιδιών του Κόσμου' το οποίο επικεντρώθηκε στο θέμα της παιδικής εργασίας (παρόμοια έκθεση κυκλοφόρησε και το 2011).³⁷⁸ Σ' αυτήν εντόπιζε τα εξής αίτια της παιδικής εργασίας: α) την εκμετάλλευση της φτώχειας, β) την παραδοσιακή πρακτική των κοινωνιών και γ) την έλλειψη πρόσβασης στην εκπαίδευση. Επιπλέον, χάρη στα γραφεία που έχει

³⁷⁵ ILO/IPEC, *IPEC Action against Child Labour: Highlights 2002*, σελ. 18.

³⁷⁶ ILO/UNICEF, *Addressing child labour in the Bangladesh garment industry 1995–2001: A synthesis of UNICEF and ILO evaluation studies of the Bangladesh garment sector projects*, (Geneva and New York, 2004).

³⁷⁷ ILO, *Eliminating the worst forms of child labour: A practical guide to ILO Convention No. 182, Handbook for Parliamentarians No. 3*, 2002, σελ. 60.

³⁷⁸ UNICEF, *The state of the world's children 2008: Child Survival* (New York, 2007) και UNICEF, *The state of the world's children 2011: Adolescence, an age of opportunity*, (New York, 2011).

εγκαταστήσει ανά τον κόσμο και σε συνεργασία με Μ.Κ.Ο. αλλά και άλλους φορείς για θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εκπονεί μελέτες, πραγματοποιεί εκδόσεις και έρευνες γύρω από το θέμα της παιδικής εργασίας (όπως με το Διεθνές Κέντρο Ανάπτυξης του Παιδιού/ *International Child Development Centre*,³⁷⁹ της Φλωρεντίας), δημοσιεύει στατιστικά στοιχεία και δεδομένα, για να πετύχει τη διάχυση πληροφοριών σχετικά με τις διαστάσεις της παιδικής εργασίας και, συνεπώς, την εντονότερη κινητοποίηση της κοινής γνώμης.³⁸⁰

Η Παγκόσμια Τράπεζα έχει επίσης αναλάβει, μέσω της δράσης της, την εξάλειψη της παιδικής εργασίας. Αρμόδιο τμήμα για θέματα παιδικής εργασίας είναι η Μονάδα Κοινωνικής Προστασίας του Δικτύου για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη (*Human Development Network's Social Protection Unit*).³⁸¹ Το Μάιο 1998, με τη συνδρομή της Νορβηγίας, συστάθηκε το Παγκόσμιο Πρόγραμμα για την Παιδική Εργασία (*Global Child Labour Programme/ GCLP*) ως το κατ' εξοχήν όργανο της Τράπεζας σε θέματα εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας, εντασσόμενο στην ευρύτερη στρατηγική της Παγκόσμιας Τράπεζας «*Παιδιά και Νεολαία*».³⁸² Κεντρικός του στόχος είναι η ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της Παγκόσμιας Τράπεζας σε θέματα που αφορούν την εξάλειψη της παιδικής εργασίας.

Επίσης, σε συνεργασία με τη ΔΟΕ και τη UNICEF, το GCLP και η Παγκόσμια Τράπεζα εγκαινίασαν το Δεκέμβριο 2000 το ερευνητικό πρόγραμμα 'Κατανοώντας την παιδική εργασία και τον αντίκτυπό της' (*Developing New Strategies for Understanding Children's Work and its Impacts/UCW Project*) που εδρεύει στο ερευνητικό Κέντρο *Innocenti* (που επισήμως είναι γνωστό ως Διεθνές Κέντρο Ανάπτυξης του Παιδιού) στη Φλωρεντία. Το εν λόγω πρόγραμμα στην ουσία ανταποκρίνεται στους στόχους του Προγράμματος Δράσης της Διεθνούς Συνδιάσκεψης για την παιδική εργασία στο Όσλο το 1997,³⁸³ παρέχει πρόσβαση σε

³⁷⁹ Για περισσότερα βλ. την Ιστοσελίδα του Κέντρου: < <http://www.unicef-irc.org/> >.

³⁸⁰ S. Hobbes *et al.*, *Child Labour: A world history companion*, ABC-CLIO 1999, σελ. 238.

³⁸¹ Για περισσότερα βλ. την Ιστοσελίδα: < <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/ORGANIZATION/EXTHDNETWORK/0,,menuPK:514432~pagePK:64158571~piPK:64158630~theSitePK:514426,00.html> >.

³⁸² Για περισσότερα βλ. την Ιστοσελίδα: < http://web.worldbank.org/archive/website01048/WEB/0__CONTE.HTM? >. Η πιο πρόσφατη έκθεση του προγράμματος ήταν: World Bank, *World Development Report: Child labor across the developing world: Patterns and correlations* by Jean Fares and Dhushyanth Raju, WPS4119, 2007, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: < <http://web.worldbank.org/archive/website01048/WEB/IMAGES/WPS4119.PDF> >.

³⁸³ World Bank, *Understanding Children's Work*, 17(2) *World Bank Economic Review* 2003, σελ. 311-313.

αναλυτικές πληροφορίες για τους δείκτες της παιδικής εργασίας, στατιστικά στοιχεία και την κατάσταση (*status*) των παιδιών σε περισσότερες από 50 χώρες του κόσμου. Παράλληλα ενθαρρύνει τη συνεργασία μεταξύ των τριών οργανισμών ώστε να καλυφθούν τυχόν κενά στην δημόσια ενημέρωση επί του θέματος και την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης.

Η ελεύθερη πρόσβαση στην εκπαίδευση θεωρείται αναγκαία προϋπόθεση για την καταπολέμηση της φτώχειας, την κατοχύρωση δικαιωμάτων του παιδιού και κατ' επέκταση την εξάλειψη της παιδικής εργασίας. Και όμως, παρά τις διαρκείς προσπάθειες πολλών χωρών για την εγκαθίδρυση της καθολικής υποχρεωτικής εκπαίδευσης και κυρίως την πρόσβαση σ' αυτήν των κοριτσιών, μικρή μόνο πρόοδος έχει επιτευχθεί. Από το 1990 η UNESCO έχει θεσμοθετήσει ειδικό Πρόγραμμα για την Εκπαίδευση Παιδιών που διαβιώνουν υπό δύσκολες συνθήκες, παιδιά του δρόμου και εργαζόμενα παιδιά (*Programme for the Education of Children in Difficult Circumstances- Street and Working Children*),³⁸⁴ ως παρακολούθημα (*follow-up*) της Παγκόσμιας Συνδιάσκεψης για την Εκπαίδευση για όλους (*World Conference on Education for All*), που έλαβε χώρα στην Ταϊλάνδη το 1990. Κύριος στόχος του προγράμματος είναι η εύκολη πρόσβαση στη βασική εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση για παιδιά του δρόμου και εργαζόμενα παιδιά, με την οικονομική κυρίως ενίσχυση δράσεων τεχνικής συνεργασίας και εκπαίδευσης παιδαγωγών ή κοινωνικών λειτουργών και με τη βοήθεια και άλλων φορέων (υπουργείων και τοπικών Μ.Κ.Ο.). Παρόμοιες δράσεις έχουν έως σήμερα αναληφθεί στις χώρες Ναμίμπια, Μάλι, Τόγκο, Ρουμανία, Βραζιλία, Γουινέα, Ρωσία και αλλού.³⁸⁵

Τέλος, πρέπει να τονιστεί και η συνάφεια της παιδικής εργασίας με την υγεία. Η παιδική εργασία υπό ανεπίτρεπτες συνθήκες και σε ένα ανθυγιεινό περιβάλλον, με έκθεση σε επικίνδυνες ουσίες, σε θορύβους και κάθε άλλους παράγοντες και διαδικασίες επιβλαβείς για την υγεία εντείνουν τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν τα εργαζόμενα παιδιά, αλλά και η εμπορική σεξουαλική εκμετάλλευσή τους αυξάνει κατακόρυφα τους κινδύνους να προσβληθούν από τον ιό του HIV/AIDS ή από άλλα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα.³⁸⁶ Η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (ΠΟΥ) και το αρμόδιο Τμήμα της (*Department of Maternal, Newborn, Child and Adolescent*

³⁸⁴ Βλ. και την ιστοσελίδα: < http://www.unesco.org/education/educprog/street_child/english/ >.

³⁸⁵ *Ibid.*

³⁸⁶ ILO, *Accelerating Action against Child Labour*, παρ. 271 επ. και P. Dorman, *Child labour, education and health: A review of the literature* (Geneva, ILO, 2008).

Health and Development/ MCH) επιδεικνύουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε θέματα υγείας που άπτονται της παιδικής εργασίας.³⁸⁷ Επίσης το Πρόγραμμα της ΠΟΥ για τη Χρήση Ουσιών (*Management on Substance Abuse*) υιοθέτησε το 1992 ειδικό πρόγραμμα δράσης για τα «παιδιά του δρόμου» και τη χρήση ουσιών, που χρηματοδοτείται από το Πρόγραμμα των Η.Ε. για τον έλεγχο των Ναρκωτικών (UNDCP).³⁸⁸

ii) Προγράμματα άλλων Διεθνών Οργανισμών

α) Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου λειτουργεί, ως γνωστόν, από το 1995, ως *forum* πολυμερών διαπραγματεύσεων για διεθνείς εμπορικές συμφωνίες και ως ρυθμιστικό σώμα επιβολής των συμφωνιών.³⁸⁹ Η προβληματική της υιοθέτησης, εκ μέρους του ΠΟΕ, κοινωνικών, εργασιακών και περιβαλλοντικών προτύπων (*standards*) και ελάχιστων προδιαγραφών, έχει αποτελέσει αντικείμενο μακροχρόνιου προβληματισμού και αντιπαραθέσεων.³⁹⁰ Όσον αφορά τα περιβαλλοντικά θέματα, σημειώνεται τα τελευταία χρόνια, στο πλαίσιο του ΠΟΕ, κάποια κινητικότητα, εντούτοις, για το θέμα της εισαγωγής «κοινωνικών ρητρών» (*social clauses*) στις εμπορικές συμφωνίες, χρειάζεται ακόμη να διανυθεί πολύς δρόμος.³⁹¹

Ως κοινωνική ρήτρα νοείται η επιβολή μιας ομοιόμορφης βάσης κοινωνικής προστασίας ως όρος συμμετοχής στο πολύπλευρο σύστημα εμπορικών συναλλαγών. Δηλαδή είναι ρύθμιση που θα δέσμευε τις συμβαλλόμενες κυβερνήσεις να σεβαστούν ένα σύνολο θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων ή αλλιώς ένα πυρήνα ελάχιστων προδιαγραφών εργασίας (*core labour standards*) με κόστος την απώλεια των οφελών μιας εμπορικής συμφωνία ή ενδεχομένως της επιβολής εμπορικών

³⁸⁷ Για περισσότερα βλ. την ιστοσελίδα:< http://www.who.int/maternal_child_adolescent/en/ >.

³⁸⁸ Βλ. σχετικά στην ιστοσελίδα:< http://www.who.int/substance_abuse/en/ >.

³⁸⁹ Βλ. J. Klabbers, *An Introduction to International Institutional Law*, Cambridge 2002, σελ. 267 επ. για την πορεία ίδρυσης του ΠΟΕ ξεκινώντας από την GATT του 1947.

³⁹⁰ G. Marceau and J. P. Trachtman, A Map of the World Trade Organization Law of Domestic Regulation of Goods, in G. A. Bermann & P.C. Mavroidis (Eds.), *Trade and Human Health and Safety*, Cambridge 2006, σελ. 11-12.

³⁹¹ A. D. A. Vandaele, *International Labour Rights and the Social Clause: Friends or Foes*, Cameron 2005, σελ. 27, S. Charnovitz, The (Neglected) Employment Dimension of the World Trade Organization, in V. A. Leary et al.(Eds.), *Social Issues, Globalisation and International Institutions*, Martinus-Nijhoff 2006, σελ. 125-156.

κυρώσεων.³⁹² Η προβληματική που εγείρεται με τα κοινωνικά και εργασιακά θέματα έγκειται στο γεγονός ότι αυτά δεν έχουν συμφωνηθεί ως ισχυροί λόγοι για τους οποίους θα μπορούσαν να γίνουν εξαιρέσεις από τις βασικές εμπορικές αρχές του μάλλον ευνοούμενου κράτους (*Most Favoured Nation/ MFN*) και της Εθνικής Μεταχείρισης (*National Treatment*).³⁹³

Πρόκειται σε κάθε περίπτωση για ένα θέμα που εγείρει σοβαρές αντιπαράθεσεις στους κόλπους του ΠΟΕ και που είχε ήδη τεθεί από τη δημιουργία του Οργανισμού.³⁹⁴ Στην Υπουργική Συνδιάσκεψη της GATT στο Μαρακές, τον Απρίλιο 1994, για την υπογραφή ιδρυτικής συνθήκης για τη σύσταση του ΠΟΕ, δεν επιτεύχθηκε επί τούτου συμφωνία. Το Δεκέμβριο του 1996, κατά την πρώτη Υπουργική Συνδιάσκεψη του ΠΟΕ στη Σιγκαπούρη, απορρίφθηκε από τα Μέλη πρόταση των ΗΠΑ και Μ.Κ.Ο. του δυτικού κόσμου περί εισαγωγής κοινωνικών ρητρών στις συμφωνίες του ΠΟΕ. Στη τελική Διακήρυξη της Συνδιάσκεψης ουσιαστικά «παρέπεμπαν» τα θέματα προτύπων εργασίας στην αποκλειστική αρμοδιότητα της ΔΟΕ και στήριζαν απλώς την προοπτική συνεργασίας μεταξύ των ΠΟΕ και ΔΟΕ, ενώ ρητά απέρριπταν τη χρησιμοποίηση προτύπων εργασίας προς όφελος του προστατευτισμού.³⁹⁵

Κατά την τρίτη Υπουργική Συνάντηση του ΠΟΕ στο Seattle, το Δεκέμβριο 1999, το θέμα επανήλθε στην ημερήσια διάταξη των συζητήσεων.³⁹⁶ Οι ΗΠΑ πάλι επανέφεραν το ζήτημα, προτείνοντας τη σύσταση Ομάδας εργασίας του ΠΟΕ για το Εμπόριο και την Εργασία, η δε Ε.Ε. προέκρινε την προοπτική δημιουργίας ενός κοινού μόνιμου *forum* εργασίας, με τη συνεργασία του ΠΟΕ και της ΔΟΕ για το ίδιο θέμα.³⁹⁷ Παρ' ότι δεν τέθηκε καν στις συζητήσεις το ενδεχόμενο της επιβολής εμπορικών κυρώσεων, οι προτάσεις αυτές συνάντησαν την αντίδραση πολλών Κρατών-Μελών του ΠΟΕ, κι όχι αποκλειστικά αναπτυσσόμενων.

³⁹² B. A. Langille, Core Labour Rights: The True Story, in V.A. Leary *et al*, *ibid*, σελ. 89-124.

³⁹³ J. M. Diller and D.A. Levy, Child Labour, Trade and Investment: Toward the Harmonization of International Law, 91 *AJIL* 1997, σελ. 678 επ.

³⁹⁴ Marceau and Trachtman, *supra* 382, σελ. 12.

³⁹⁵ Βλ. R. Howse, B. A. Langille, J. Burda, The World Trade Organisation and Labour Rights: Man Bites Dog, in V.A. Leary *et al.*, *supra* 383, σελ. 157-232. Στο μεταξύ, το 1998, υιοθετήθηκε η Διακήρυξη της ΔΟΕ για τις θεμελιώδεις Αρχές και Δικαιώματα στην Εργασία.

³⁹⁶ J. Seabrook, *Children of other Worlds- Exploitation in the Global Market*, Pluto Press, 2001, σελ. 150.

³⁹⁷ *Ibid*.

Στον αντίποδα της μέχρι τώρα πρακτικής του ΠΟΕ, υπάρχει η πεποίθηση ότι η θέσπιση ενός πυρήνα δικαιωμάτων των εργαζομένων από τον ΠΟΕ θα εξασφάλιζε τη δεσμευτικότητα της προστασίας των δικαιωμάτων των εργαζομένων και θα ενεργούσε ως φρένο στην ασυγκράτητη εκμετάλλευση των δικαιωμάτων τους στην παγκόσμια οικονομία.³⁹⁸ Υποστηρικτές τέτοιας προοπτικής είναι οι δυτικές κυβερνήσεις που υποστηρίζουν ότι κατ' αυτό τον τρόπο θα ενισχυθεί η δημόσια εμπιστοσύνη στον ΠΟΕ και θα ισχυροποιηθεί το διεθνές εμπορικό σύστημα.³⁹⁹ Η δε κοινωνική προστασία πρέπει να περιλαμβάνει έστω τα ελάχιστα δικαιώματα των εργαζομένων, μεταξύ αυτών, βεβαίως, και τη ρητή απαγόρευση της παιδικής εργασίας με τη θέσπιση κατώτατων ορίων ηλικίας στην εργασία.⁴⁰⁰ Από την άλλη, η επιβολή ελάχιστων προδιαγραφών δεν θα πρέπει να παρερμηνεύεται ως προστατευτισμός, αλλά ως πρόκληση για την ανάπτυξη ουσιαστικών ανεξάρτητων συστημάτων κοινωνικής προστασίας.

Τα κίνητρα των χωρών της Δύσης, σχετικά με την εισαγωγή κοινωνικών ρητρών, αμφισβητούνται έντονα: στην πραγματικότητα, οι επιχειρήσεις πολλών χωρών της Ε.Ε. (π.χ. υφαντουργία, παραγωγή ενδυμάτων) νιώθουν να απειλούνται από τις αγορές της Ανατολικής Ευρώπης, της Νοτιοανατολικής Ασίας ή της Λατινικής Αμερικής και θεωρούν των εαυτό τους θύματα «κοινωνικού *dumping*». Και αυτό γιατί αισθάνονται ότι βρίσκονται σε ανταγωνιστικά δυσμενέστερη θέση λόγω του χαμηλότερου κόστους εργασίας που επιτυγχάνεται στις αγορές των αναπτυσσόμενων χωρών και που βεβαίως οφείλεται, μεταξύ άλλων, και στην εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας.⁴⁰¹ Οι περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες και οι χώρες που ανέπτυξαν σχετικά πρόσφατα μεγάλη βιομηχανία (*newly industrializing countries/ NIC's*) όπως η Ινδία, η Μαλαισία ή η Σιγκαπούρη, υποστηρίζουν ότι το ζήτημα των θεμελιωδών προτύπων εργασίας δεν υπάγεται στην αρμοδιότητα του ΠΟΕ και θεωρούν το ενδεχόμενο θέσπισης τέτοιων προτύπων ως πολιτική προστατευτισμού και ως ουσιαστική υποβάθμιση του συγκριτικού πλεονεκτήματος του χαμηλού κόστους εργασίας των ιδίων. Επικαλούνται το επιχείρημα ότι καλύτερες συνθήκες εργασίας μπορούν να επιτευχθούν μόνο μέσω της οικονομικής ανάπτυξης

³⁹⁸ Charnovitz, *supra* 383, σελ. 136 επ.

³⁹⁹ M. Busse and S. Braun, Trade and investment effects of forced labour: an empirical assessment, 142 *International Labour Review* 2003, σελ. 65.

⁴⁰⁰ R. Bhala, Clarifying the Trade-Labour Link, 37 *Columbia Journal of Transnational Law* 1998, σελ. 38.

⁴⁰¹ Howse, Langille and Burda, *supra* 387, σελ. 174 επ.

των χωρών τους κι ότι η επιβολή εμπορικών κυρώσεων στις εξαγωγές τους για λόγους που άπτονται των προδιαγραφών εργασίας θα εμπόδιζε αυτή την ανάπτυξη.

Υποστηρίζεται επίσης ότι τυχόν εισαγωγή κοινωνικών ρητρών στο σύστημα του ΠΟΕ θα οδηγούσε σε άνιση μεταχείριση των εργαζομένων στο εσωτερικό μιας χώρας: καθώς οι ρήτρες θα αφορούσε την εργασία στον εμπορικό τομέα, η εργασία σε άλλους τομείς της οικονομίας –όπου συχνά παρατηρούνται οι χειρότερες μορφές εκμετάλλευσης- δεν θα δεχόταν την ίδια ρύθμιση και συνεπώς οι εργαζόμενοι εκεί θα είχαν περιορισμένη συγκριτικά προστασία.⁴⁰²

Έως σήμερα, ο ΠΟΕ έχει ουσιαστικά αποφύγει να κινητοποιηθεί αυτόνομα σε σχέση με τη θέσπιση προτύπων εργασίας και την ενδεχόμενη συσχέτισή τους με εμπορικές κυρώσεις.⁴⁰³ Έτσι, η προώθηση και προστασία των εν λόγω προτύπων ανατίθεται αποκλειστικά στην αρμοδιότητα της ΔΟΕ. Επίσης, όσοι αρνούνται να παραδεχτούν τη συσχέτιση (*trade-labour linkage*) προτύπων εργασίας και εμπορικών κυρώσεων υποστηρίζουν ότι η ΔΟΕ δεν έχει εξουσιοδότηση και άρα δε δικαιούται να εμπλέκεται σε θέματα εμπορίου. Πέρα από τη συνεργατική σχέση με τη ΔΟΕ, που διακηρύττει ο ΠΟΕ, και που προς το παρόν συνίσταται σε α) συμμετοχή του ΠΟΕ στις συνεδριάσεις οργάνων της ΔΟΕ και β) ανταλλαγή εγγράφων και ανεπίσημη συνεργασία μεταξύ των δύο Γραμματειών, απαιτείται ωστόσο, μια πιο ολοκληρωμένη και ενοποιημένη προσέγγιση, που θα αναδεικνύει τη συμπληρωματικότητα του εμπορίου και των θεμελιωδών κοινωνικών και εργασιακών δικαιωμάτων (*trade-rights complementarity*).⁴⁰⁴

β) Περιφερειακοί Οργανισμοί

Η παιδική εργασία προφανώς και συνδέεται στενά με την οικονομική ανάπτυξη των κρατών.⁴⁰⁵ Στο πλαίσιο του Οργανισμού για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ/ OECD) λειτουργεί Πρόγραμμα για την Παιδική Εργασία και την Οικονομική Ανάπτυξη (*Project on Child Labour and Economic Development*) υπό τη Γενική Διεύθυνση για την Απασχόληση, την Εργασία και τις

⁴⁰² ILO, *Accelerating action against child labour*, παρ. 353-355.

⁴⁰³ Charnovitz, *supra* 383, σελ. 140 επ. και E. Cappuyens, *Linking Labour Standards and Trade Sanctions: An Analysis of their Current Relationship*, 36 *Columbia Journal of Transnational Law* 1998, σελ. 685-686.

⁴⁰⁴ V. Muntarbhorn, *Child rights and social clauses: Child labour elimination as a social cause?*, 6 *The International Journal of Children's Rights* 1998, σελ. 308. Βλ. και ILO, *Accelerating action against child labour*, παρ. 351-2.

⁴⁰⁵ ILO, *Accelerating action against child labour*, παρ. 337 επ.

Κοινωνικές Υποθέσεις (*Directorate for Employment, Labour and Social Affairs*) του Οργανισμού που αποσκοπεί στη διακρίβωση των αιτίων και παραγόντων που συντελούν στην εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας και των λόγων για τους οποίους τα πρότυπα παιδικής εργασίας δεν επιβάλλονται πλήρως και στην εμβάθυνση του φαινομένου στις χώρες του ΟΟΣΑ.⁴⁰⁶

Συνεργασία στο πλαίσιο για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας υπάρχει και σε επίπεδο άλλων ευρύτερων περιφερειών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το Σχέδιο για την Εξάλειψη της Παιδικής Εργασίας που εγκαινιάστηκε μεταξύ της ΔΟΕ και της MERCOSUR το Δεκέμβριο 2001.⁴⁰⁷ Πρόκειται για τριετές Σχέδιο, στο οποίο συμμετέχουν, τα Μέλη της MERCOSUR, μαζί και η Χιλή, και που ενεργοποίησε τις εμπλεκόμενες χώρες στη σύσταση Εθνικών Επιτροπών και στην κατάρτιση εθνικών σχεδίων δράσης προκειμένου να δημιουργηθεί θεσμικό πλαίσιο για την εφαρμογή των Συμβάσεων 138 και 182 της ΔΟΕ, να σχεδιαστούν προγράμματα για την αντιμετώπιση των χειρίστων μορφών παιδικής εργασίας, να βελτιωθούν τα υπάρχοντα εθνικά συστήματα επιθεώρησης εργασίας κ.ά. Τα Κράτη-μέλη της MERCOSUR είχαν επίσης υπογράψει το Δεκέμβριο 1998 τη Διακήρυξη “*Social Labour Declaration*”,⁴⁰⁸ για τα δικαιώματα των εργαζομένων, στην οποία γινόταν αναφορά και στην απαγόρευση της παιδικής εργασίας.

Διακρατική συνεργασία προς την κατεύθυνση της εξάλειψης του φαινομένου έχει αναπτυχθεί ως ένα βαθμό, επίσης με τη στήριξη του ILO/IPEC, στη μείζονα Περιφέρεια του Mekong στη Νότια Ασία αλλά και στους κόλπους της Κοινωνίας για την Νοτιοαφρικανική Ανάπτυξη (*South African Development Community*).⁴⁰⁹ Για την Αφρική, συγκεκριμένα, το HIV/AIDS αναδύεται ως μείζων παράγων που επηρεάζει τα παιδιά και την παιδική εργασία, ευνοώντας εν μέρει την εξάπλωση του ιού μέσω της εμπορικής και άλλων μορφών σεξουαλικής εκμετάλλευσης των παιδιών.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Βλ. την ιστοσελίδα: < <http://www.oecd.org/els/> >.

⁴⁰⁷ ILO, *A future without child labour*, παρ. 259 επ.

⁴⁰⁸ MERCOSUR *Social and Labour Declaration*, MERCOSUR WSG No. 10, Labour affairs, employment and social security, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: < http://www.mercosur.int/msweb/Documentos/Publicados/Declaraciones%20Conjuntas/003671668_CMC_10-12-1998__DECL-DPR_S-N_IN_SocioLaboral.pdf >.

⁴⁰⁹ Για περισσότερα σχετικά με τον Οργανισμό, βλ. την ιστοσελίδα: < <http://www.sadc.int/> >.

⁴¹⁰ Βλ. ILO, *Accelerating action against child labour*, παρ. 206 επ. Για την παιδική εργασία στην Αφρική βλ. S. Canagarajah and H. Skyt Nielsen, *Child Labour in Africa: A Comparative Study*, 575 *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 2001, pp. 71-91.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Σύνοψη της Έρευνας

Η έννοια της παιδικής εργασίας είναι ιστορικά και πολιτισμικά σχετική, και έτσι δεν θεωρείται κάθε μορφή παιδικής εργασίας απαράδεκτη. Οι βασικοί διεθνείς οργανισμοί σε αυτό το πλαίσιο, η ΔΟΕ και η UNICEF, διακρίνουν μεταξύ της εργασίας εκείνης που θεωρείται ωφέλιμη ή ελαφριά και σε εκείνη που θεωρείται εκμετάλλευση ή παιδική εργασία που πρέπει να εξαλειφθεί.

Η παιδική εργασία μπορεί, στην ουσία, να οριστεί ως μια μορφή στέρησης του δικαιώματος για εκπαίδευση και της δυνατότητας εξασφάλισης μιας πλήρους σωματικής και ψυχολογικής ανάπτυξης. Υπάρχουν, από την άλλη, οχτώ μορφές παιδικής εργασίας, συμπεριλαμβανόμενης *inter alia* και της επικίνδυνης απασχόλησης και βιομηχανίας, οικιακές υπηρεσίες, παιδιά του δρόμου, παιδική εργασία στην άτυπη οικονομία, υποχρεωτική εργασία για την αποπληρωμή χρέους, σεξουαλική εκμετάλλευση, παιδιά-στρατιώτες και παιδική εργασία για παράνομες δραστηριότητες.

Σύμφωνα με τις ενδείξεις της ΔΟΕ, το 2012 υπήρχαν πάνω από 168 εκατομμύρια εργαζόμενα παιδιά παγκοσμίως, με τα μισά εξ αυτών να εργάζονται υπό επικίνδυνες συνθήκες. Οι βασικές αιτίες της παιδικής εργασίας είναι η οικογενειακή φτώχεια, τα ανεπαρκή εκπαιδευτικά συστήματα, οι γονικές και κυβερνητικές στάσεις προς την παιδική εργασία σε συνδυασμό με την έλλειψη πολιτικής θέλησης για την επιβολή νόμων για παιδική εργασία, οι χαμηλοί μισθοί και οι ανεπαρκείς νόμοι.

Λαμβάνοντας υπόψην αυτούς του παράγοντες, οι στρατηγικές για την αντιμετώπιση της παιδικής εργασίας πρέπει να είναι πολύ-τομεακές συμπεριλαμβανομένων της νομοθεσίας, παρεμβατική πολιτική, βελτίωση των εκπαιδευτικών συστημάτων και προγραμμάτων κοινωνικής ασφάλειας. Επειδή όμως οι εθνικές κυβερνήσεις συχνά έχουν αδυναμία εφαρμογής εθνικών προγραμμάτων δράσης, χρειάζεται και διεθνής προσπάθεια για την υποστήριξη τους.

Η απαγόρευση της παιδικής εργασίας συμπεριλαμβάνεται σε πολλές διατάξεις των συμβάσεων της ΔΟΕ αλλά και άλλων διεθνών οργανισμών. Η ΔΟΕ έχει προβλέψει δυο θεμελιώδεις συμβάσεις για την παιδική εργασία, τη Σύμβαση 138 για τα κατώτερα όρια ηλικίας και η Σύμβαση 182 για τις χειρότερες μορφές παιδικής

εργασίας. Και οι δύο προηγούμενες συμβάσεις έχουν δεχτεί ευρεία αποδοχή, καθώς έχουν υπογραφεί και επικυρωθεί από σχεδόν όλα τα κράτη. Βέβαια, η παιδική εργασία ρυθμίζεται και από τη Σύμβαση 29 για την καταναγκαστική εργασία, αφού η παιδική εργασία λογίζεται ως μορφή καταναγκαστικής εργασίας. Βαρύνουσας πολιτικής σημασίας είναι και η Διακήρυξη των Θεμελιωδών Αρχών και Δικαιωμάτων της Εργασίας και πολύ σχετικά για την λήψη εμπορικών μέτρων (βλ. παρακάτω στην κριτική επισκόπηση).

Από την άλλη, οι πιο σημαντικοί μηχανισμοί του ΟΗΕ είναι η Συμπληρωματική Σύμβαση για την Εξάλειψη της Δουλείας, το Άρθρο 4 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, το Άρθρο 8 (2) του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, το Άρθρο 10 (3) του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα και το Άρθρο 32 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Όλες οι συμβάσεις της ΔΟΕ και των ΗΕ ακολουθούν την διάκριση μεταξύ της ανεκτής και απαράδεκτης παιδικής εργασίας (εκμετάλλευση). Με την εξαίρεση της σύμβασης για τις χειρότερες μορφές εργασίας (Σύμβαση 182), όλες οι συμβάσεις φαίνονται να διακρίνουν μεταξύ τριών κατηγοριών παιδικής εργασίας που αναγνωρίζονται από τη ΔΟΕ. Πρόκειται για την εργασία που εκτελείται κάτω από ένα συγκεκριμένο όριο ηλικίας και που πιθανότατα παρεμποδίζει την εκπαίδευση και την πλήρη ανάπτυξη του παιδιού, την επικίνδυνη εργασία και τις άνευ όρων χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας. Επίσης, όλες οι μορφές παιδικής εργασίας που διακρίνει η UNICEF και η ΔΟΕ εντάσσονται στην απαγόρευση του διεθνούς δικαίου για παιδική εργασία (δηλαδή σύμφωνα με τις προαναφερθείσες συμβάσεις).

Οι κρατικές υποχρεώσεις συμπεριλαμβάνουν την υιοθέτηση νομοθετικών, διοικητικών, κοινωνικών και εκπαιδευτικών μέτρων μαζί με τις προβλεπόμενες ποινικές κυρώσεις, νομοθετικές προβλέψεις για ελάχιστα όρια ηλικίας για την εργασία, άλλα προληπτικά μέτρα, εργασιακές επιθεωρήσεις από ανεξάρτητους φορείς, την εξάλειψη των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας, επαρκείς εκπαιδευτικές ρυθμίσεις, και την ανάρρωση, αποκατάσταση και κοινωνική επανένταξη των εκμεταλλευόμενων παιδιών.

Το σημαντικότερο, το Σύμφωνο για τα Οικονομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η Σύμβαση 182

συμπεριλαμβάνουν ρυθμίσεις για διεθνή συνεργασία και υποστήριξη, συμπεριλαμβανομένων της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, προγραμμάτων για την εξάλειψη της φτώχειας και οικουμενικής εκπαίδευσης όσον αφορά τις υποχρεώσεις εφαρμογής των εν λόγω συμβάσεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Παιδιού έχει δηλώσει ότι ο ΠΟΕ πρέπει πάντα να έχει υπόψη του, οι δραστηριότητές του να εξυπηρετούν τα καλύτερα συμφέροντα του παιδιού.

Ενώ όλες οι υποχρεώσεις είναι απόλυτες και άμεσες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που προβλέπονται από το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, η Σύμβαση 182 προβλέπει επιπρόσθετα μέτρα περιορισμένης χρονικής διάρκειας για την πρόληψη, την αφαίρεση παιδιών από τις χειρότερες μορφές εργασίας, την ελεύθερη πρόσβαση στην βασική εκπαίδευση, για τα παιδιά που διατρέχουν ιδιαίτερο κίνδυνο και την ειδική ευάλωτη περίπτωση των κοριτσιών.

Έτσι, τα Κράτη δεν έχουν μόνο την υποχρέωση να απέχουν από την εκμετάλλευση των παιδιών αλλά και την υποχρέωση να προστατεύουν τα παιδιά από τις ενέργειες τρίτων και να τηρούν τις υποχρεώσεις εκείνες που προβλέπουν την πρόσβαση όλων των παιδιών στην ελεύθερη βασική εκπαίδευση και σε συστήματα ανάρρωσης, αποκατάστασης και κοινωνικής επανένταξης.

Τα παραπάνω είναι ιδιαίτερος σημαντικά για τον καθορισμό των παραβιάσεων των κρατικών υποχρεώσεων και των νομικών επιπτώσεών τους, αφού η παράλειψη μπορεί να αποτελέσει παραβίαση μιας διεθνούς υποχρέωσης.

Πέρα από τα προγράμματα τεχνικής υποστήριξης, η ΔΟΕ έχει προβλέψει και ένα πρόγραμμα για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας, το IPEC. Πρόκειται για το μεγαλύτερο πρόγραμμα του είδους του διεθνώς και το μεγαλύτερο ενιαίο επιχειρησιακό πρόγραμμα της ΔΟΕ. Οι συνεργάτες της ΔΟΕ συμπεριλαμβάνουν τις κυβερνητικές υπηρεσίες, συλλογικές οργανώσεις εργοδοτών και εργαζομένων, ιδιωτικές επιχειρήσεις, κοινωνικές οργανώσεις, ΜΚΟ, ΜΜΕ, πολιτικοί, θρησκευτικές ομάδες, δικαστικά σώματα και παιδιά.

Ξεκινώντας από εθνικά προγράμματα δράσης, σιγά-σιγά το IPEC προχώρησε στην εκπόνηση και προγραμμάτων που καλύπτουν ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές ή αφορούν σε περιφερειακές διακρατικές δράσεις. Ενώ εν γένει τα εθνικοκεντρικά προγράμματα στην πράξη αποδείχθηκαν επιτυχής, η αποτελεσματικότητά τους συχνά

παρεμποδίζεται από το μικρό μέγεθος και το εξειδικευμένο πεδίο εφαρμογής των επιμέρους προγραμμάτων δράσης.

Το IPEC υπογραμμίζει τη σημασία της περαιτέρω διυπηρεσιακής συνεργασίας με ειδικευμένες υπηρεσίες των ΗΕ όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, η UNICEF, η UNESCO, η ΠΟΥ και UNAIDS για την καλύτερη ένταξη της στα προγράμματα για την καταπολέμηση της φτώχειας, την εκπαίδευση, το περιβάλλον, και τα προγράμματα προαγωγής της υγείας.

Συστήματα εφαρμογής προβλέπονται και εντός των κύκλων των ΗΕ. Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων υιοθέτησε το 1993/79 Πρόγραμμα Δράσης για την Εξάλειψη της εκμετάλλευσης της Παιδικής Εργασίας, ενώ η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σε όλες τις ετήσιες συνόδους της, εκδίδει αποφάσεις σχετικές με τα δικαιώματα του παιδιού και με ειδική μνεία η καθεμία στην παιδική εργασία. Οι Επιτροπές των Συμβάσεων και οι Ειδικές Διαδικασίες της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων επικεντρώνονται κυρίως στην εφαρμογή των συμβάσεων εκείνων βάσει των οποίων έχουν συσταθεί. Όσον αφορά την παιδική εργασία, κεντρικό ρόλο διαδραματίζει, εύλογα, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού που συστάθηκε βάση της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

Η Επιτροπή συντάσσει πρώτα μια λίστα θεμάτων (*list of issues*) και μετά εξετάζει την έκθεση από κοινού με την ενδιαφερόμενη κυβέρνηση. Συνήθως, στις καταληκτικές παρατηρήσεις της κατά την αξιολόγηση της έκθεσης της εκάστοτε χώρας, προβαίνει σε ρητή αναφορά στην παιδική εργασία και στις χειρίστες μορφές της. Η Επιτροπή αυτή, σε αντίθεση με άλλες Επιτροπές Συμβάσεων, δεν εξετάζει ατομικές προσφυγές (*individual complaints*).

Στις περιπτώσεις εκείνες όπου η παιδική εργασία συνδέεται με το εμπόριο παιδιών, την παιδική πορνεία και πορνογραφία, ως χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας κατά τη Σύμβαση 182 της ΔΟΕ, την εξέταση αναλαμβάνει πλέον βάσει των ειδικών διαδικασιών της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ο αρμόδιος Ειδικός Εισηγητής (*Special Rapporteur*). Από την άλλη, ο Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ έχει ορίσει Ειδικό Αντιπρόσωπο, αρμόδιο για θέματα ανάμιξης παιδιών σε ένοπλες συρράξεις.

Η συνεργασία μεταξύ οργανισμών που έχουν ως αντικείμενο εποπτείας τα παιδιά, τη φτώχεια και την ανάπτυξη έχει αυξηθεί κατά τα τελευταία χρόνια. Η ΔΟΕ,

ως η κατ' εξοχήν αρμόδια οργάνωση, συνεργάζεται στενά με τη UNICEF, την Παγκόσμια Τράπεζα, την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας, την UNESCO κ.ά., χωρίς όμως αυτό να αποκλείει την αυτόνομη και ανεξάρτητη δράση των προαναφερθεισών οργανώσεων.

Η UNICEF δρα συμπληρωματικά σε σχέση με τη ΔΟΕ και την παιδική εργασία, παρέχοντας, μέσω των εθνικών προγραμμάτων της, ένα εξαιρετικά χρήσιμο επιχειρησιακό εργαλείο ανάπτυξης και εφαρμογής των πρωτοβουλιών της ΔΟΕ. Η Παγκόσμια Τράπεζα έχει επίσης αναλάβει, μέσω της δράσης της, την εξάλειψη της παιδικής εργασίας. Αρμόδιο τμήμα για θέματα παιδικής εργασίας είναι η Μονάδα Κοινωνικής Προστασίας του Δικτύου για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη. Η UNESCO έχει θεσμοθετήσει ειδικό Πρόγραμμα για την Εκπαίδευση Παιδιών που διαβιώνουν υπό δύσκολες συνθήκες, παιδιά του δρόμου και εργαζόμενα παιδιά, ενώ η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (ΠΟΥ) και το αρμόδιο Τμήμα της επιδεικνύουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε θέματα υγείας που άπτονται της παιδικής εργασίας.

Όσον αφορά τον ΠΟΕ και τη συνεργατική σχέση με τη ΔΟΕ, που συνίσταται σε α) συμμετοχή του ΠΟΕ στις συνεδριάσεις οργάνων της ΔΟΕ και β) ανταλλαγή εγγράφων και ανεπίσημη συνεργασία μεταξύ των δύο Γραμματειών, απαιτείται ωστόσο, μια πιο ολοκληρωμένη και ενοποιημένη προσέγγιση, που θα αναδεικνύει τη συμπληρωματικότητα του εμπορίου και των θεμελιωδών κοινωνικών και εργασιακών δικαιωμάτων (*trade-rights complementarity*).

Οι υπόλοιποι διεθνείς οργανισμοί που προβλέπουν προγράμματα για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας είναι, *inter alia*, ο ΟΟΣΑ, MERCOSUR και η Κοινωνία των Νοτιοαφρικανικών Ανάπτυξη.

Τέλος, τα συστήματα εφαρμογής της ΔΟΕ και των ΗΕ προβλέπουν συστήματα κατάθεσης περιοδικών εκθέσεων τα οποία συμπληρώνονται από ειδικές διαδικασίες οιονεί δικαστικού χαρακτήρα και προγράμματα τεχνικής υποστήριξης. Η αποτελεσματικότητά τους απορρέει από την ικανότητά τους να κινητοποιούν την 'ντροπή' των υπερήμερων κρατών, αν και δεν έχουν την ικανότητα επιβολής εμπορικών μέτρων.

Ωστόσο, η ΔΟΕ μπορεί να επικαλεστεί εμπορικά μέτρα προτείνοντας την επιβολή τους μέσα από Σύσταση της. Μέχρι στιγμής, το σύστημα αυτό έχει

εφαρμοστεί μόνο μια φορά και κατά της Μυανμάρ. Αλλά δεν προβλέπεται σαφής μηχανισμός επιβολής όσον αφορά την λήψη εμπορικών μέτρων.

Αν και στις δυο περιπτώσεις χρειάζονται αναθεωρήσεις, υπάρχει ομοφωνία ότι τα συστήματα είναι ακόμα έγκυρα και προσφέρουν τη βάση για την εφαρμογή των μηχανισμών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Καθώς και οι δύο μηχανισμοί πρέπει να ενδυναμωθούν, μένει το ερώτημα: πρέπει να δημιουργηθεί ένας πιο αποτελεσματικός μηχανισμός ο οποίος θα προβλέπει την επιβολή μέτρων για την συμπλήρωση (ολοκλήρωση) των ήδη υπαρχόντων μηχανισμών;

2. Κριτική Επισκόπηση-Προτάσεις για σύστημα κυρώσεων ΔΟΕ-ΠΟΕ

Υπάρχει ομοφωνία ότι η ΔΟΕ κατέχει το πιο υψηλά ανεπτυγμένο σύστημα για την υιοθέτηση και εποπτεία των διεθνών προτύπων εργασίας.⁴¹¹ Όπως και στα ΗΕ, έτσι και στη ΔΟΕ η βασικότερη μέθοδος που επιστρατεύεται για την εφαρμογή των προτύπων εργασίας της είναι το σύστημα των εκθέσεων (*reporting*), που έχει σκοπό τον παραγωγικό διάλογο με τα Κράτη-Μέλη.⁴¹² Από το 1970, το σύστημα των διαδικασιών καταγγελιών έχει χρησιμοποιηθεί σε αρκετές περιπτώσεις και με σημαντική επιτυχία.⁴¹³ Το σύστημα της άμεσης επαφής και η χορήγηση τεχνικής υποστήριξης συμπληρώνουν τις διάφορες διαδικασίες.

Το βασικό χαρακτηριστικό των διαφόρων τεχνικών εφαρμογής είναι η κινητοποίηση της ντροπής και της ηθικής πειθούς παρά η χρήση ποινών όπως οι οικονομικές κυρώσεις. Αν και έχουν γίνει συζητήσεις σχετικά με την ανανέωση των διαδικασιών επίβλεψης, η βάση του αυτού συστήματος δεν έχει αμφισβητηθεί ιδιαίτερα.⁴¹⁴ Οι διάφοροι μηχανισμοί για αναφορά σε λίστα των υπερήμερων μελών σε ειδικές παραγράφους, και την διάκριση μεταξύ απλοποιημένων και λεπτομερών εκθέσεων, αποδεικνύει ότι το σύστημα είναι ικανό να ανταποκριθεί στις διαφορετικές περιπτώσεις σε διαφορετικές χώρες.

Υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός περιπτώσεων προόδου (*cases of progress*), δηλαδή τα κράτη μέλη που έχουν φέρει τη νομοθεσία τους και πρακτική σε

⁴¹¹ Bartolomei de la Cruz, von Potobosky, Swepston, *supra* 309, σελ. 124.

⁴¹² Leary, *supra* 294, σελ. 595.

⁴¹³ βλ. Kirgis, *supra* 311, p. 394.

⁴¹⁴ Bartolomei de la Cruz, von Potobosky, Swepston, *supra* 309, σελ. 124.

συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από τις συμβάσεις της ΔΟΕ. Αυτό ισχύει και για την νομοθεσία για την παιδική εργασία σε ορισμένες περιπτώσεις. Το πιο σημαντικό, αν και οι ερμηνείες των συμβάσεων της ΔΟΕ από τους εποπτικούς μηχανισμούς της ΔΟΕ δεν είναι νομικά δεσμευτικές, έχουν αρκετή βαρύτητα και αποτελούν απαραίτητη πηγή ερμηνείας του δικαίου της ΔΟΕ.

Ωστόσο, παρά τα επιτεύγματα του συστήματος εποπτείας της ΔΟΕ, οι κριτικοί το χαρακτηρίζουν ‘σκύλο χωρίς δόντια’, αφού δεν παρέχεται η δυνατότητα επιβολής εμπορικών κυρώσεων σε περίπτωση παραβιάσεων από τα μέλη της.⁴¹⁵ Αν αναλογιστεί κανείς το χρόνο που έχει περάσει από τη στιγμή που υιοθετήθηκαν οι συμβάσεις της ΔΟΕ για την παιδική εργασία και την διαρκή επιμονή του προβλήματος της παιδικής εργασίας σε παγκόσμια κλίμακα, φαίνεται ότι ίσως αυτοί οι κριτικοί επιβεβαιώνονται και ότι ίσως θα έπρεπε να κατασκευαστούν καινούρια συστήματα εντός του πλαισίου του ΠΟΕ. Υπό αυτήν την έννοια, όπως έχει τονισθεί σε σχέση με την νέα παγκόσμια οικονομία, ενώ οι θεμελιώδεις αρχές που προστάζει η ΔΟΕ παραμένουν ως επί το πλείστον επίκαιρες, οι μέθοδοι που χρησιμοποιεί είναι ίσως απαρχαιωμένες.⁴¹⁶

Και όμως, όσον αφορά το μεγάλο ζήτημα της παιδικής εργασίας, η ΔΟΕ έχει εντείνει τις δραστηριότητές της, μέσα από το σύστημα της Διακήρυξης της ΔΟΕ για τις Θεμελιώδεις Αρχές και Δικαιώματα στην Εργασία. Αν και έχει δεχθεί έντονη κριτική, το σύστημα της παρακολούθησης (*Follow-up*) στο πλαίσιο της Διακήρυξης στην πράξη έχει αποδειχθεί χρήσιμο εργαλείο εφαρμογής. Η Παγκόσμια Έκθεσή της που περιλαμβάνει πληροφορίες και στρατηγικές για την καταπολέμηση της παιδικής εργασίας, αποτελεί εξαιρετική βάση για περαιτέρω δράση εντός του ίδιου πλαισίου. Επιπλέον, η Διακήρυξη έχει αποτελέσει σημαντικό εργαλείο για την εξασφάλιση οικονομικών δωρεών.

Το IPEC έχει, επίσης, αποδειχθεί ένα πάρα πολύ σημαντικό εργαλείο για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας. Έχει πράγματι συνδράμει στην μείωση των αριθμών των εργαζόμενων παιδιών τα τελευταία χρόνια. Τα διάφορα προγράμματα και μελέτες αποτελούν βάση για την παραγωγή καινούριων στρατηγικών για την αντιμετώπιση της παιδικής εργασίας. Δίνουν έμφαση στο ρόλο που διαδραματίζουν οι

⁴¹⁵ Ehrenberg, *supra* 344, σελ. 389.

⁴¹⁶ Hepple, *supra* 310, σελ. 66.

κυβερνήσεις και τονίζει τη σημασία της συνεργασίας με άλλους διεθνούς οργανισμούς. Υπό αυτήν την έννοια, θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ένα νομικό πλαίσιο που προβλέπει συνεργασία με τον ΠΟΕ και το οποίο θα επιτρέπει τη λήψη εμπορικών μέτρων ως μηχανισμό ενίσχυσης των εθνικών δεσμεύσεων και κινητοποίησης των εθνικών πόρων.

Η περίπτωση της Μυανμάρ αποδεικνύει τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του συστήματος εφαρμογής της ΔΟΕ: η καλή λειτουργία των οργάνων της ΔΟΕ από τη μια, και η αργή εξέλιξη και εξάρτηση από την καλοσύνη των Κρατών-μελών από την άλλη. Το σημαντικότερο, η περίπτωση έχει επίσης δείξει ότι η ΔΟΕ δεν αποκλείει τη χρήση εμπορικών μέτρων, αλλά τις προτείνει ως μέτρο έσχατης επίλυσης. Έτσι, μένει να απαντηθεί αν θα έπρεπε να δημιουργηθεί ένα πιο αποτελεσματικό σύστημα επιβολής που προβλέπει τη λήψη εμπορικών μέτρων.⁴¹⁷ Κάτι τέτοιο θα ήταν βεβαίως επιθυμητό για λόγους νομικής βεβαιότητας και συνοχής του διεθνούς δικαίου.

Στο Μέρος II της παρούσης εργασίας, εκτέθηκε η άτυχη πορεία της πρωτοβουλίας να εισαχθεί κοινωνική ρήτρα. Και όμως μια τέτοια ρήτρα προτάσσεται από πολλούς για την εφαρμογή της διεθνούς απαγόρευσης της παιδικής εργασίας.⁴¹⁸ Αλλά βασική διαπίστωση είναι, η όποια επιβολή εμπορικών μέτρων, να συνοδεύεται από συμπληρωματικά μέτρα, *inter alia*, για την εκπαίδευση και την επανένταξη των πρώην εργαζόμενων παιδιών.⁴¹⁹

Η βασική λογική πίσω από τις προτάσεις αυτές αποσκοπεί στην αποτελεσματική εφαρμογή των εμπορικών μέτρων στην παιδική εργασία –εφόσον κατασκευαστούν με τον κατάλληλο τρόπο-, την απαίτηση για συνοχή στο διεθνές δίκαιο όπως καταδεικνύεται μέσα από την περίπτωση της Μυανμάρ και την σχεδόν

⁴¹⁷ F. Maupain, *Reflections on the Myanmar Experience*, in Ph. Alston's (Ed.), *Labour Rights as Human Rights*, Oxford University Press 2005, σελ. 141.

⁴¹⁸ J. Neumann, *Die Koordination des WTO-Rechts mit anderen völkerrechtlichen Ordnungen*, Duncker & Humblot, 2002 σελ. 595 *et seq.* και σελ. 604. ILO–WTO μηχανισμοί έχουν προταθεί και από τους: D. Ehrenberg, *From Intention to Action, An ILO–GATT/WTO Enforcement Regime for International Labour Rights*, in L. A. Compa, S. F. Diamond (eds.), *Human Rights, Labour Rights, and International Trade*, University of Pennsylvania Press, 1996, σελ. 163–80, M. Reuß, *Menschenrechte durch Handelssanktionen: die Durchsetzung sozialer Standards im Rahmen der WTO*, Baden-Baden: Nomos Verlag, 1999 και ICFTU, *Building Workers' Human Rights into the Global Trading System*, p. 44 *et seq.*, <http://www.icftu.org/www/english/els/escl99BWRGTS.pdf> και Economic Strategy Institute, Morici, Schulz, *Labour Standards in the Global Trading System*, 2001.

⁴¹⁹ Humbert, *supra* 11, σελ. 376.

παγκόσμια ομοφωνία για ύπαρξη απαγόρευσης της παιδικής εργασίας στο διεθνές δίκαιο.

3. Συμπέρασμα: Η Παιδική Εργασία σε έναν Παγκοσμιοποιημένο Κόσμο

Παρά την αισθητή εν γένει μείωση της παιδικής εργασίας και του γεγονότος ότι μια συνεχώς αυξανόμενη εμπειρία προωθεί μια καλύτερη κατανόηση για το τι βοηθάει και τι όχι στην καταπολέμηση της παιδικής εργασίας, πάνω από 150 εκατ. παιδιά βρίσκονται παγιδευμένα σε κάποια μορφή απαράδεκτης εκμετάλλευσης.

Ανάμεσα στα αίτια της παιδικής εργασίας, και γενικά για κάθε ζήτημα το οποίο συνδέεται με την κατάσταση των εργαζομένων και τα κοινωνικά δικαιώματα, η λέξη ‘παγκοσμιοποίηση’ ανακύπτει *ad nauseam*.⁴²⁰ Την έχουν επικαλεστεί μελετητές, πολιτικοί και δημοσιογράφοι τόσο συχνά, που η έννοια του όρου –αν θεωρηθεί ότι είχε ποτέ ακριβή έννοια- φαίνεται να έχει διαλυθεί.⁴²¹ Σήμερα, έχει, ορθώς, περιορίσει το ρόλο του στην χρήση του ως γενική περιγραφή της εποχής μας.⁴²² Βέβαια, η παρούσα εξέταση δεν έχει ως σκοπό την εξέταση της αντίληψης της παγκοσμιοποίησης,⁴²³ αλλά δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι κάποια από τα χαρακτηριστικά της συνδέονται με την παιδική εργασία.

Το σίγουρο είναι ότι η παγκοσμιοποίηση, είτε καλή είτε κακή, γίνεται αντιληπτή ως μια αναπόφευκτη πραγματικότητα και έχει βελτιώσει δραστικά την διασυνοριακή επικοινωνία κεφαλαίων και οικονομίας. Αντίθετα, δεν είναι το ίδιο βοηθητική για μεγάλη πλειοψηφία εργαζομένων. Ενώ ο κόσμος είναι ο κατάλληλος χώρος για την κεφαλαιαγορά και για τους εκλεκτούς παγκοσμιοποιημένους πολύγλωσσους, το αντίθετο ισχύει για τους τοπικά εγκατεστημένους πληθυσμούς.⁴²⁴ Για αυτούς, η διασυνοριακή μετακίνηση για λόγους απασχόλησης δεν είναι συχνά επιλογή. Είναι προφανές ότι υπάρχουν νικητές και νικημένοι σε έναν

⁴²⁰ M. Pertile, *The Fight Against Child Labour in a Globalized World*, in G. Nesi et al., *Child Labour in a Globalized World: A Legal Analysis of ILO Action*, Ashgate, 2008, σελ. 1-16, σελ. 5.

⁴²¹ Z. Bauman, *Globalization: The Human Consequences*, Columbia University Press, 2000, σελ. 1-3.

⁴²² J. Osterhammel and N.P. Petersson, *Geschichte der Globalisierung. Dimensionen, Prozesse, Epochen*, Munich, C.H. Beck 2003, σελ. 7.

⁴²³ Βλ. D. Zolo, *Globalization: An Overview*, Essex, ECPR Press, 2007, σελ. 1-5, για την έννοια της παγκοσμιοποίησης.

⁴²⁴ Bauman, *supra* 413, σελ. 1-3.

παγκοσμιοποιημένο κόσμο και ότι τα εργαζόμενα παιδιά, ίσως το πιο εύθραυστο κομμάτι της κοινωνίας, συνήθως ανήκουν στην τελευταία κατηγορία.

Αποτελεί κοινό φαινόμενο η συνήθεια να καταλογίζουμε ανάμεσα στα αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης, αλλά και της διαδεδομένης χρήσης νέων τεχνολογιών, την συνεχώς εναλλαχθείσα αντίληψή μας για το χώρο και χρόνο. Σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο οι αποστάσεις γίνονται μηδαμινές και αυτό από μόνο του δημιουργεί παράδοξα αποτελέσματα. Αν, από τη μια, η παγκοσμιοποίηση, και δη η αυξημένη κινητικότητα κεφαλαίων, φαίνονται να επιτείνουν το πρόβλημα της παιδικής εργασίας ή τουλάχιστον περιπλέκουν την αναζήτηση λύσης, τότε, από την άλλη, η ύπαρξη και μόνο μιας παγκόσμιας κινητικότητας για την εξάλειψή της παιδικής εργασίας, αποτελεί αυτή καθεαυτή προϊόν της παγκοσμιοποίησης.⁴²⁵ Έτσι, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να αποτελέσει το όχημα εκείνο το οποίο θα μεταφέρει την μάχη για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας σε όλες τις γωνίες της υφελίου, στις οποίες έχει εξάλλου έχει πρόσβαση.

Αυτή η σκέψη αντικατοπτρίζεται και στις διάφορες εκθέσεις της ΔΟΕ, η οποία δεν αντιλαμβάνεται την παγκοσμιοποίηση ως εμπόδιο αλλά ως ευκαιρία, η οποία δεν θα πρέπει να μείνει ανεκμετάλλευτη στον αγώνα κατά της παιδικής εργασίας. Αντίθετα, η ΔΟΕ σωστά αναγνωρίζει ότι τα εμπόδια προκύπτουν από αλλού. Για παράδειγμα, η Παγκόσμια Έκθεση (Global Report 2006) για την παιδική εργασία αναγνωρίζει κάποια συγκεκριμένα εμπόδια τα οποία πρέπει να ξεπεραστούν για να επιτευχτεί η μείωση και εξάλειψη της παιδικής εργασίας, τα οποία και έχουν επαναληφθεί από μεταγενέστερες εκθέσεις, με εξαίρεση την τελευταία του 2010, η οποία προσθέτει επιπλέον την ανησυχία για τις επιπτώσεις την παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, οι οποίες εξαπλώνονται μέσω της παγκοσμιοποίησης. Αλλά και εδώ η ΔΟΕ διατηρεί ότι οι οικονομική κρίση δεν πρέπει να λογίζεται με τη μορφή καταστροφολογίας, αλλά αντίθετα πρέπει να αποτελέσει ευκαιρία να ενταθούν οι προσπάθειες για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας.⁴²⁶

Το βασικό πλαίσιο αυτών των εμποδίων έγκειται στην πίστη ότι η μάχη κατά της παιδικής εργασίας μπορεί εν τέλει να νικηθεί μόνο σε εθνικό επίπεδο. Η όποια δράση –είτε εθνική είτε διεθνής– πρέπει στην ουσία να εξυπηρετεί την ενδυνάμωση

⁴²⁵ Pertile, *supra* 412, σελ. 6.

⁴²⁶ ILO, *Accelerating action against child labour*, σελ. 49.

των εθνικών ανταποκρίσεων και πρέπει να σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να στηρίζει τα κράτη στις –δύσκολες κυρίως– πολιτικές που πρέπει να υιοθετηθούν.

Εν ευρεία διατύπωση, οι προκλήσεις και τα εμπόδια που πρέπει να ξεπεραστούν είναι⁴²⁷:

α) Η ανάγκη για μεγαλύτερη εθνική κυριότητα, που να υποστηρίζεται από τις οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών, αλλά και από μια πιο δραστική παγκόσμια κινητικότητα η οποία θα δημιουργήσει το κατάλληλο περιβάλλον στο οποίο τα εργαλεία και τα πλαίσια θα χρησιμοποιηθούν ως το έπακρον.

β) Η ενσωμάτωση της εξάλειψης της παιδικής εργασίας εντός των πλαισίων των πολιτικών ανάπτυξης και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως οι Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας (Millennium Development Goals) ή τις Στρατηγικές Μείωσης της Φτώχειας.

γ) Σε εθνικό επίπεδο πολλές χώρες έχουν την διάθεση και τη βούληση να αντιμετωπίσουν την παιδική εργασία, αλλά χωρίς την απαραίτητη διεθνή οικονομική υποστήριξη, η δέσμευση μένει στα λόγια. Έτσι, πρέπει να καταστεί ευρέως γνωστό ότι είναι οικονομικά λογική η υποστήριξη των εθνικών προσπαθειών για καταπολέμηση της παιδικής εργασίας από τη διεθνή κοινότητα.

δ) Η εξάλειψη της παιδικής εργασίας πρέπει να τοποθετηθεί στη διεθνή αναπτυξιακή ατζέντα για τη νοτίως της Σαχάρας Αφρική, ιδίως.

Άλλες προκλήσεις-εμπόδια συμπεριλαμβάνουν τον HIV/AIDS, τις συνδέσεις με την απασχόληση των νέων, και την ανάπτυξη της άτυπης οικονομίας όπου παρουσιάζονται τα μεγαλύτερα ποσοστά παιδικής εργασίας, και δη στις χειρότερες μορφές της.

Σε διεθνές επίπεδο, αυτές οι προκλήσεις υπονοούν μια πιο συνεκτική προσέγγιση της παιδικής εργασίας από όλους τους ενδιαφερομένους, συμπεριλαμβανομένων και των διεθνών οργανώσεων και ΜΚΟ. Σε εθνικό επίπεδο, οι κυβερνήσεις πρέπει να ωθούνται σε πιο ουσιαστικές δράσεις. Για την ‘τόνωση’ της μάχης κατά της παιδικής εργασίας, η Παγκόσμια Έκθεση πρότεινε ένα φιλόδοξο στόχο: την εξάλειψη όλων των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας μέχρι το 2016,

⁴²⁷ ILO, *The end of child labour*, σελ. 53.

και ότι για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, όλα τα Κράτη θα πρέπει να καταστρώσουν και να εφαρμόσουν τα κατάλληλα χρονικά περιορισμένα μέτρα μέχρι το 2008.⁴²⁸

Όμως, εκείνη την εποχή οι τάσεις έδειχναν ότι μπορεί να επιτευχθεί αυτός ο στόχος μέχρι το 2016. Η τελευταία Παγκόσμια Έκθεση του 2010, ωστόσο, διαπίστωσε ότι τα κράτη ως επί το πλείστον δεν τήρησαν το στόχο του 2008.⁴²⁹ Μένει να δούμε ποια θα είναι τα αποτελέσματα της καινούριας Παγκόσμιας Έκθεσης που αναμένεται να εκδοθεί μέσα στο 2014 και η οποία θα έχει και μια πιο πλήρη εικόνα για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης.

Όσον αφορά τη ΔΟΕ και τον λόγο για τον οποίο επιλέχθηκε ως κεντρικός άξονας στην παρούσα έρευνα, για την παγκόσμια δράση κατά της παιδικής εργασίας, ένα είναι αυτονόητο: η ΔΟΕ είναι ο πιο κατάλληλος διεθνής οργανισμός για την ανάληψη ενός τόσο μεγάλου έργου.

Η ΔΟΕ διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στον καθορισμό του διεθνούς πλαισίου πολιτικής μέσω των προτύπων της και παρέχει το καταλληλότερο πεδίο σύγκλησης. Το συγκριτικό πλεονέκτημα της ΔΟΕ έγκειται στη δύναμη του μηνύματός της, τις γνώσεις και τις συνεργασίες της, κυρίως με τις οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών.

Αυτό που η ΔΟΕ πρέπει να βελτιώσει είναι ίσως μια από τις πιο κρίσιμες περιοχές απ' όλα: την πνευματική ηγεσία, την απήχηση και την υπεράσπιση της προσπάθειας που καταβάλλει, και την επιδίωξη κοινωνικής εταιρικής σχέσης που θα αποτελέσει λεωφόρο για την ανάπτυξη και την εφαρμογή των πολιτικών της. Η ΔΟΕ μπορεί να αποδείξει καλύτερα την ηγετική της ικανότητα, όχι με βάση το μέγεθος των πόρων που διαχειρίζεται για την κινητοποίηση της, αλλά μέσα από την ικανότητά της να επηρεάζει την κατανομή των πολύ μεγαλύτερων πόρων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, οι οποίοι μπορεί να έχουν σημαντικές επιπτώσεις για την παιδική εργασία. Όχι από τον αριθμό των έργων της, αλλά μέσα από την ποιότητα των ιδεών που προβάλλει, και την ικανότητά της για τη διάδοσή τους.

Αυτό ήδη τονίστηκε από τον Albert Thomas, πρώτος διευθυντής της ΔΟΕ, σχετικά με την ανάγκη για έναν παγκόσμιο οίκο εκκαθάρισης για την καλή πρακτική: *«Ακόμα κι αν η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας θα πρέπει να είναι μόνο μια επιστημονική*

⁴²⁸ *Ibid.*, σελ. 83.

⁴²⁹ ILO, *Accelerating action against child labour*, σελ.43.

υπηρεσία πληροφόρησης στη διάθεση όλων των εργοδοτών και εργαζομένων, ... που αναζητούν την κοινωνική δικαιοσύνη που είναι η εγγύηση της διεθνούς ειρήνης, ακόμη και αν το Γραφείο καταγράφει μόνο την πρόοδο που έχει σημειωθεί σε διάφορες χώρες, ακόμη και τότε, η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας θα είναι ένα ανεκτίμητο γρανάζι στο μηχανισμό της κοινωνικής εξέλιξης».⁴³⁰

Τα αποτελέσματα της παιδικής εργασίας και της εκπαίδευσης δεν ανταποκρίνονται στις κρίσεις με τον ίδιο τρόπο παντού.⁴³¹ Εμείς μπορούμε να περιμένουμε ότι η οικονομική κρίση θα σχετίζεται με την αύξηση της παιδικής εργασίας στις χώρες χαμηλού εισοδήματος και ιδιαίτερα στα φτωχότερα νοικοκυριά των χωρών αυτών. Για τις χώρες μεσαίου εισοδήματος, υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι ο αντίκτυπος της πτώσης του βιοτικού επιπέδου θα μπορούσε να συνοδεύεται από μειωμένες ευκαιρίες απασχόλησης για τα παιδιά. Οι ανάγκες των νοικοκυριών είναι επίσης πιθανό να εξαρτηθούν από την παρουσία μιας εύρυθμης λειτουργίας των κοινωνικών δικτύων ασφαλείας.⁴³²

Η ΔΟΕ τονίζει ότι είναι ευθύνη όλων μας να διασφαλίσουμε ότι αυτή θα είναι η τελευταία γενιά των παιδιών που θα έχει αξιοποιηθεί ως εργαζόμενα παιδιά.⁴³³ Το 2006, η ΔΟΕ έθεσε έναν φιλόδοξο στόχο και το πρόγραμμα να συμβάλει προς το σκοπό αυτό. Στην τελευταία της έκθεση καθορίζονται τα κενά και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει η διεθνής κοινότητα καθώς προσπαθεί να τιμήσει την δέσμευση για την επίτευξη του στόχου του 2016.

Οι προοπτικές για τον στόχο του 2016 μπορεί να ακολουθήσει την εκδοχή δύο σεναρίων. Τα δύο σενάρια μπορούν να αποκαλούνται «σενάριο κρίσης»⁴³⁴ και «σενάριο-επανάσταση»,⁴³⁵ αντίστοιχα.

Σύμφωνα με το πρώτο, εάν η ανταπόκριση στις τρέχουσες παγκόσμιες τάσεις της παιδικής εργασίας και της πολιτικής και του προγράμματος συνεχιστούν, είναι

⁴³⁰ “Even if the International Labour Organisation should only be a scientific information service at the disposal of all employers and workers, ... who are seeking the social justice which is the guarantee of international peace, even if the Office only registers the progress made in various countries, even then the International Labour Organisation would be an invaluable cog in the machinery of social evolution.”, A. Thomas: The International Labour Organisation: Its Original development and future, 1 *The International Labour Review* 1921, σελ. 21.

⁴³¹ ILO, *World Report on Child Labour*, σελ. 11.

⁴³² *Ibid.*, σελ. 55 επ.

⁴³³ ILO, *Accelerating action against child labour*, σελ. 77.

⁴³⁴ *Ibid.*

⁴³⁵ *Ibid.*

πιο πιθανό ότι ο στόχος του 2016 δεν θα επιτευχθεί. Η αποτυχία να επιτευχθεί ο στόχος του 2008 για εθνικά σχέδια δράσης με κάθε δυνατή έννοια είναι ήδη προειδοποιητικό σήμα, όπως και η σημαντικά αργή πρόοδο όσον αφορά τα MDGs, ιδίως προς την κατεύθυνση της καθολικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Σύμφωνα με αυτό το σενάριο, θα επικρατήσει η λογική *‘business as usual’*,⁴³⁶ ανάμεσα στις κυβερνήσεις και τη διεθνή κοινότητα, που θα χρησιμοποιήσουν την παγκόσμια οικονομική κρίση ως περαιτέρω δικαιολογία για τις περικοπές των δαπανών σε βασικούς κοινωνικούς τομείς και περικοπές στις ξένες δεσμεύσεις για βοήθεια.

Ωστόσο, στο δεύτερο σενάριο, μια ευκαιρία θα μπορούσαμε να εκμεταλλευτούμε από την κρίση (*«don't waste a good crisis»*)⁴³⁷ για την κινητοποίηση της απαραίτητης πολιτικής βούλησης για να δοθεί προτεραιότητα στην εξάλειψη της παιδικής εργασίας, ως μια σοφή επένδυση στη μελλοντική ανάπτυξη. Για να επενδύσουν εντός κρίσης, η πολιτική εξάλειψης της φτώχειας πρέπει πρώτα να διορθωθεί με έναν Οδικό Χάρτη (*Roadmap*) που θα καθορίζει το πώς να φέρει τον κόσμο στο σωστό δρόμο, αλλά, και πιο δύσκολα, στην πορεία για την εξάλειψη παιδικής εργασίας.

Φιλοδοξία είναι το παν. Το γεγονός είναι, ότι η εξάλειψη της παιδικής εργασίας είναι δυνατή και προσιτή, εφόσον ο κόσμος το θέλει και παλεύει γι' αυτό. Η μελλοντική επιτυχία ενός παγκόσμιου κινήματος κατά της παιδικής εργασίας θα εξαρτηθεί σχεδόν εξ ολοκλήρου από τη δυναμική παρουσία της ΔΟΕ, σε στενή συνεργασία με τους φορείς που την υποστηρίζουν αλλά και που συμμετέχουν στον ίδιο αγώνα. Πρέπει να γίνει η σωστή εκμετάλλευση της παγκοσμιοποίησης, ώστε να εξασφαλιστεί παγκόσμια διάχυση των καλών πολιτικών για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας.

Τέλος, δεδομένης της παρούσας κατανόησης της προβληματικής γύρω από την παιδική εργασία, των διεθνών νομικών διατάξεων που έχουν γίνει ευρέως αποδεκτά για την εξάλειψή της αλλά και της δράσης της ΔΟΕ και άλλων συνεργαζόμενων φορέων, δεν είναι υπερβολή η πεποίθηση ότι μπορεί να επιτευχθεί ο στόχος για έναν κόσμο χωρίς εργαζόμενα παιδιά. Αλλά για να επιτευχθεί σε μια

⁴³⁶ *Ibid.*

⁴³⁷ *Ibid.*

εύλογη χρονική περίοδο, χρειάζεται συντονισμένη δράση, σοφή διακυβέρνηση, οικονομική ανάπτυξη αλλά και πραγματική πολιτική δέσμευση. Όταν εξασφαλιστούν αυτά, η παιδική εργασία θα αποτελέσει, πράγματι, κομμάτι μόνο του παρελθόντος.

ΠΗΓΕΣ

Βιβλιογραφία:

- P. Alston, "Core Labour Standards" and the Transformation of the International Labour Rights Regime, 15 *EJIL* 2004
- P. Alston, Facing Up to the Complexities of the ILO's Core Labour Standards Agenda, 16 *EJIL* 2005
- H. Bartolomei de la Cruz, G. von Potobosky, L. Swepston, *The International Labour Organization*, Boulder 1996
- Z. Bauman, *Globalization: The Human Consequences*, Columbia University Press, 2000
- R. Bhala, Clarifying the Trade-Labour Link, 37 *Columbia Journal of Transnational Law* 1998
- M. Bonnet, Child Labour in Africa, 132 *International Labour Review* 1993
- M. J. Bossuyet, *Guide to the Travaux Préparatoires of the International Covenant on Civil and Political Rights*, Martinus- Nijhoff 1987
- C. Breen, *Age Discrimination and Children's Rights*, Martinus-Nijhoff 2005
- M. Busse and S. Braun, Trade and investment effects of forced labour: an empirical assessment, 142 *International Labour Review* 2003
- S. Canagarajah and H. Skyt Nielsen, Child Labour in Africa: A Comparative Study, 575 *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 2001
- E. Cappuyns, Linking Labour Standards and Trade Sanctions: An Analysis of their Current Relationship, 36 *Columbia Journal of Transnational Law* 1998
- S. Charnovitz, The (Neglected) Employment Dimension of the World Trade Organization, in V. A. Leary et al.(Eds.), *Social Issues, Globalisation and International Institutions*, Martinus-Nijhoff 2006
- M. Craven, *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights – A Perspective on its Development*, Clarendon Press 1995
- B. Creighton, Freedom of Association, in R. Blanpain, *Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies*, Kluwer Law 2010
- H. Cunningham, P. P. Viazzo, Some Issues in the Historical Study of Child Labour, in UNICEF, International Child Development Centre, H. Cunningham, P. P. Viazzo (eds.), *Child Labours in Historical Perspective*
- A. Γιόκαρης, *Η Πρακτική των Δικαιοδοτικών Οργάνων στην Εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου*, Σειρά Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012
- A. Γιόκαρης, Φ. Παζαρτζή, *Εθνική και Διεθνής Καταστολή των Διεθνών Εγκλημάτων*, Σειρά Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012
- L. Dasberg, What is a Child and What are its Rights?, in E. Verhellen, F. Spiesschaert (eds.), *Ombudswork for Children, A Way of Improving the Position of Children in Society*, Leuven, 1989, σελ. 35–46
- C. Grootaert, R. Kanbur, Child Labour, An Economic Perspective, 134 *International Labour Review* 1995
- J. M. Diller and D.A. Levy, Child Labour, Trade and Investment: Toward the Harmonization of International Law, 91 *AJIL* 1997
- Y. Dinstein, The Right to Life, Physical Integrity and Liberty, in L. Henkin (ed.), *The International Bill of Human Rights, The Covenant on Civil and Political Rights*, Columbia University Press, 1981

- P. Dorman, *Child labour, education and health: A review of the literature* (Geneva, ILO, 2008).
- D. Ehrenberg, From Intention to Action, An ILO–GATT/WTO Enforcement Regime for International Labour Rights, in L. A. Compa, S. F. Diamond (eds.), *Human Rights, Labour Rights, and International Trade*, University of Pennsylvania Press, 1996
- D. Ehrenberg, The Labour Link: Applying the International Trading System to Enforce Violations of Forced and Child Labour, 20 *Yale Journal of International Law* 1995
- V.-Y. Ghebali, *The International Labour Organisation*, Martinus-Nijhoff 1989
- R. Howse, B. A. Langille, J. Burda, The World Trade Organisation and Labour Rights: Man Bites Dog, in V.A. Leary et al., *Social Issues, Globalisation and International Institutions*, Martinus-Nijhoff 2006
- H. Hannum, The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law, 25 *Georgia Journal of International and Comparative Law* 1995-6
- B. Hepple, *Labour Laws and Global Trade*, Hart Publishing 2005
- S. Hobbes et al., *Child Labour: A world history companion*, ABC-CLIO 1999
- S. Hughes & N. Haworth, *International Labour Organisation*, Routledge 2011
- F. Humbert, *The Challenge of Child Labour in International Law*, Cambridge 2009
- M. Jankanish, N. Happels (eds.), *Action against Child Labour*, Geneva: International Labour Office, 2000
- C. Jetzlsperger, ILO-International Labour Organization, in H. Volger (ed.), *A Concise Encyclopaedia of the United Nations*, Kluwer Law International, 2002
- S. Joseph, J. Schultz, M. Castan, *The International Covenant on Civil and Political Rights, Cases, Materials and Commentary*, Oxford University Press 2004
- H. Key, *The Century of the Child*, Bibliolife 2010
- J. Klabbers, *An Introduction to International Institutional Law*, Cambridge 2002
- F. L. Kirgis, *International Organizations in their Legal Setting*, second edition, West Publishing Co., 1993
- J. Kooijmans, The ILO and its Work against Child Labour, 14 *Tilburg Law Review* 2007
- ICFTU, *Building Workers' Human Rights into the Global Trading System*, <http://www.icftu.org/www/english/els/escl99BWRGTS.pdf>
- B. A. Langille, Core Labour Rights: The True Story, in V.A. Leary et al, *Social Issues, Globalisation and International Institutions*, Martinus-Nijhoff 2006
- B. A. Langille, Core Labour Rights Standards – The True Story (Reply to Alston), 16 *EJIL* 2005
- B. A. Langille, The ILO and the New Economy: Recent Developments, 5 *Int'l J. Comp. Lab. L & Ind. Rels.* 1999
- N. Lassen, Article 4, in G. Alfredsson, E. Asbjorn (eds.), *The Universal Declaration of Human Rights, A Common Standard of Achievement*, Martinus- Nijhoff 1999
- V. A. Leary, The Paradox of Workers' Rights as Human Rights, in L. A. Compa, S. F. Diamond (eds.), *Human Rights, Labour Rights, and International Trade*, University of Pennsylvania Press, 1996
- V. A. Leary, Lessons from the Experience of the International Labour Organization, in P. Alston (ed.), *The United Nations and Human Rights, A Critical Appraisal*, Clarendon Press, 1992

- P. Letuka, The Best Interests of the Child and Child Labour in Lesotho, in W. Ncube (ed.), *Law, Culture, Tradition and Children's Rights in Eastern and Southern Africa*, Ashgate Publishing Company Ltd. 1998
- G. Marceau and J. P. Trachtman, A Map of the World Trade Organization Law of Domestic Regulation of Goods, in G. A. Bermann & P.C. Mavroidis (Eds.), *Trade and Human Health and Safety*, Cambridge 2006
- F. Maupain, Reflections on the Myanmar Experience, in Ph. Alston's (Ed.), *Labour Rights as Human Rights*, Oxford University Press 2005
- F. Maupain, Revitalization Not Retreat: The Real Potential of the 1998 ILO Declaration for the Universal Protection of Workers' Rights, 16 *EJIL* 2005
- Economic Strategy Institute, Morici, Schulz, *Labour Standards in the Global Trading System*, 2001.
- V. Muntarbhorn, Child rights and social clauses: Child labour elimination as a social cause?, 6 *The International Journal of Children's Rights* 1998
- W. Ncube, The African Cultural Fingerprint? The Changing Concept of Childhood, in W. Ncube (ed.), *Law, Culture, Tradition and Children's Rights in Eastern and Southern Africa*, Ashgate Publishing Company Ltd. 1998
- J. Neumann, *Die Koordination des WTO-Rechts mit anderen völkerrechtlichen Ordnungen*, Duncker & Humblot, 2002
- M. Nowak, *UN Covenant of Civil and Political Rights, CCPR Commentary*, N. P. Engel Publisher, 2005
- E. Ochaíta, M. A. A. Espinosa, E. Calvo, Child Work and Labour in Spain: A First Approach, 8 *International Journal of Children's Rights* 2000
- J. Osterhammel and N.P. Petersson, *Geschichte der Globalisierung. Dimensionen, Prozesse, Epochen*, Munich, C.H. Beck 2003
- M. Pertile, The Fight Against Child Labour in a Globalized World, in G. Nesi et al., *Child Labour in a Globalized World: A Legal Analysis of ILO Action*, Ashgate, 2008
- M. Reuß, *Menschenrechte durch Handelssanktionen: die Durchsetzung sozialer Standards im Rahmen der WTO*, Baden-Baden: Nomos Verlag, 1999
- O. Schachter, *International Law in Theory and Practice*, Martinus-Nijhoff Publishers 1991
- J. Seabrook, *Children of other Worlds- Exploitation in the Global Market*, Pluto Press, 2001
- D. M. Smolin, Conflict and Ideology in the International Campaign against Child Labour, 16 *Hofstra Labor & Employment Law Journal* 1999
- H. Stokke, From Norm to Action: Technical Co-operation in the Field of Child Labour, in Stokke, Hugo and Tostensen, Arne (ed.), *Human Rights in Development, Yearbook 1998, Global Perspectives and Local Issues*, Kluwer Law International 1998
- M. Swaminathan, Economic Growth and the Persistence of Child Labour: Evidence from an Indian City, 20 *World Development* 1998
- A. Thomas: The International Labour Organisation: Its Original development and future, 1 *The International Labour Review* 1921
- G. van Bueren, *The International Law of the Rights of the Child*, Martinus Nijhoff Publishers, 1995
- A. D. A. Vandaele, *International Labour Rights and the Social Clause: Friends or Foes*, Cameron 2005

P. E. Veerman, To What Extent did the Image of Childhood Change?, in P. E. Veerman, *The Rights of the Child and the Changing Image of Childhood*, Martinus Nijhoff Publishers, 1992

E. Verhellen, *Convention on the Rights of the Child*, Garant 2000

M. Weiner, Child Labour in Developing Countries: The Indian Case. Art. 28 a, 32 and 36 of the UN Convention on the Rights on the Child, 2 *International Journal of Children's Rights* 1994

M. Weiner, *The Child and the State in India: Child Labour and Education Policy in Comparative Perspective*, Princeton University Press, 1991

D. Zolo, *Globalization: An Overview*, Essex, ECPR Press, 2007

Συνθήκες:

ILO:

Constitution of the International Labour Organisation (ILO), 1 April 1919, adopted by the Peace Conference in April 1919, Part XIII of the Treaty of Versailles (28 June 1919), διαθέσιμο στην: <<http://www.refworld.org/docid/3ddb5391a.html>>

C005 - Minimum Age (Industry) Convention, 1919 (No. 5), Convention Fixing the Minimum Age for Admission of Children to Industrial Employment (Entry into force: 13 Jun 1921)

C006 - Night Work of Young Persons (Industry) Convention, 1919 (No. 6), Convention concerning the Night Work of Young Persons Employed in Industry (Entry into force: 13 Jun 1921), Ν.Δ. 4215/1961, ΦΕΚ 170/Α/18-09-1961.

C007 - Minimum Age (Sea) Convention, 1920 (No. 7), Convention Fixing the Minimum Age for Admission of Children to Employment at Sea (Entry into force: 27 Sep 1921)

C010 - Minimum Age (Agriculture) Convention, 1921 (No. 10), Convention concerning the Age for Admission of Children to Employment in Agriculture (Entry into force: 31 Aug 1923)

C029 - Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), Convention concerning Forced or Compulsory Labour (Entry into force: 01 May 1932)

C033 - Minimum Age (Non-Industrial Employment) Convention, 1932 (No. 33), Convention concerning the Age for Admission of Children to Non-Industrial Employment (Entry into force: 06 Jun 1935)

C059 - Minimum Age (Industry) Convention (Revised), 1937 (No. 59), Convention Fixing the Minimum Age for Admission of Children to Industrial Employment (Revised 1937) (Entry into force: 21 Feb 1941)

C058 - Minimum Age (Sea) Convention (Revised), 1936 (No. 58), Convention Fixing the Minimum Age for the Admission of Children to Employment at Sea (Revised 1936) (Entry into force: 11 Apr 1939)

C060 - Minimum Age (Non-Industrial Employment) Convention (Revised), 1937 (No. 60) Convention concerning the Age for Admission of Children to Non-Industrial Employment (Revised 1937) (Entry into force: 29 Dec 1950)

C112 - Minimum Age (Fishermen) Convention, 1959 (No. 112), Convention concerning the Minimum Age for Admission to Employment as Fishermen (Entry into force: 07 Nov 1961).

C123 - Minimum Age (Underground Work) Convention, 1965 (No. 123), Convention concerning the Minimum Age for Admission to Employment Underground in Mines (Entry into force: 10 Nov 1967)

R124 - Minimum Age (Underground Work) Recommendation, 1965 (No. 124), Recommendation concerning the Minimum Age for Admission to Employment Underground in Mines, Adoption: Geneva, 49th ILC session (22 Jun 1965).

C138 - Minimum Age Convention, 1973 (No. 138), Convention concerning Minimum Age for Admission to Employment (Entry into force: 19 Jun 1976), Ν.Δ. 1182/81, (ΦΕΚ 193/Α/24-7-81).

C105 - Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105), Convention concerning the Abolition of Forced Labour (Entry into force: 17 Jan 1959).

C182 - Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182), Convention concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour (Entry into force: 19 Nov 2000), ν. 2918/2001, ΦΕΚ 119/Α/15-06-2001

R190 - Worst Forms of Child Labour Recommendation, 1999 (No. 190), *Recommendation concerning the prohibition and immediate action for the elimination of the worst forms of child labour*.

UN:

League of Nations, 1926 Convention to Suppress the Slave Trade and Slavery, 60 LNTS 253, Registered No. 1414, ν. 4473/1930 (ΦΕΚ 62/Α/26-02-1930)

1949 Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others, A/RES/317

1956 Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery, 226 UNTS 3.

1956 Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery, 266 UNTS 3, Ν.Δ. 1145/1972, ΦΕΚ 105/Α/ 30-06-1972

1966 International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), 999 UNTS 171, Ν. 2462/1997, ΦΕΚ 25/Α/26-2-1997

1966 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), 993 UNTS 3, Ν. 1532/1985, ΦΕΚ 45/Α/19-03-1985

1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, 1155 UNTS 331, ΝΔ. 402/1974, ΦΕΚ 141/Α/23-05-1974.

UN, 1979 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, 1249 UNTS 13.

Πρώτο Πρόσθετο Πρωτοκόλλο στις Συμβάσεις της Γενεύης, για την Προστασία των Θυμάτων των Διεθνών Ένοπλων Συρράξεων, 1977, 1125 UNTS 3

Δεύτερο Πρόσθετο Πρωτοκόλλο, για την Προστασία των Θυμάτων των Μη-Διεθνών Ένοπλων Συρράξεων, 1977, 1125 UNTS 609

1989 Convention on the Rights of the Child (CRC), 1577 UNTS 3, Ν. 2101/1992, ΦΕΚ 192/Α/02-12-1992

2001 United Nations Convention against Transnational Organized Crime, A/RES/55/25, Ν.3875/2010, ΦΕΚ 150/Α/20-09-2010

2000 Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography, A/RES/54/263, Ν.3625/2007, ΦΕΚ 290/Α/24-12-2007

2000 Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict, A/RES/54/263, N. 3080/2002, ΦΕΚ 312/A/22-11-2003

Άλλοι Οργανισμοί:

1948 Inter-American Charter of Social Guarantees, *in* International Conferences of American States, Second Supplement, 1945-1954, Washington, D.C., Pan American Union, 1956.

Organisation of African Unity, 1990 African Charter on the Rights and Welfare of the Child, CAB/LEG/24.9/49 (1990).

Commonwealth of Independent States, 1995 Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, 3 *IHRR* 1, 212 (1996).

League of Arab States, 1994 Arab Charter on Human Rights, 12 *IHRR* 893 (2005).

Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, Ν.1426/84 (ΦΕΚ 32 Α/21-3-84). Στις 03/05/1996 υπογράφηκε το αναθεωρημένο κείμενο του ΕΚΧ. (ETS No.163, 1996).

OAS, 1999 Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights ("Protocol of San Salvador"), A-52.

SAARC, 2002 Convention on Preventing and Combating Trafficking in Women and Children for Prostitution, <http://www.humantrafficking.org/uploads/publications/SAARC_Convention_on_Trafficking_Prostitution.pdf>.

SAARC, 2002 Convention on Regional Arrangements for the Promotion of Child Welfare in South Asia, < <http://www.saarc-sec.org/userfiles/conv-children.pdf> >.

Νομολογία:

ICC: *The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Situation in Democratic Republic of the Congo, ICC-01/04-01/06-2901, Trial Chamber I, 10/07/2012

SCSL: *Prosecutor v. Charles Taylor*, Trial Chamber II, SCSL-03-01-T, 18/05/2012

SCSL: *The Prosecutor v. Moinina Fofana, Allieu Kondewa (the CDF Accused)*, SCSL-04-14-T, Special Court for Sierra Leone, 02/08/2007

SCSL: *The Prosecutor of the Special Court v. Alex Tamba Brima, Brima Bazzy Kamara, Santigie Borbor Kanu (the AFRC accused) (Appeal Judgment)*, SCSL-2004-16-A, Special Court for Sierra Leone, 22/02/2008

SCSL: *Prosecutor v. Issa Hassan Sesay, Morris Kallon and Augustine Gbao (the RUF accused) (Trial judgment)*, Case No. SCSL-04-15-T, Special Court for Sierra Leone, 02/03/2009.

ICJ: *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran)*, ICJ Rep. 1980

Συνταγματικό Δικαστήριο της Κολομβίας: *Auto No. 092 de 2008*, No. 092 de 2008, Colombia: Corte Constitucional, 14 April 2008,

New Zealand: Refugee Status Appeals Authority: *Refugee Appeal No. 76125*, No. 76125, 18 June 2008,

Australia: Refugee Review Tribunal, *RRT Case No. 071959605*, [2008] RRTA 256, 27 June 2008.

United Kingdom: Court of Appeal (England and Wales): *R v. N and LE*, [2012] EWCA Crim 189, United Kingdom: Court of Appeal (England and Wales), 20 February 2012, available at: <http://www.refworld.org/docid/4f4fa0a22.html>,

Refugee Appeal No. 76139, No. 76139, New Zealand: Refugee Status Appeals Authority, 21 February 2008, available at: <http://www.refworld.org/docid/47c57ce12.html>,

RRT Case No. 060779039, [2006] RRTA 187, Australia: Refugee Review Tribunal, 21 November 2006, available at: <http://www.refworld.org/docid/47a70808d.html>,

Paul Thomas v. Canada (Minister of Citizenship and Immigration), 2007 FC 838, Canada: Federal Court, 13 August 2007, available at: <http://www.refworld.org/docid/48eb68c72.html>,

HC & RC (Trafficked Women) China v. Secretary of State for the Home Department, CG [2009] UKAIT 00027, United Kingdom: Asylum and Immigration Tribunal / Immigration Appellate Authority, 18 July 2009, available at: <http://www.refworld.org/docid/4a6585cf2.html>.

IACrHR: *ADVISORY OPINION OC-18/03, "Juridical Condition and Rights of Undocumented Migrants"*, OC-18/03, Inter-American Court of Human Rights, 17 September 2003, available at: <http://www.refworld.org/docid/4f59d1352.html>

Council of Europe: European Committee of Social Rights *Defence for Children International (DCI) v. the Netherlands*, Complaint No. 47/2008, 20 October 2009, available at: <http://www.refworld.org/docid/4b9e37ea2.html>.

Council of Europe: European Committee of Social Rights: *International Commission of Jurists v. Portugal*, Complaint No. 1/1998, 10 March 1999, available at: <http://www.refworld.org/docid/4b17be272.html>

ECSR: 23.05.2012 Complaint 65/2011. *General Federation of Employees of the National Electric Power Corporation (GENOP-DEI) and Confederation of Greek Civil Servants' Trade Unions (ADEDY) v. Greece*

ECSR: 23.05.2012, Complaint 66/2011, *General Federation of Employees of the National Electric Power Corporation (GENOP-DEI) and Confederation of Greek Civil Servants' Trade Unions (ADEDY) v. Greece*,

ECSR: 07.12.2012, Complaints Nos. 76/2012, *Federation of employed pensioners of Greece (IKA-ETAM) v. Greece*, 77/2012, *Panhellenic Federation of Public Service Pensioners (POPS) v. Greece*, 78/2012, *Pensioners' Union of the Athens-Piraeus Electric Railways (I.S.A.P.) v. Greece*, 79/2012, *Panhellenic Federation of pensioners of the Public Electricity Corporation (POS-DEI) v. Greece*, 80/2012, *Pensioners' Union of the Agricultural Bank of Greece (ATE) v. Greece*.

Μονομελές Πρωτοδικείου Βόλου, αιθμ. Αποφ. 19/2009

Κείμενα Οργανισμών:

ILO:

ILO, Report of the International Labour Conference, Report VI (1), *Child Labour: Targeting the Intolerable*, 86th Session 1998

ILO, *Targeting the Intolerable: A New International Convention to Eliminate the Worst Forms of Child Labour*, Leaflet, Geneva: International Labour Office, 1999

ILO, Report of the Director-General, Report I (B), *Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work: A Future without Child Labour*, International Labour Conference, 90th Session 2002

ILO, Extending the scope of application of the labour laws to the informal economy, *Digest of comments of the ILO's supervisory bodies related to the informal economy*, 2010

ILO, *World Report on Child Labour Economic vulnerability, social protection and the fight against child labour*, International Labour Office, Geneva 2013

ILO-IPEC, *Marking progress against child labour Global estimates and trends 2000-2012*, Governance and Tripartism Department, 2013

ILO/IPEC, S. Khair, *Child Labour in Bangladesh, A Forward Looking Policy Study*, Geneva: International Labour Office, 2005

ILO, 365th Report of the Committee on Freedom of Association (November 2012)

Report of the Committee on the Application of Standards, Part two – Observations and Information Concerning Particular Countries, 102nd International Labour Conference (June 2013)

Greece, Report of the Committee on the Application of Standards, Part two – Observations and Information Concerning Particular Countries, 100th International Labour Conference (June 2011)

Greece, Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (March 2013, 102nd Session 2013)

Greece, Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (March 2012, 101st Session 2012)

Greece, Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (March 2011, 100th Session 2011), Greece, Report on the High Level Mission to Greece (Athens, 19-23 September 2011), Digest of decisions and principles on the Freedom of Association of the Governing Body of the ILO, Fifth (revised) edition, 2006

ILO, Direct Request (CEACR) - adopted 2012, published 102nd ILC session (2013), Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182).

ILO, Observation (CEACR) - adopted 2012, published 102nd ILC session (2013), Minimum Age Convention, 1973 (No. 138) - Greece (Ratification: 1986)

ILO, 365th Report of the Committee on Freedom of Association (November 2012), Case 2820

ILO, *General Survey on the fundamental Conventions concerning rights at work in light of the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization 2008*, 2012

ILO, *Child Labour*, Report IV (2A), International Labour Conference, eighty-seventh session (Geneva: International Labour Office, 1999)

UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, *Contemporary Forms of Slavery*, E/CN.4/Sub.2/2000/3/Add.1

ILO, Report I, (Questionnaire I), *Forced Labour*, International Labour Conference, 14th Session, Geneva 1930 (Geneva: International Labour Office, 1929)

ILO: REPORT OF THE DIRECTOR-GENERAL, Report I(B), *STOPPING FORCED LABOUR: Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work*, INTERNATIONAL LABOUR CONFERENCE, 89th Session 2001

ILO Committee of Experts, *Forced labour in Myanmar (Burma), Report of the Commission of Inquiry appointed under article 26 of the Constitution of the International Labour Organization to examine the observance by Myanmar of the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)*, SPECIAL SUPPLEMENT, International Labour Organization, Geneva, 2 July 1998

ILO, *World Labour Report*, Geneva 1993

ILO, *Abolition of Forced Labour, General Survey of the Reports relating to the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105)*, Geneva: International Labour Office, 1979

ILO, Report of the Director-General, Report I(B), *Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work: Accelerating action against child labour*, International Labour Conference, 99th Session, 2010

ILO, *ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work*, International Labour Conference, 86th Session, 1998.

ILO, Report of the Director-General, Report I(B), *Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work: A Global Alliance against Forced Labour*, (Geneva: International Labour Office, 2005)

ILO, *Handbook of Procedures relating to International Labour Conventions and Recommendations*, Rev.2, Geneva: International Labour Office, 1998

ILO, *Possible Improvements in ILO Standards-related Activities – The Supervisory System of the ILO*, Governing Body, 280th session, Geneva, March 2001

ILO, *Examination of Standard-related Reporting Arrangements*, Governing Body, 282nd session, Geneva, November 2001, GB.282/LILS/5

ILO, *General Report of the Committee on the Application of Conventions and Recommendations* (2007), International Labour Conference, ninety-sixth session, (Geneva: International Labour Office, 2007)

ILO, Provisional Record 28, Report of the Committee on the Application of Standards, *Third Item on the Agenda: Information and Reports on the Application of Conventions and Recommendations*, International Labour Conference, ninetieth session (Geneva: International Labour Office, 2002)

Kenya, ILO, ILCCR: *Individual Observations concerning Convention No. 138, Minimum Age*, 1973 Kenya (Ratification 1979) Published: 2006,
www.ilo.org/ilolex/cgi/lex/pdconv.pl?host=status01&textbase=iloeng&document=768&chapter=13&query=YEAR%3D2006&highlight=&querytype=bool&context=0ILO.

ILO, *General Report of the Committee on the Application of Conventions and Recommendations* (2007)

ILO, *General Report of the Committee on the Application of Conventions and Recommendations* (2010)

ILO, *General Report of the Committee on the Application of Conventions and Recommendations* (2013)

2006 Global Action Plan, in ILO, Report of the Director-General, Report I(B), *Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work: The End of Child Labour: Within Reach*, INTERNATIONAL LABOUR CONFERENCE, 95th Session, 2006

ILO, *Report of the Committee on Technical Cooperation*, International Labour Conference, eighty-seventh session, Geneva: International Labour Office June 1999

ILO, *Measures, including Action under Article 33 of the Constitution of the International Labour Organization, to Secure Compliance by the Government of Myanmar with the Recommendations of the Commission of Inquiry Established to Examine the Observance of the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29)*, Governing Body, 276th session, Geneva, November 1999, GB.276/6

ILO, *Improvements in Standards-related Activities of the ILO: Technical Assistance and Promotion*,

Governing Body, 285th session, Geneva, 2002, GB.285/LILS/5

ILO/UNICEF, *Addressing Child Labour in the Bangladesh Garment Industry 1995–2001, A synthesis of UNICEF and ILO evaluation studies of the Bangladesh garment sector projects*, New York and Geneva: International Labour Office and UNICEF, 2004

ILO/IPEC, *Time-Bound Programmes for the Eradication of the Worst Forms of Child Labour*, www.ilo.org/public/english/standards/ipecc/themes/timebound/tbp.htm

ILO/IPEC, *IPEC Action against Child Labour: Highlights 2002*

ILO/UNICEF, *Addressing child labour in the Bangladesh garment industry 1995–2001: A synthesis of UNICEF and ILO evaluation studies of the Bangladesh garment sector projects*, (Geneva and New York, 2004).

ILO, *Eliminating the worst forms of child labour: A practical guide to ILO Convention No. 182, Handbook for Parliamentarians No. 3*, 2002

UN/HRC/CRC:

UN Commission on Human Rights, *Programme of Action for the Elimination of the Exploitation of Child Labour*, 10 March 1993, E/CN.4/RES/1993/79.

E/CN.4/Res/1997/78, 1999/80, 2000/85, 2001/75, 2002/92, 2003/86, 2004/48.

UN Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography*, Najat M'jid Maalla, 13 July 2009, A/HRC/12/23.

UNGA, *Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict*, A/68/150(03-09-2013).

UN Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of slavery, including its causes and consequences*, Gulnara Shahinian, 4 July 2008, A/HRC/18/30.

UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, *Contemporary Forms of Slavery*, E/CN.4/Sub.2/2000/3

UNICEF, *End Child Exploitation, Child Labour Today*, UK: UNICEF, 2005

UNICEF, *The State of the World's Children 1997, Report of the Executive Director*, Oxford University Press, 1997

UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, *Contemporary Forms of Slavery*, E/CN.4/Sub.2/2000/3

UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, *Contemporary Forms of Slavery*, E/CN.4/Sub.2/2000/3

UNICEF, *The state of the world's children 2008: Child Survival* (New York, 2007) και UNICEF, *The state of the world's children 2011: Adolescence, an age of opportunity*, (New York, 2011).

< <http://www.unicef-irc.org/> >.

HRC, *General comment No. 31: The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant*, 18th Session, 2004, HRI/GEN/1/Rev.7

League of Nations: *Geneva Declaration of the Rights of the Child*, Adopted 26 September, 1924, O.J. Spec. Supp. 21, at 43 (1924).

UN Declaration of the Rights of the Child, A/RES/1386(XIV), 1959.

HRC, *General comment No. 17: Article 24 (Rights of the child)*, 35th Session, 1989, HRI/GEN/1/Rev.7

UN General Assembly, ‘*Draft International Covenants on Human Rights, Report of the Third Committee*’, Official Records of General Assembly, 11th session, 9 February 1957, A/3525

ICESR: Committee on Economic, Social and Cultural Rights, ‘*General Comment No. 3, The Nature of States Parties Obligations (Art. 2, para. 1 of the Covenant)*’, 5th Session, 1990, HRI/GEN/1/Rev.7

UN issues call on Member States to ratify convention on rights of the child, *UN News Centre*, 19-09-2013, στην ιστοσελίδα: <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=45894&Cr=children&Cr1=rights#.UnzVjnCw1u4>>

M. Santos Pais, *Opening Statements on the Day of General Discussion on the Economic Exploitation of Children*, Committee on the Rights of the Child, 4th Session, 4th October 1993, CRC/C/20, Annex V, 50–52

Committee on the Rights of the Child, *General Guidelines for Periodic Reports*, 13th Session, 20 November 1996, CRC/C/58

Report of the Ad Hoc Committee of Experts on Slavery, United Nations document E/AC.33/13 (1951)

UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, *Contemporary Forms of Slavery, Updated Review of the Implementation of and Follow-up to the Conventions of Slavery*, Addendum, 52nd session, 26 May 2000, E/CN.4/Sub.2/2000/3/Add.1

UN, Report of the World Summit for Social Development Copenhagen, 19 April 1995, A/CONF.166/9, Annex I

Universal Declaration of Human Rights, A/RES/217A(III)(1948).

UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, *Contemporary Forms of Slavery, Updated Review of the Implementation and Follow-up to the Conventions on Slavery*, (Working paper prepared by D. Weissbrodt and Anti-Slavery International), 52nd session, 26 May 2000, E/CN.4/Sub.2/2000/3

Report of the Temporary Slavery Commission to the Council of the League of Nations (A.17.1924.VI.B), 1924, in “*The suppression of slavery*” (Memorandum submitted by the Secretary-General to the Ad Hoc Committee on Slavery), United Nations document ST/SPA/4 (1951)

Official Records of the Economic and Social Council, 21st Session, Suppl.1.E/2889

Report of the UN Special Rapporteur on trafficking in persons, especially women and children, 12 August 2009, A/64/290

UN Special Rapporteur on contemporary forms of slavery, including its causes and consequences, Mission to Romania, 30 June 2011, A/HRC/18/30/Add.1

Report of the UN Independent Expert on foreign debt and human rights, 13 August 2012, A/67/304.

Έκθεση της Ομάδας Εργασίας για την Διακήρυξη της δεύτερης συνάντησης της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (UN Doc. E/CN.4/57, 1947) και τα Περίληπτικά Πρακτικά της Τρίτης Επιτροπής της τρίτης συνάντησης της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ (UN Docs. A/C.3/SR.109 και 110, 1948)

HRC, *General Comment No. 03: Implementation at a national level (Art.2)*, 13th Session, 1981, HRI/GEN/1/Rev.7

MISCELLANEA:

Council of Europe, *Safeguarding human rights in times of economic crisis*, Issue Paper published by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, November 2013

ΣτΕυρ: Resolution 1884 (2012), 26 June 2012, “Austerity measures – a danger for democracy and social rights”: <<http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=18916&Language=EN>>

Εθνική Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου «*Επιτακτική ανάγκη να αντιστραφεί η πορεία καταρράκωσης των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων*»
<http://nchr.gr/images/pdf/apofaseis/oikonomikh_krish/EEDA_Krisi.pdf>

«*Σύσταση της ΕΕΔΑ και κρίσεις διεθνών οργάνων για τη συμβατότητα μέτρων λιτότητας προς διεθνείς κανόνες προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου*»,
<http://nchr.gr/images/pdf/apofaseis/oikonomikh_krish/eeda_metra_litothtas.pdf>

Ενημέρωση Επιτροπής της Βουλής για την Παιδική Εργασία από τον Βοηθό Συνήγορο για τα Δικαιώματα του Παιδιού, 2011, <<http://www.0-18.gr/gia-megaloyis/nea/enimerosi-tis-boylistis-gia-tin-paidiki-ergasia/?searchterm=%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%B1>>.

Συνήγορος του Πολίτη: Βοηθός του Συνηγόρου για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Γ. Μόσχος, *Έκθεση Συνηγόρου προς την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Παιδιού του ΟΗΕ, Διαπιστώσεις και Προτάσεις της Ανεξάρτητης Αρχής για την Εφαρμογή των Δικαιωμάτων του Παιδιού στην Ελλάδα (Ιούλιος 2003 - Δεκέμβριος 2011), Απρίλιος 2012*,
<<http://www.synigoros.gr/resources/docs/ek8esh-pros-thn-epitroph-dikaiwmatwn-toy-paidiow-toy-ohe.pdf>>

Συμπεράσματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα Κοινωνικά Δικαιώματα, XVII-2 (Portugal), *Articles 7, 8, 11, 14, 17 and 18 of the Charter*,

Αιτιολογική Έκθεση στο Αναθεωρημένο κείμενο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, ETS No. 163, 1996

Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, RECOMMENDATION 1286, *On a European strategy for children*, (1996).

Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, RECOMMENDATION 1336 (1997).

Charter of Fundamental Rights of the European Union (OJ C 364/01) (N. 3671/2008, ΦΕΚ 129/A/03-07-2008)

< <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/ORGANIZATION/EXTHDNETWORK/0,,menuPK:514432~pagePK:64158571~piPK:64158630~theSitePK:514426,00.html>>.

< http://web.worldbank.org/archive/website01048/WEB/0__CONTE.HTM?>.

World Bank, *World Development Report: Child labor across the developing world: Patterns and correlations* by Jean Fares and Dhushyanth Raju, WPS4119, 2007, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:< <http://web.worldbank.org/archive/website01048/WEB/IMAGES/WPS4119.PDF>>.

World Bank, *Understanding Children's Work*, 17(2) *World Bank Economic Review* 2003, σελ. 311-313.

< http://www.unesco.org/education/educprog/street_child/english/>.

< http://www.who.int/maternal_child_adolescent/en/>.

<http://www.who.int/substance_abuse/en/>.

MERCOSUR Social and Labour Declaration, MERCOSUR WSG No. 10, Labour affairs, employment and social security, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: < [http://www.mercosur.int/msweb/ Documentos/Publicados/Declaraciones%20 Conjuntas/003671668_CMC_10-12-1998__DECL-DPR_S-N_IN_SocioLaboral.pdf](http://www.mercosur.int/msweb/Documentos/Publicados/Declaraciones%20Conjuntas/003671668_CMC_10-12-1998__DECL-DPR_S-N_IN_SocioLaboral.pdf) >.